

”ASIAT EI HUVITA JOSKUS KUN TUNTOU
ETTÄ ELÄMÄLLÄ EI ENÄÄ OLE MITÄÄN
TARKOITUSTA.”

Lapsen suru oppilaiden ja opettajien silmin.

Jenni Karhunen

Pro gradu -tutkielma

Opettajankoulutuslaitos

Kasvatustieteiden tiedekunta

Jyväskylän yliopisto

Syksy 2009

Kasvatustieteiden tiedekunta

Jenni Karhunen

”Asiat ei huvita joskus kun tuntuu että elämällä ei enää ole mitään tarkoitusta” –lapsen suru oppilaiden ja opettajien silmin.

Kasvatustiede

Pro gradu tutkielma

Syksy 2009

Sivumäärä 68 + 15

Tiivistelmä

Tutkimuksella selvitettiin millaista lapsen suru on, miten suru ilmenee koulussa ja onko sillä vaikutuksia oppilaan koulu työskentelyyn. Lisäksi tutkimuksessa tarkasteltiin luokanopettajan valmiuksia ja keinoja surevan lapsen kohtaamiseen. Lapsen surulla tarkoitettiin vanhemman kuolemasta aiheutunutta surua.

Tutkimuksen kohderyhmänä olivat luokanopettajat sekä peruskouluikäiset lapset (7-15 – vuotiaat), jotka ovat menettäneet toisen vanhempansa ollessaan kouluikäisiä tai nuorempia. Tutkimus tehtiin käyttämällä kyselylomaketta sureville oppilaille ja teemahaastatteluja luokanopettajille. Kyselylomakkeeseen vastasi 32 oppilasta ja viisi opettajaa osallistui haastatteluun.

Tutkimus osoitti, että vanhemman kuolema oli aiheuttanut surevissa oppilaissa surua, ikävää, pelkoa sekä alakuloisuuden tunteita. Opettajien ja oppilaiden mukaan suurimmalla osalla oppilaista ei esiintynyt voimakkaita surureaktioita koulussa. Sen sijaan oppilaat olivat oman ilmoituksensa mukaan peitelleet suruaan koulussa. Vain pienellä osalla oppilaista esiintyi oppimisvaikeuksia koulussa surun vuoksi. Tutkimuksesta kävi ilmi, että oppilaat eivät olleet saaneet riittävästi tukea omilta opettajilta.

Tutkimuksen mukaan kaikki haastatellut opettajat olivat yrittäneet auttaa surevia oppilaita keskustelemalla, kuuntelemalla ja olemalla empaattisia. Kuitenkin suurin osa surevista oppilaista kertoi jääneensä ilman opettajan tukea. Sekä opettajat että oppilaat arvioivat tavallisen kouluarjen auttaneen surussa. Oppilaita oli eniten lohduttanut musiikki, kirjallisuus, kavereiden ja sukulaisten kanssa keskustelu sekä kuolleen vanhemman muistelu. Opettajat kokivat, että opettajankoulutus ei antanut riittäviä valmiuksia kohdata surevaa oppilasta ja he kaipasivat asiasta täydennyskoulusta.

Asiasanat

kuolema, koulu, lapsen suru, opettaja, surutyö, surureaktiot, tukitoimet

Faculty of Education

Jenni Karhunen

"Things don't sometimes even matter because it feels like life doesn't anymore have any meaning" –children's grief in the eyes of the teachers and the pupils.

Education
thesis

Master`s

Fall 2009

68 pages.

ABSTRACT

The aim of this study was to find out what kind of grief do children have, how does the grief appear in school and does it have any effects on school work. Moreover in this study the acquirements and the methods of the classteacher in confronting the grieving child were investigated. The child`s grief meant the grief caused by the death of a parent.

The target groups of this study were classteachers and primary school aged children who have lost their other parent in the school age or younger. In this study question forms were used for grieving pupils and theme interviews were used for classteachers. Five teachers participated in the interview and 32 pupils answered to the question forms.

The study indicated that the death of a parent had caused grief, longing, apprehension and depression in the grieving child. According to the teachers and the pupils most of the pupils did not have strong grief reactions in the school. Instead the pupils were covering their grief reactions in the school. Only a small part of the pupils had learning difficulties in the school caused by the grief. As a result of this study the pupils had not had enough support from their teachers. According to this study teachers tried to help the grieving children by discussing with them, listening to them and trying to be empathic.

Nevertheless most of the grievng children told that they were left without the teachers` support. Both the teachers and the pupils believed that the normal school days would help in the grieving process. The most comforting things in the grieving process were music, literature, discussions with the family and the friends and the recollection of the dead parent. The teachers said that the teacher education department had not given any preparedness in how to encounter a grieving child. The teachers hoped for in-servise education.

Keywords

death, school, children`s grief, teacher, griefwork, grief reactions, support methods

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	6
2 LAPSI, SURU JA TRAUMATYÖ	8
2.1 Lapsen suru vanhemman kuollessa	8
2.2 Traumaattisen kokemuksen käsittelyprosessi	9
2.3 Traumatyö ja surutyö	12
3 LAPSEN SURUREAKTIOT	13
3.1 Kertominen ja lapsen välittömät reaktiot	13
3.2 Lasten käsitys kuolemasta eri ikäkausina	14
3.3 Kuoleman kriisit eri ikävaiheissa	15
3.4 Surun vaikutukset koulutyöhön	17
4 LAPSEN SURUA TUKEVAT TOIMENPITEET KOULUSSA JA KOTONA	18
4.1 Surusta selviytymiseen vaikuttavat asiat	18
4.2 Tukitoimet kotona	19
4.2.1 Puhumisen tärkeys	20
4.2.2. Kuolleen vanhemman muistelu	21
4.3 Luovat toimintamuodot tukena surussa	22
4.3.1 Taide surutyön välineenä	22
4.3.2 Kirjallisuus ja kirjoittaminen surun ilmaisun keinoina	23
4.3.3 Musiikkiterapia	24
4.4 Tavalliset terapiamuodot	25
4.5 Sururyhmät ja -kurssit	26
4.6 Opettajan ja koulun tuki surevalle oppilaalle	27
5. TUTKIMUS	30
5.1 Tutkimuksen tavoite ja tutkimusongelmat	30
5.2 Tutkimusmenetelmät	30

5.3 Tutkimusprosessin eteneminen	31
5.3.1 Oppilaiden kyselyt	31
5.3.2 Opettajien haastattelut	32
5.5 Aineiston analyysi	33
6 TULOKSET	34
6.1 Oppilaiden kyselyt	34
6.1.1 Vanhemman kuolema ja suru – uutisen saaminen	34
6.1.2. Lapsen suru	36
6.1.3 Surun ilmeneminen koulussa	39
6.1.4 Surun vaikutukset koulunkäyntiin	42
6.1.5 Mahdolliset tukitoimet koulussa ja kodin ja koulun yhteistyö	43
6.1.6 Kodin tuki	43
6.1.7 Oppilaan selviytyminen	44
6.2 Opettajien haastattelut	47
6.2.1 Opettajien ja surevien oppilaiden taustatiedot	47
6.2.2 Kodin ja koulun välinen yhteistyö: tiedon saanti kuolemasta ja kuoleman jälkeinen yhteydenpito kodin ja koulun välillä	48
6. 2.3 Surun ilmeneminen koulussa: oppilaan kouluun paluu ja surun käsittely luokassa	49
6.2.4 Surun vaikutus koulumenestykseen	54
6.2.5 Opettajan omat valmiudet ja koulutus surevan oppilaan kohtaamisessa	56
6.2.6 Opettajan tuki- ja auttamiskeinot surevaa lasta kohdattaessa	57
8 POHDINTA	61
LÄHTEET	65

1 JOHDANTO

Lapsen suru on monelle vieras asia. Ehkä siksi, että siitä puhutaan liian vähän. Surevan lapsen kohtaaminen voi olla vaikeaa: ei tiedetä, miten surevaan lapseen tulisi suhtautua. Monilla aikuisilla ei ole minkäänlaista käsitystä siitä, miten lapsi suree. Monet saattavat jopa ihmetellä osaako lapsi edes surra? Lapsethan on totuttu näkemään iloisina ja energisinä touhuajina. Kuitenkin jo pienillä lapsilla on kyky surra, vaikka ymmärrys kuolemasta saavutetaan vasta kymmenen ikävuoden tienoilla (Dyregrov 1993).

Tilastotietojen mukaan noin joka kahdeskymmenes lapsi menettää oman vanhempansa ennen 18 vuotta (Pojjula 2002, 146). Luku on merkittävän suuri ja se tarkoittaisi sitä, että jokaisen opettajan luokalla voisi olla ainakin yksi toisen vanhemman menettänyt oppilas. Monissa tutkimuksissa on ilmennyt yhteys lapsen surulla ja oppimisvaikeuksilla: suru voi aiheuttaa keskittymisvaikeuksia ja voimattomuutta. (Pojjulan luento 2008). Vanhemman kuolema on yksi traumaattisimmista asioista, jonka lapsi voi kohdata (Gramezy 1983). Suru aiheuttaa voimakkaita ja pitkäkestoisia mielipahan tunteita. Silti jokaisen suru on yksilöllistä ja ainutlaatuista. Kuolemaan voi liittyä myös toissijaisia menetyksiä. Sureva voi ihmissuhteen lisäksi menettää myös taloudellisen turvan, tulevaisuuden tunteen- tai kodin menetyksen. (Pojjula 2002, 18, 69.) Kuolema lapsen perheessä muuttaa perheen olosuhteita. Surun avulla lapsi oppii ajan kuluessa hyväksymään muuttuneet olosuhteet. Surun läpikäyminen on pitkä ja tärkeä prosessi. Suru ei mene ohi vaan sen kanssa on opittava elämään. Keskeneneräisellä toipumisella voi olla elinikäiset vaikutukset yksilön kykyyn olla onnellinen. (Lindqvist 2003, 10; James & Cherry 1989, 3-5.)

Cleven (2005) mukaan aikuiset ja lapset surevat lähiomaisen kuolemaa hyvin eri tavalla. Aikuinen osaa muuttaa tunteensa sanoiksi ja voi saada lohtua keskustelemalla muiden kanssa. Aikuinen osaa myös järjen avulla ymmärtää tapahtunutta. Pieni lapsi ei osaa käyttää sanoja tapahtuneesta eikä osaa kuvata kuollutta vanhempaa kohtaan tuntemaansa ikävää. Lapsella on myös rajattu kapasiteetti kivun siedossa (Webb 2005, 13–14). Pienet lapset elävät vain tässä hetkessä ja he olettavat, että kaikki pysyy muuttumattomana. Vaikka lapsilla ovat rajatut mahdollisuudet ilmaista tunteitaan verbaalisesti, he tuntevat silti samoja tunteita menettäessään läheisensä kuin aikuiset: kieltämistä, vihaa, syyllisyyttä ja kaipausta. (Cleve 2005, 202–203; Webb 2005, 13–14.) Lapsen surua pohdittaessa on hyvä huomata lapsen suuntautuvan luonnostaan eteenpäin. Surunkin keskellä useimmat lapset orientoituvat arkeen, ihmissuhteisiin ja toimintaan. Useimmiten lapsena koettuihin menetyksiin voi myöhemmin tietyssä elämänvaiheessa palata ja niitä voi käsitellä uudelleen. (Lindqvist 2003, 10; James & Cherry 1989, 3-5.)

Saari (2001) esittää aikuisten vähättelevän traumaattisten tapahtumien vaikutuksia lapseen. Lapsen traumatyö on kuitenkin samankaltaista kuin aikuisenkin (Heiskanen 1994, 37–38). Lapsi tajuaa traumaattiset asiat, vaikkei hän niistä osaa puhukaakaan. Myös Goldman (2000) rikkoo vanhan myytin, jonka mukaan lapset eivät osaisi surra. Kun lapsi on kykeneväinen rakastamaan, on

hän kykeneväinen myös suremaan (Goldman 2000, 8.) Lapset toipuvat traumaattisista tapahtumista nopeammin, jos heille annetaan mahdollisuus käsitellä asiaa. Esimerkiksi traumaattisia asioita lapset pystyvät käsittelemään leikeissään. (Saari 2001, 249.)

Lapselle tyypilliset ajattelun piirteet heijastuvat traumaattisiin kokemuksiin. Esimerkiksi lapsen lyhytjänteinen ajattelu johtaa siihen, että lapsi ei reagoi yhtäjaksoisesti suruun. Lapsi saattaa hetken ikävöidä ja jatkaa sitten leikkiään. Toinen ajattelun piirre on ajattelun konkreettisuus. Jos lapselle kerrotaan isän olevan kuollut, hän voi kysyä, mistä kohtaa hän meni rikki. Lapset myös ajattelevat minäkeskeisesti. Lapsi voi etsiä tapahtuneelle selityksiä omasta itsestään ja siksi tuntea syyllisyyttä tapahtuneesta. (Saari 2001, 252–258.) Näiden seikkojen vuoksi lasta tulisi rohkaista ilmaisemaan tunteitaan ja kysymyksiään. On myös tärkeää antaa lapsen ilmaista suruaan valitsemallaan tavalla.

Työni lähti liikkeelle mielenkiinnostani lapsen surua kohtaan sekä omasta kokemuksestani asiaan. Menetin oman isäni ollessani kuudennella luokalla. Siitä lähtien olen pohtinut, miten muut kaltaiseni surevat lapset käsittelevät kuolemaa ja siitä aiheutunutta mielihapaa. Lisäksi minua on kiinnostanut, miten opettaja kokee pystyvänsä auttamaan näissä tilanteissa. Lapsen surusta on vain vähän suomalaista tutkimusta kun taas ulkomailla asiaa on tutkittu huomattavasti enemmän. Tutkimukseni tavoitteena oli saada kokonaisvaltainen kuva lapsen surusta ja sen ilmenemisestä koulussa. Tavoitteena oli myös selvittää onko lapsen surulla vaikutuksia koulunkäyntiin. Lisäksi halusin tutkia opettajan mahdollisuuksia tukea surevaa lasta. Työni näkökulma painottui opettajan ja peruskouluikäisen oppilaan näkökulmaan aiheesta. Jyväskylän yliopistossa on tehty kolme pro gradu – tutkielmaa lapsen suruun liittyen. Oma työni eroaa näistä käytettyjen menetelmien ja uusien näkökulmien ansiosta. Menetelminä käytin opettajille teemahaastattelua ja sureville lapsille tein kyselyn internetiin. Valitsin kaksi kohderyhmää, koska halusin myös vertailla opettajien ja oppilaiden vastauksia ja sitä miten saman teemat kysymykset vastaavat toisiaan: onko oppilas saanut riittävästi tukea opettajalta ja onko opettaja osannut tukea lasta. Haastatellut opettajat ja kyselyyn vastanneet oppilaat eivät liity toisiinsa: molemmat ovat erillisiä tapauksia. Lisäksi tutkimuksessani oli uusi näkökulma opettajien jatkokoulutus tarpeesta.

Lapsen suru on tullut entistä ajankohtaisemmaksi. Kaikkien yhteiskunnassa viime aikoina tapahtuneiden koulusurmien ja nuorten kuolemien vuoksi lapsen suruun on alettu kiinnittää enemmän huomiota. Ongelmana on kuitenkin ihmisten tietämättömyys surevan lapsen kohtaamisesta. Kuoleminen on luonnollinen tapahtuma ja se on olennainen osa elämää mutta se ei tunnu kuuluvan lapsen iloiseen ja viattomaan maailmaan. Toivottavasti tämä työ antaa tarpeellista tietoa surevan lapsen kanssa työskenteleville.

"On opittava elämään surun kanssa, ei sen keskellä." (Atle Dyregrov 1994.)

2 LAPSI, SURU JA TRAUMATYÖ

2.1 Lapsen suru vanhemman kuollessa

Lapsen kohdatessa oman vanhemman kuoleman on hyvä tietää sen olevan yksi kaikkein traumatisoivimmista asioista, mitä lapselle voi sattua (Garmezy 1983). Lapselle vanhemman kuolema on traumaattinen kokemus ja menetys, jolloin lapsi menettää elättäjänsä, keskeisen huolenpitäjänsä sekä turvallisuuden tunteen antajan. Vanhemman kuolema on usein yllättävä. Syynä on tavallisesti sairaus, itsemurha tai onnettomuus. (Dyregrov 1993, 32; Niku & Sarinko 2004, 13; Puustjärvi 2007.) Kirjallisuudessa on ristiriitaisia tuloksia siitä vaikuttaako lapsen kehitykseen ja suruun enemmän vanhemman äkillinen kuolema vai odotettu kuolema esimerkiksi sairauden yhteydessä (Hope & Hodge 2008, 107). Hope ja Hodge (2006) tuovat esille, että itsemurhan tehneiden vanhempien lapsilla on suurin riski psyykkisiin ongelmiin. Kirjoittajat perustelevat väitettä itsemurhan traumaattisuudella. (Hope & Hodge 2006, 108.) Odotetussa kuolemantapauksessa lapsi saa hyvästellä vanhempansa ja hän saa selvittää kaikki keskenjääneet asiansa kuolevan kanssa. Tällöin lapsen lähtökohdat suruprosessille ovat erilaiset kuin äkillisen vanhemman kuoleman kohdanneella lapsella.

Vanhemman kuoleman menetyksen lisäksi lapsen normaalissa arjessa tapahtuu suuria muutoksia. Perheen roolit ja rutiinit sekoittuvat ja jäljelle jääneelle vanhemmalle kasautuu paljon tehtäviä hänen huolehtiessa myös puuttuvan vanhemman tehtävistä. (Dyregrov 1993, 32–35.) Eloönjäänyttä vanhemman voimavaroja koetellaan todella paljon. Vanhempien kuollessa myös osa nuorista joutuu liian aikaisin omaksumaan aikuisen roolin, jolloin heidän saamansa vastuu on liian suuri heidän ikäänsä nähden. Tällöin monista nuorista saattaa tulla nuorempien sisarustensa sijaisvanhempia. Tämä ei aina ole kielteinen asia, vaan se saattaa edistää nuoren kehitystä ja kypsymistä. Kuitenkin liian vahva tukijan rooli saattaa estää nuoren oman suruprosessin käsittelyä. Toisaalta kriisistä selviytyminen voi synnyttää perheessä uudenlaisia voimavaroja, jotka voivat lähentää jäljelle jääneitä perheenjäseniä. (Dyregrov & Raunden 1997, 13–15; Poijulan luento 2008.) Näin perheen jäsenten välit lähenevät ja vahvistuvat sekä perheenjäsenet voivat saada toisiltaan arvokasta tukea. Varsinkin jos perheessä on ollut ongelmia perheenjäsenten välillä, heille avautuu hyvä mahdollisuus selvittää välinsä.

Vanhempien kuoleman aiheuttama suru palaa ja vahvistuu muistopäivänä, esimerkiksi kuoleman vuosipäivänä, vainajan syntymäpäivänä tai jouluna sekä uutena vuotena. Aikuisten tulisi valmistautua näihin päiviin ja puhua asioista avoimesti, jotta tuleviin koitoksiin pystyttäisiin varautumaan henkisesti. (Dyregrov 1993, 32,34–35; Niku & Sarinko 2004, 13.) Koulussakin opettajan tulisi tarkkailla surevaa oppilasta ja tarjota hänelle tukeaan.

2.2 Traumaattisen kokemuksen käsittelyprosessi

Läheisen ihmisen kuoltua lapsi alkaa tavalla tai toisella käsitellä tapahtunutta. Saaren (2003, 41) mukaan monet ihmiset käyttäytyvät traumaattisen kokemuksen käsittelyprosessin aikana samalla tavoin, vaikka tietenkin myös yksilöllisiä eroja löytyy. Opettajan on erittäin tärkeä tietää ja tunnistaa surevassa lapsessa traumaattisen kokemuksen käsittelyprosessin eri vaiheet, jotta hän osaisi valita käytettävät tukimenetelmät oikein. Käsittelyprosessin vaiheet tulee kuitenkin osata suhteuttaa lapsen kehitystasoon. (Saari 2003.)

Traumaattisen kokemuksen käsittelyprosessin ensimmäinen vaihe on nimeltään psyykkinen sokki, joka tarkoittaa tilannetta, jossa yksilön mieli ei pysty vastaanottamaan saatua tietoa. Tällöin siis läheisen kuolema saattaa tuntua epätodelliselta. Vaiheen tarkoitus onkin lähinnä yksilön hengissä pitäminen. Myös tunteiden puuttuminen on tälle vaiheelle tyypillistä. Tällöin menetyksen kokenut lapsi saattaa huolehtia vain muista ja unohtaa täysin itsensä. Tämän vaiheen aikana kohdatuilla henkilöillä saattaa olla suuri vaikutus surevaan lapseen. (Saari 2001.) Lapsen kohtaaman henkilön tarjoama oikeanlainen tuki voi auttaa lasta paljon. Psyykkisen sokin vaiheessa yksilö saattaa jopa muistaa hyvin tarkasti kohtaamiensa ihmisten puheenvuoroja ja tekoja ja yksilö on yleensä varsin halukas puhumaan tapahtuneesta. Sokkivaiheen kesto on muutamasta tunnista vuorokauteen ja se alkaa heti traumaattisen tilanteen tapahduttua. (Saari 2001, 42–60.)

Sokkivaihetta seuraa reaktiovaihe, jonka aikana yksilön mieli tulee tietoiseksi tapahtuneesta ja vasta silloin tunteet alkavat kunnolla myllertää. Tyypillisiä tunteita reaktiovaiheessa ovat viha, raivo, aggressio, pelko ja häpeä. Lapsi saattaa vaiheen aikana alkaa myös etsiä syyllisiä läheisensä kuolemaan. Tämän taustalla on pyrkimys suojata itseä omassa itsessä tapahtuvalla käsittelyllä. (Saari 2003, 52–60.) Myös ahdistus, ikävä ja kaipaus, huomiontarve, syyllisyys ja itesyytökset, takaumat ovat tyypillisiä reaktiovaiheessa olevalle lapselle (Poiijula 2002, 142–143). Lapsi saattaa esimerkiksi pelätä alkavansa itkeä esimerkiksi luokassa tai ettei hän kestä nähdä tuttuja. Tyypillisiä ovat myös somaattiset reaktiot, kuten vapina, pahoinvointi, kuvotus, puristava tunne rinnan ympärillä, rytmihäiriöt ja nopeutunut pulssi, lihassäryt, huimaus, väsymys sekä univaikeudet. Tämän vaiheen aikana halutaan myös edelleen puhua paljon tapahtuneesta. (Saari 2003, 52–60.)

Reaktiovaiheen jälkeen alkaa työstämis- ja käsittelyvaihe, jossa yksilö jatkaa tapahtuman käsittelemistä. Yksilö ei enää välttämättä koe tärkeäksi puhua tapahtuneesta vaan hän alkaa käsitellä tapahtunutta tietoisesti tai tiedostamattaan omassa mielessään. Tämä vaihe näkyy selvästi lapsen käyttäytymisessä. Tyypillistä ovat nimittäin muisti- ja keskittymisvaikeudet (osa tarkkaavaisuudesta suuntautuu läheisen kuoleman aiheuttaman kokemuksen käsittelyyn), joustokyvyn häviäminen ihmissuhteissa (muun muassa maltin helppo menettäminen ja yksilölle epätyypilliset raivokohtaukset), halu olla yksin ja käsitellä yksin tapahtunutta sekä ihmissuhteista ja muista sitoumuksista vetäytyminen (johtaa helposti masennukseen). Tämän vuoksi tavalliset

kouluponnistelut saattavat tuntua yksilöstä raskailta. Tämä vaihe etenee hitaasti verrattuna kahteen edelliseen vaiheeseen. Etenemisen hidastumisesta ei kuitenkaan kannata huolestua. Vaiheen edetessä kohti seuraavaa vaihetta, alkaa lapsen mieltä vallata yhä enemmän muut elämän alueet: ajatukset eivät ole enää täysin menetetyssä ihmisessä ja hänen kuolemassaan. Tämän seikan osoittaminen surevalle on hyvin tärkeää, jotta hän huomaa edistyneensä surutyössään. (Saari 2001, 60–68.) Tässä vaiheessa lapsi pystyy myös jo keskittymään koulutyöhön paremmin.

Uudelleen orientoitumisen vaiheessa yksilö alkaa hyväksyä tapahtuneen ja yrittää sopeutua tilanteeseen. Luopumisen tulisi kuitenkin tapahtua vähitellen ja omassa tahdissa. Liian nopea luopuminen johtaa torjumiseen ja kieltämiseen, jossa tavoitteena on olla ajattelematta tapahtunutta. Toivottuna lopputuloksena psyykkisestä sokista selviytyessä on se, että henkilö on tietoinen tapahtuman olevan osa itseään ja hyväksyy menetyksen. (Saari 2001, 67–68, 249.)

Traumaattisen kokemuksen käsittelyprosessin läpikäyminen on todella tärkeää lapsen mielenterveyden kannalta. Mikäli yksikin tällainen kokemus jää käsittelemättä, saattaa se aiheuttaa lapsen persoonallisuuden häiriintymisen. Kyseinen prosessi ei aina kuitenkaan etene odotetusti, vaan siinä saattaa esiintyä erilaisia häiriöitä. Näitä ovat esimerkiksi sokkivaiheeseen, reaktiovaiheeseen tai suruun juuttuminen, traumaperäinen stressihäiriö (PTSD), totuuden kieltäminen sekä rikollinen ja epäsosiaalinen käyttäytyminen. (Saari 2003, 69–89.) Opettajan on hyvä tarkkailla lasta ja kuulostella, onko lapsi käynyt läpi näitä tärkeitä eri vaiheita.

Lasta alettaessa hoitaa tulisi kiinnittää huomiota lapsen aiemmin kokemiin tapahtumiin ja hänen aiempaan kehitykseensä sillä lapsen riski häiriöihin voimistuu, jos lapsella on ollut psyykkisiä oireita jo ennen vanhemman kuolemaa tai jos eloonjääneellä vanhemmalla on ollut mielenterveysongelmia ennen toisen vanhemman kuolemaa tai sen jälkeen. Pitkittäistutkimusten puutteellisuus hankaloittaa lapsen suruajan pituuden arviointia. (Dowdney 2000; Puustjärvi 2007.) Myös Cleve (2005) toteaa, että lapsen psyykkisen tilan arviointi suruprosessissa voi olla hankalaa, koska lapsi jatkaa edelleen kehitystään. Lapsi oppii uusia taitoja tapahtuneesta huolimatta. (Cleve 2005, 202–204.)

Dyregrov (1993) viittaa tutkimuksiin, joiden mukaan vanhempansa menettäneet lapset muodostavat psyykkisten ongelmien suhteen riskiryhmän. Esimerkiksi Blackiin ja Urbanowicziin mukaan vainaja saattaa viipyä lasten mielessä voimakkaammin ja kauemmin kuin monien aikuisten ajatuksissa (Black & Urbanowiczi 1987, Dyregrovin 1993 mukaan). Myös monet muut tutkimukset ovat osoittaneet, että monilla vanhempansa menettäneillä lapsilla voi olla psyykkisiä ongelmia vielä pitkään. (Dyregrov 1993, 33–34.) Holmberg (2003) puolestaan viittaa tutkimuksiin, joiden mukaan lapsilla, jotka ovat kokeneet menetyksiä, on usein heikentynyt itsetunto sekä mahdollisia viiveitä sosiaalisessa ja tunne-elämän kehityksessä. Tämä johtuu kriisin aiheuttamista voimien menetyksestä. Tällöin lapsen voimavarat eivät välttämättä riitä normaalien kehitystehtävien suorittamiseen tai uuden oppimiseen. Psyykkisten häiriöiden estämiseksi olisi tärkeää tukea lasta myös niillä kehityksen alueilla,

jotka haavoittuvat traumaattisten kokemusten yhteydessä. (Holmberg 2003, 74.)

Brownin ja Harrisin mukaan tytöt, jotka menettivät äitinsä 10–14 -vuotiaina, olivat herkimmillään ja heillä oli suurin riski masentua aikuisena (Brown & Harris 1980, Garmezy 1983 mukaan). Garmezy mukaan on kuitenkin vaikea vahvistaa, mikä ikä on kriittisintä ikävaihetta, koska surutyöhön vaikuttavat monet tekijät. (Garmezy 1983, 59–64.) Rutter (1983) viittaa tutkimuksiin, joiden mukaan vanhemman kuoleman kohtaamisella lapsena ja myöhemmin aikuisena masennukseen sairastumisella on heikko yhteys. Lapsen kohdatessa myöhemmin stressi tekijöitä riski kuitenkin moninkertaistuu. (Rutter 1983, 32–64.) Myös Puustjärvi (2007) mainitsee, että läheisen menetys voi herkistää lasta niin, että hän on vastedes haavoittuvampi erilaisissa stressi tilanteissa (Puustjärvi 2007). Tremblay ja Israel (1996) yhtyvät samaan ja toteavat, että vanhemman kuolema lisää haavoittuvuutta erilaisille sairauksille sen sijaan että aiheuttaisi niitä itse suoraan. Lapsella on riski saada myöhemmin ongelmia, jos hän ei ole saanut riittävästi tukea menetyksen jälkeen. (Garmezy 1983, 59–64; Tremblay & Israel 1996, 431.) Lapsen lähiomaisten tulisikin panostaa lapsen pitkäaikaiseen tukemiseen.

2.3 Traumatyö ja surutyö

Suru- ja traumatyö ovat osittain erillisiä psyykkisiä prosesseja. Traumatyö on tehtävä ensin, vasta sitten on surutyön vuoro. Psyykinen trauma tarkoittaa voimakkaita tunteita ja kokemuksia, joita yksilö ei kykene hallitsemaan tarkoituksenmukaisella tavalla. Psyykkisellä traumalla on pitkä ja voimakas vaikutus ihmiseen. Surutyössä koetaan muistikuvia menetetyistä kun taas traumatyössä muistikuvat nousevat trauman aiheuttamasta tapahtumasta. Surutyössä etsitään lohduttavia muistoja kun taas traumatyössä vältetään kaikkia muistoja liittyen tapahtumaan. Surutyössä asiasta halutaan puhua ja traumatyössä vaieta. Traumatyössä on tärkeää työskennellä läpi tapahtunutta vähitellen. Surutyössä masennus ja kaipaus ovat yleisiä tunteita kun taas masennus ja ahdistus ja pelko valtaa mielen traumatyössä. (Heiskanen 1994, 28–35; Puustjärvi 2007.) Surutyössä masennuksen jälkeen yksilö alkaa huomata elämän iloisiakin asioita ja vähitellen sopeutumisvaiheessa elämänilo voittaa masennuksen ja yksilö tottuu elämään ilman kuollutta henkilöä (Saari 2001, 85–86). Kun yksilö saa purkaa tunteitaan, hänen ei tarvitse enää omassa mielessään käydä läpi asioita vaan hän voi suunnata energiansa muihin asioihin. Useimmiten surua täytyy käydä läpi moneen kertaan. Joka kerta kun surusta puhutaan siitä jää vähemmän jäljelle (Heiskanen 1994, 28–29; ETRA-liitto ry 2009). Elämänilon säilyttäminen lapsen elämässä on tärkeää ja sitä ei sovi unohtaa. Lapsen kohtaamat iloiset asiat esimerkiksi koulussa voivat olla pieniä asioita: se voi olla jokin hauska näytelmä tunnilla tai mukava liikuntaleikki liikunnan tunnilla.

Aiemmat kriisit voivat joko vahvistaa tai vaikeuttaa kriisistä selviytymistä: jos aiemmat kriisit on käsitelty hyvin, ne lisäävät yksilön itseluottamusta ja uskoa selviytymiseen. Jos taas tunteet on jätetty aiemmassa kriisissä kohtaamatta, tulevat ne uudestaan esille. (Heiskanen 1994, 28–35; Puustjärvi 2007.) Kriisistä selviytymisen tavalla on pitkiä vaikutuksia yksilön elämään. Tehokas kriisinhallinta antaa yksilölle voimia ja resursseja tulevaisuuden haasteita varten kun taas huono kriisinhallinta voi saada aikaan tasapainottomuutta ja sopeutumattomuutta. (Felner ym. 1981,182.)

3 LAPSEN SURUREAKTIOT

3.1 Kertominen ja lapsen välittömät reaktiot

Kun lapselta kuolee toinen vanhempi aikuisen voi olla vaikea lähestyä lasta ja kertoa hänelle totuus. Aikuisen on helppo sortua valehteluun, koska hän haluaa säästää lapsen surulta ja sen tuomalta pahalta ololta. Kun aikuinen suojelee lasta, hän säästää myös itseään lapsen surulta. (Holmberg 2003, 59–60.) Kuitenkin tieto kuolemasta tulisi toimittaa lapselle nopeasti ja totuudenmukaisesti. Kuolemaa ei pidä kaunistella, koska se voi saada lapsen hämilleen. Kertomisen jälkeen on hyvä seurata lapsen tilannetta ja olla hänen lähellä. (Dyregrov 1993, 48; Saari 2001, 103–104, 200.) Dyregrovin (1993) mukaan lapsen kuullessa uutisen hän voi aluksi käyttäytyä niin kuin mitään ei olisi tapahtunut. Lasten vähäiset reaktiot saattavat aiheuttaa hämmennystä vanhemmille mutta lapsi voi purkaa tunteitaan myöhemmin muissa tilanteissa, esimerkiksi kuullessaan muiden puhuvan suruun liittyvistä kokemuksista. (Dyregrov 1993, 48.) Cleve (2005) tuo esille tärkeän seikan, jonka mukaan ei ole epätavallista, jos lapsen reaktiot muodostuvat täysin päinvastaiseksi kuin mitä oletetaan. Lapsen ollessa iloinen, aktiivinen ja liioitellun reipas hän yrittää torjua mielestään häntä kohdanneen tapahtuman. (Cleve 2005, 202–204.)

Muita lapsen välittömiä reaktioita vanhemman kuoleman jälkeen voivat olla sokki, epäily, pelko, vastustus, apatia sekä tunteiden lamaannus. Lapset saattavat kieltää totuuden ja pitävät kiinni omista käsityksistään, jotta he saisivat pidettyä tuskaisen asian kaukana. Toisaalta kuoleman jälkeisinä päivinä lapsista voi tulla hyvin pelokkaita. Tämä on yleistä äkillisen kuolemantapauksen yhteydessä, ja sen aiheuttaa kuolemasta koituva trauma. Tällaisissa tilanteissa lapsille saattaa muodostua valmiusolotila vaaratilanteiden varalta, ja he ovat koko ajan varuillaan. Valmiustilan seurauksena lapselle voi tulla päänsärkyä ja lihaskipuja. (Holland 2005, 81; Dyregrov 1993, 17–23, 32; Niemelä 2003, 124.)

3.2 Lasten käsitys kuolemasta eri ikäkausina

Lasten käsitys kuolemasta kytkeytyy lapsen ajattelun kehitykseen. Lapsella olisi kehitykselliset edellytykset käsittää kuolemaa jo neljanteen ikävuoteen mennessä mutta tämä ei kuitenkaan käytännössä toteudu. Lapsen avuttomuus ja riippuvuus aikuisten hoidosta tekee hänelle liian ahdistavaksi ajatuksen eroon joutumisesta. Kuoleman pitämistä tilapäisenä ruokkivat myös television piirrettyjen ja muiden hahmojen ihme selviytymiset sekä kuolleista elämään palanneet. (Dyregrov 1993, 13–15, 34; Ylönen 2003, 130; Ayalon 1995, 110.) Tämän vuoksi tv-ohjelmien vaikutusta lapsen ajattelun kehitykseen ei pitäisi vähätellä.

Lapsien on vaikea tajuta abstrakteja kuolemanselityksiä: neljä -vuotias hämmentyy, jos hänelle sanotaan samanaikaisesti, että äiti on taivaassa Jumalan luona ja myös maahan haudattu. Lapset siis ymmärtävät asiat hyvin konkreettisesti. Lapsi voi reagoida kuolemaan voimakkaasti, vaikka kuolemankäsitys ei olisi vielä kehittynyt. (Dyregrov 1993, 13–15, 34; Ylönen 2003, 130.) Kirjallisuudessa on eroavaisuuksia lasten kuoleman käsityksen ymmärtämisen vaiheesta. Poijulan (2002) mukaan kuoleman ymmärtäminen edellyttää seuraavien asioiden käsittämistä: kuoleman lopullisuus, ruumiin toimimattomuus, ymmärtäminen, että kuolema koskettaa kaikkia ihmisiä, kuoleman syy-seuraus suhteen ymmärtäminen sekä jonkun tyyppisen elämän jatkumisen kuoleman jälkeen. Ylönen (2003) taas esittää lasten alkavan käsittää kuoleman lopullisuuden 5–7-vuotiaina. Samalla heidän ymmärryksensä jokaisen ihmisen kuolevaisuudesta kasvaa. Dyregrovin (1993) mukaan lapsi oppii ymmärtämään kuoleman peruuttamattomuuden kuuden ja kymmenen ikävuoden välillä. Vaikka lapset tajuavat seitsemän vuoden iässä kuoleman väistämättömyyden, he saattavat silti pitää omaa kuolemaansa mahdottomana. Lapset luulevat välttävänsä kuoleman esimerkiksi oman kekseliäisyytensä avulla. Seitsemän vuotiaan ajattelu on yhä konkreettista ja se muuttuu abstraktisempaan suuntaan vasta kymmenennen ikävuoden jälkeen. (Dyregrov 1993, 13–15, 34; Ylönen 2003, 130; Ayalon 1995, 110; Puustjärvi 2007.)

Dyregrovin (1993, 45–47) ja Puustjärven (2007) mukaan nuoruusiässä lasten ajattelu muuttuu kehittyneemmäksi ja abstraktisemmaksi, joiden ansiosta nuoren on helpompi ymmärtää kuoleman lopullisuus ja ymmärtää kuoleman olevan osa elämää. Vanhemmista irti kasvaminen merkitsee kypsymistä ja samalla tietoisuutta menetyksistä. Vaikka nuorella on kykyä ymmärtää kuolemaa, hänellä ei ole valmiutta hallita sitä tunne-elämän tasolla. (Puustjärvi 2007.)

3.3 Kuoleman kriisit eri ikävaiheissa

Lasten yritykset hallita kriisiä riippuu heidän iästään ja sen tuomasta kypsyydestään. Mitä vanhemmaksi lapset tulevat sitä paremmin he pystyvät hallitsemaan voimakkaita tunteita sekä luomaan sisäisiä toimintasuunnitelmia. Kriisiin kohtaamiseen vaikuttavat myös lapsen kehitystaso, lapsen kognitiivinen taso, lapsen persoonallisuus sekä lapsen kokemukset, perheen sisäiset ristiriidat ja perheen reaktio sekä sosiaalinen paine. (Dyregrov 1993, 45–47.)

Ayalon (1995, 112) tuo esille tärkeän seikan: jokainen lapsi suhtautuu kuolemaan yksilöllisesti. Lapsen mahdolliset suru oireet voivat tulla esille viiveellä mutta yleisesti hankalin aika on puolesta vuodesta vuoteen kuoleman jälkeen. (Niemi 2003.) Holmberg (2003) toteaa lapsen tuovan leikeissä suruaan esille: kun lapsi leikkii kuolemaa tai hautajaisia, hän etsii vastauksia kysymyksiinsä sekä hän käsittelee tunteitaan. Leikissä lapsi voi kohdata kokemansa trauman turvallisissa olosuhteissa. (Holmberg 2003, 63–65.)

Kyky surra on varhaisempi ominaisuus kuin kyky ymmärtää kuolemaa. Kyky ajoittuu kehitykselliseen vaiheeseen, kun lapsi on pystynyt luomaan mielessään hahmon hänelle kaikkein tärkeimmästä henkilöstä. Siispä jo pienet vauvat surevat kehollaan ja toiminnallaan. (Holmberg 2003, 76–82.) Dyregrovin (1993) mukaan tavallisimpia surevien lasten reaktioita akuutin tilanteen jälkeen ovat ahdistus, voimakkaat muistot, unihäiriöt, masennus, kaipaus ja ikävä, viha ja huomiota vaativat käytös, syyllisyys, itsesyytökset ja häpeä. (Dyregrov 1993, 21). Saaren (2001) mukaan myös somaattisia vaivoja voi esiintyä esimerkiksi päänsärkyä, vatsavaivoja, lihassärkyä ja ruokahaluttomuutta. (Saari 2001, 261–262.)

Läheisen ihmisen kuollessa lapsen elämästä katoaa turvallisuus, ja sen vuoksi lapsen tavallisin reaktio on ahdistus. Lapsia ahdistaa eniten pelko, että heidän elossaan olevalle vanhemmalle tapahtuu jotakin. Lasten ahdistus ja pelko ilmenevät eri tavoin. Pienemmistä lapsista tulee takertuvia sekä pelokkaita ja he haluavat olla vanhempiansa lähellä. Isommat lapset taas ilmaisevat pelkonsa pohtimalla käytännön järjestelyjä. Esimerkiksi he miettivät mitä heille tapahtuisi, jos toinenkin vanhempi kuolisi. Surevat lapset eivät halua olla yksin kotona tai mennä yksin tyhjiin asuntoon. (Dyregrov 1993, 18–19.)

Surevilla lapsilla voi olla myös univaikeuksia, jotka ilmenevät nukahtamisvaikeuksina ja yöllisinä heräämisinä. Painajaisuniin herääminen on tavallista. Sen vuoksi lapset alkavat pelätä unia ja ovat ahdistuneita ennen nukahtamista. Painajaisista kärsivätkin enemmän lapset, jotka eivät käsittele tapahtumia päivällä. (Dyregrov 1993, 21.)

Esikouluikäiset kokevat erot hyvin raskaina, ja tämän vuoksi kuolema vaikuttaa heihin voimakkaasti: esimerkiksi esikouluikäisillä saattaa esiintyä avuttomuutta ja passiivisuutta. Kouluikäisillä lapsilla puolestaan on käytössä suurempi keinovalikoima kuoleman käsittelyä varten mutta ongelmia heille saattaa aiheuttaa iän vuoksi asetetut lisävaatimukset. (Dyregrov 1993, 45–47.)

Erkkilän (2003) mukaan kymmenennen ikävuoden vaiheilla lapsen suru voi ilmetä puhumattomuutena, alakuloisuutena tai vuorovaikutuskyvyn vähäisyytenä. Varsinkin käsittelemätön suru voi ilmetä hallitsemattomana aggressiivisuutena. On todennäköistä, että aggression takana on hämmennystä ja tunteiden ristiriita, joka etsii tietä purkautumiseen. Koulunkäyntiongelmakin saattavat ilmetä juuri tällaisissa tilanteissa. (Erkkilä 2003, 22–23.) Vaikka kouluikäinen ymmärtää kuoleman olevan peruuttamaton sekä kuoleman universaalisuuden, lapsi saattaa yhä ajatella maagisesti. Tämä voi ilmetä pelkona siitä, että kuollut vanhempi palaa takaisin hakemaan muita perheenjäseniään luokseen. (Holmberg 2003, 84; Puustjärvi 2007.)

Erkkilän (2003) mukaan teini-ikäisen suruun voi liittyä myös pakenemiskäyttäytymistä, joka ilmenee todellisten tunteiden piilottamisessa. Lapsi voi paeta todellisia tunteitaan harrastusten ja kavereiden avulla. Tunteiden piilottelu on kuitenkin haitallista ja se hidastaa surutyötä. (Erkkilä 2003, 23.) Teini-iässä vanhemman kuoleman kokeminen vaikuttaa voimakkaasti nuoren kehittyvään identiteettiin. Prosessia voisi kuvata maton vetämiseksi jalkojen alta sillä nuori vasta yrittää kokeilla omaa itsenäisyyttä. Nuori tarvitsee paljon tukea, koska hänen tunteensa voivat ailahtella paljon murrosiän vuoksi. (Holmberg 2003, 88.) Kuoleman aiheuttama kriisi saattaa vaikuttaa negatiivisesti nuoren kehitykseen, koska nuorten surureaktiot saattavat ilmetä huononlaisena käyttäytymisenä ja konflikteina muiden kanssa. Nuoret saattavat pitää perheessä sattunutta kuolemantapauksen vikana, joka mieluummin kätketään ja jota hävetään. (Dyregrov 1993, 45–47; Puustjärvi 2007.)

Amerikkalaisissa tutkimuksissa on havaittu eroja tyttöjen ja poikien suremistavoissa: tytöt haluavat puhua asioista pidempään kun taas pojat haluavat palata takaisin arkisiin puuhiin. (Poijulan luento 2008.) Myös Hopen ja Hodgen (2006) tutkimus osoitti eroja: tytöt itkivät enemmän ja kykenivät keskustelemaan tunteistaan paremmin kuin pojat. Pojilla esiintyi enemmän poikkeavaa ja häiritsevää käytöstä. (Hope & Hodge 2006, 121).

Raveisin ym. (1999) ja Wordenin (1996) tekemässä tutkimuksessa surevilla tytöillä oli enemmän depressiivisiä ja somaattisia oireita kuin pojilla mutta pojilla esiintyi huonoa käyttäytymistä ja oppimisvaikeuksia kuoleman jälkeen ensimmäisen kouluvuoden aikana. (Raveis et al. 1999 ja Worden 1996, Hopen & Hodgen 2006, 110 mukaan).

3.4 Surun vaikutukset koulutyöhön

Suru voi vaikeuttaa lasten koulutyötä monella tavalla (Dyregrov 1993). Goldman (2000) ja Saari (2001) mainitsevat traumaattisen kokemuksen kokeneiden lapsien olevan levottomia, epätavallisen puheliaita, epäsosiaalisia tai heillä esiintyvän keskittymisvaikeuksia (Goldman 2000, 12; Saari 2001, 261–262). Keskittymiskyvyn puute aiheuttaa sen, että lapsi ei muista lukemiaan asioita, mikä taas laskee lapsen motivaatiota (Poijulan luento 2008).

Wordenin (2001) huomauttaa surun vaikutusten olevan voimakkaita sillä hänen tutkimusten mukaan joka viidennellä amerikkalaisella surevalla lapsella oli vaikeuksia koulunkäynnissä. Erityisesti oppilaille oli keskittymisvaikeuksia, koska heidän ajatuksensa harhailivat kuolleessa vanhemmassa. Myös vähäinen uni ja somaattiset kivut kuten päänsärky haittasi keskittymistä. Wordenin mukaan pojilla esiintyi todennäköisemmin vaikeuksia koulutyössä kuin tytöillä. (Worden 2001, 67–68.)

Surevalla lapsella oppiminen sekä muistaminen ovat heikompaa kuin tavallisesti. Suru ja murhe saavat ajattelun epäselväksi ja spontaaneja ajatuksia ei saa hillittyä, mitkä ilmenevät tarkkaavaisuusongelmina. Lisäksi suru aiheuttaa voimattomuutta, jonka seurauksena joidenkin tehtävien loppuunsaattaminen saattaa tuottaa oppilaille vaikeuksia. Kaikki tällainen heikentää koulumenestystä. (Dyregrov 1993, 26–27, 45–47.) Worden (2001) ja Dyregrov (1993) lohduttavat tiedolla, jonka mukaan monet surun oireet kuten keskittymisen vaikeudet näyttävät jäävän pois vuoden kuluttua kuolemasta. He kuitenkin huomauttavat, että jos lapsen muut ongelmat ovat alkaneet kuoleman yhteydessä, kouluvaikeudet näyttäisivät jatkuvan vielä monia vuosia menetyksen jälkeen.

Kuolema saattaa laukaista myös muita ongelmia. Bowlby (1973, 271–276) esittää, että lapsi voi olla haluton menemään kouluun, koska hän voi pelätä menettävänsä toisenkin vanhemmansa. Myös Puustjärven (2007) mukaan pelko toisen vanhemman menettämisestä voi laukaista eroahdistuksen tai muun ahdistushäiriön (Puustjärvi 2007). Koulupelko ei kuitenkaan vaikuta poissaoloihin merkittävästi, sillä Abdelnoor ja Hollins (2004) toteavat tutkittaessa koulu poissaoloja, että surevien lasten ja muiden lasten välillä ei ollut suuria eroja.

Felnerin, Ginterin, Boiken ja Cowenin tutkimuksissa (1981) vanhemman menettäneellä lapsella esiintyi enemmän tasapainottomuutta ja sopeutumattomuutta koulussa. Tutkituilla oppilaille oli myös esiintynyt käytöshäiriöitä ja ahdistus-ongelmia. Nämä tulokset saatiin vertaamalla vanhemmansa menettäneitä lapsia kontrolliryhmään, joilla ei ollut tällaista historiaa. Tulokset ovat johdonmukaisia aiempiin tuloksiin verrattuna: tietyillä perhekriseillä on pitkäaikaisia vaikutuksia lapsen luokkahuone käyttäytymiseen. (Felner, Ginter, Boike & Cowen 1981, 188–189.) Goldman (2000) taas tuo esille sen, miten usein surevia lapsia ja oppilaita diagnosoidaan väärin ADHD-tapauksiksi tai oppimisvaikeuksista kärsiviksi heidän kohdattuaan menetyksiä. Hyperaktiivisuus, impulsiivisuus ja kykenemättömyys keskittyä ovat normaaleja

surun oireita, jotka kuitenkin usein diagnosoidaan joksikin muuksi. (Godlman 2000, 10–11.)

4 LAPSEN SURUA TUKEVAT TOIMENPITEET KOULUSSA JA KOTONA

4.1 Surusta selviytymiseen vaikuttavat asiat

Nikun ja Saringon (2004) mukaan lapsen surusta selviytymiseen vaikuttavat monet asiat kuten ympäristön antama tuki ja sen voimakkuus, suhtautuminen tapahtumaan sekä lapsen oma persoonallisuus. Surusta selviytymistä voi vaikeuttaa odottamaton, äkillinen tai traumaattinen kuolema. Saari (2001) huomauttaa, että äkillisen kuoleman yhteydessä lapselta poistuu mahdollisuus selvittää selvittämättömiä asioita kuolleen kanssa, mikä taas saattaa heikentää surun käsittelyä. (Saari 2001, 85–86.) Lisäksi epätietoisuus kuolemaan liittyvistä tapahtumankuluista voi vaikeuttaa suruprosessia. Suru voi jatkua koko elämän, mutta lapselle se ei tarkoita jatkuvaa suremista. Suru muuttuu ajoittaiseksi tuskallisimman ajan mennessä ohi, jonka jälkeen lapsi voi taas suunnata energian arkisiin asioihin. Surun keskellä lasta tulisi myös muistuttaa suruttomasta ajasta ennen traumaattista tapahtumaa sillä lapsen elämässä pitäisi säilyä myös huumoria ja iloa. (Niku & Sarinko 2004, 20–21.)

Worden (2001, 16–17) on listannut kuusi tekijää, jotka vaikuttavat siihen, miten lapsi kykenee vastaanottamaan uutisen kuolemasta ja millaisia vaikutuksia kuolemalla on lapseen (taulukko 1).

TAULUKKO 1. Tekijät, jotka vaikuttavat lapsen suhtautumiseen vanhemman kuolemaan (Worden 2001)

1. kuolema ja sitä ympäröivät rituaalit
2. lapsen suhde kuolleeseen vanhempaan
3. eloon jääneen vanhemman toiminta ja hänen kykynsä olla vanhempi lapselleen
4. perhetekijät, esimerkiksi perheen koko, rakenne, perheen sisäinen tuki- ja vuorovaikutusjärjestelmä, perheen sisäiset stressitekijät, muutokset ja häiriöt lapsen arkipäiväisessä elämässä
5. tuki toveripiiristä ja perheen ulkopuolisilta tahoilta
6. lapsen ikä, sukupuoli, käsitys omasta itsestä ja kuoleman ymmärtämisen taso

Tremblay ja Israel (1996, 431) lisäisivät edelliseen listaan vielä lapsesta huolehtimisen laadun ennen kuolemaa ja perhesuhteiden vakauden. Myös Hopen ja Hodgen (2006) mukaan edellä mainitut tekijät ovat laajalti tunnustettu vaikuttavan lapsen surun käsittelyyn mutta jokaista osatekijää on tutkittu vain

vähäisesti ja useat tutkimukset ovat olleet ristiriitaisia (Hope & Hodge 2006, 110). Vaikka ristiriitaista tietoa on esitetty, olisi varmuuden vuoksi hyvä käydä lävitse jokaista kuolemaan suhtautumiseen vaikuttavaa asiaa.

4.2 Tukitoimet kotona

Poijula (2007) kirjoittaa kirjassaan terapeuttisesta vanhemmuudesta, jolla hän tarkoittaa lapsen toipumista ja parantumista traumasta ja surusta vanhempien avulla. Vanhemmat ovat ensisijaisia ja tärkeitä auttajia lapsen surussa. (Poijula 2007, 181). Holmbergin (2003) mielestä kuoleman tapauksen jälkeen tärkeintä on pyrkiä palauttamaan lapsen elämään turvallisuuden tunne sekä pyrkiä antamaan tilaa lapsen emotionaaliselle kehitykselle. Lisäksi olisi tärkeää antaa lapselle aikaa olla lapsi. (Holmberg 2003.) Surun keskellä lasta tulisi myös muistuttaa suruttomasta ajasta ennen traumaattista tapahtumaa sillä lapsen elämässä pitäisi säilyä myös huumoria ja iloa. (Niku & Sarinko 2004, 20–21.)

Lapsen kehitystä voi kotona tukea monin eri tavoin mutta parhaiten lapsuudenaikaista surua auttaa läsnä olevan aikuisen tuki. (Holmberg 2003, 74.) Lasten on usein parempi olla kotona surevien vanhempiensa kanssa kuin joutua muiden luo väliaikaiseen hoitoon. (Dyregrov 1993, 48.) Vanhemman käsiteltyä asiat tulisi hänellä olla tietoa lapsen reaktioista, jotta hän voisi vastata lapsen tarpeisiin ja auttaa häntä ilmaisemaan tunteitaan. Vanhempi, joka huolehtii itsestään, pystyy kaikkein parhaiten tukemaan lastaan. (Dyregrov 1993, 33,34 52–53; Erkkilä 2003, 32–33.) Jos vanhemmalle on tuskallista kohdata oman lapsen suru ja tukea häntä, olisi hyvä turvautua ystävien tai muiden läheisten apuun (Niku & Sarinko 2004, 21). Puustjärvi (2007) huomauttaa myös, että ainoan vanhemman tai molempien vanhempien kuollessa on tärkeää huolehtia lapsen verkoston tuesta ja etsiä oikeat sosiaaliset tuet lapselle (Puustjärvi 2007).

Surun aiheuttamat seuraukset lapsessa eivät välttämättä ole vakavia, jos lapselle tärkeä eloon jäänyt vanhempi huolehtii lapsesta. Lapselle tärkeintä on, että hänen tarpeistaan huolehditaan samalla tavalla kuin ennenkin. Vanhemman on tiedostettava ja hyväksyttävä lapsen suuri tarve olla vanhemman lähellä niin fyysisesti kuin emotionaalisestikin. (Dyregrov 1993, 49.) Sureva lapsi tarvitsee vanhemman erityishuomiota, huolenpitoa sekä lohdutusta. Lasta autaa parhaiten vanhemman myönteiset asenteet sekä lapsen hyväksyntä ja rakastaminen. (Bowlby 1980, 273, 292–294.; Dyregrov & Raunden 1997,13–15; Puustjärvi 2007.)

Lapsen kyky käsitellä traumaattisia tapahtumia on riippuvainen hänen läheistensä kyvyistä auttaa ja tukea lasta (Saari 2001, 261–262.) Hope ja Hodge (2006) painottavat, että tähän saakka olevat tutkimukset ovat yhtä mieltä siitä, että lapsen kuolemaan sopeutumisessa tärkeimpänä roolina on toisen vanhemman emotionaalinen sopeutuminen kuolemaan. Vanhemman positiivinen sopeutuminen on yhteydessä lapsen positiiviseen sopeutumiseen. (Hope & Hodge 2006, 109.) Voidaankin sanoa, että lapsen reaktiot määräytyvät vanhemman reaktioista: jos vanhempi reagoi rauhallisesti, lapsi kokee itsensä suojelluksi ja turvalliseksi. (Dyregrov & Raunden 1997,13–15.)

Ennen kuin eloonjäänyt vanhempi voi tukea surevaa lastaan, on hänen ensin huolehdittava itsestään. Surevassa perheessä tulisi ottaa huomioon se, että lapset aistivat herkästi vanhempiensa pahoinvoinnin ja he saattavat etsiä erilaisia tapoja auttaa heitä. Pahimmassa tapauksessa lapsesta voi tulla vanhempansa lohduttaja ja elämässä kiinni pitäjä. Auttaminen voi myös merkitä sitä, että lapset välttävät kuolemaa ja surua koskevia keskustelunaiheita. (Bowlby 1980, 273, 292–294.; Dyregrov & Raunden 1997,13–15; Puustjärvi 2007.)

Poijulan (2007) mukaan parantavasta vanhemmuudesta on kyse silloin, kun vanhempi pystyy asettumaan lapsen asemaan ja yrittää tuntea, miltä lapsesta tuntuu. Yksi tärkeä osa parantavaa vanhemmuutta ovat rajat ja kuri. Vaikka lasta säälitään ja häntä halutaan suojella kaikelta, rajoja pitäisi silti pystyä asettamaan tai sillä voi olla myöhemmin kohtalokkaat seuraukset. On huomioitava, että aina eloonjäänyt vanhempi ei kykene samalla huolehtimaan lapsesta ja itsestään, koska hän on itsekin kokenut valtavan järkytyksen. Vanhempi voi olla surullinen sekä myös huolissaan erilaisista käytännön järjestelyistä. (Poijula 2007, 181–182.) Tällaisissa tapauksissa vanhemmalle tulisi tarjota mahdollisimman paljon tukea.

Vanhemman on helppo tulla vihaiseksi ja kärsimättömäksi, jos lapsi vaatii huomiota ja on hyvin itkuinen. Perheen kohdatessa kuolemaa voi olla mahdollista, että vanhemmat voivat syyllistyä lapsen tarpeiden sivuuttamiseen tai huomiotta jättämiseen. Tämä voi johtua siitä, että monille vanhemmille lapsen ajatukset kuolemasta ovat vieraita. Esimerkiksi vanhemmat eivät tiedä kuinka pitkään lapset ajattelevat vainajaa tai miten monia kysymyksiä he saattavat hautoa mielessään. Vanhemman käyttäytymiselle voi olla myös tyypillistä antaa vastuuta vanhemmille lapsille, jotka eivät välttämättä pysty kantamaan taakkaa. (Poijula 2007, 181–182; Puustjärvi 2007.)

4.2.1 Puhumisen tärkeys

Menetyksen jälkeen surun voittamiseksi tulisi ottaa huomioon kaksi psykologista tarvetta: suru on jaettava jonkun kanssa ja on annettava itsensä itkeä. Jakamalla surua olo kevenee ja helpottuu. Tunteita ei pitäisi koskaan tukahduttaa, sillä se voi tehdä sairaaksi myös surussa. (ETRA-liitto.) Dyregrov (1993) toteaa, että kuolemantapaukseen liittyvien tunteiden käsittely onnistuu parhaiten perheen kesken avoimesti keskustelemalla. Lapsetkin pyrkivät ymmärtämään tapahtunutta kysymysten ja keskustelujen avulla. Yhteisellä keskustelulla on suuri merkitys erityisesti äkillisen ja odottamattoman kuolemantapauksen yhteydessä. Esimerkiksi perheenjäsenten pitäisi pystyä puhumaan keskenään siitä, minkälaisia kuolemaa koskevia pelkoja tapahtuma on heissä herättänyt. Kuolemasta on puhuttava kotona avoimesti, asiallisesti, suoraan ja totuudenmukaisesti. (Dyregrov 1993, 66–68.) Erkkilä (2003) toteaa, että lapsen suojeleminen kuolemasta johtuvista tosiasioista ei edistä lapsen surutyötä. (Erkkilä 2003, 32–33.) Hope ja Hodge (2006) viittaavat Raveis et alen (1999), jonka mukaan lapset sopeutuvat vanhemman kuolemaan onnistuneesti, jos perheen suhteita luonnehtii avoin tiedon ja tunteiden jakaminen. (Hope & Hodge 2006, 109.)

Dyregrov (1993) huomauttaa, että kuoleman jälkeen lapsille tulisi vakuutella, että heille ei tapahdu mitään, vaikka kuolema onkin koskettanut perhettä (Dyregrov 1993, 72). Saari (2001) toteaa kaikkein tärkeintä olevan luottamuksen säilyminen lapsien ja eloon jääneen vanhemman välillä. Vanhemman tulisi myös poistaa lapsen pelot liittyen vanhemman reaktioon. Lapsen ei tule pelästyä, jos äiti itkee ja on surullinen. Vanhemman tulisi ottaa lapsi mukaan suruun ja kertoa, että itkeminen on normaalia. Kuoleman jälkeen kaiken tulisi säilyä mahdollisimman muuttumattomana kotona ja koulussa, koska ahdistus ja pelko lisääntyvät kuoleman jälkeen. Vanhempien luomat vanhat ja tutut rutiinit luovat turvallisuutta pelon keskellä. (Dyregrov 1993, 73; Saari 2001, 258–260.)

4.2.2. Kuolleen vanhemman muistelu

Heti kuoleman jälkeen lapselta ei tulisi salata omia tunteitaan vaan antaa kuoleman näkyä vapaasti kotona. Kun lapsi näkee muiden surevan hän voi oppia, että tunteita ei saa piilottaa vaan kuolemasta ja pahasta olostaa tulee puhua avoimesti. Muistaminen on tärkeää, koska se saa lapsen ilmaisemaan tunteitaan konkreettisesti (Dyregrov 1993, 63,66, 68). Kuolleen vanhemman muistelu voi olla hyvinkin tuskallista mutta pidemmän päälle muistelu helpottaa omaa olotilaa ja huono-olo pääsee purkautumaan (Saari 2001). Aluksi mieleen palaavat vain hyvät yhdessä koetut muistot, joita lapsi haluaa vaalia mielessään. Kun kuolemasta on kulunut jonkin aikaa, mieleen tulevat myös ikävimmät muistot. Surutyötä edistää kuolleen vanhemman muistelu ja hänestä puhuminen. Tunteiden jakaminen lähiomaisten kanssa esimerkiksi valokuvia katsomalla auttaa surevaa lasta kohtaamaan omatkin tunteensa. Surutyötä läpikäyvälle on myös ominaista säilyttää ja pitää lähelläään kuolleelle kuulleita tavaroita sekä samaistua kuolleeseen. Nämä voivat lievittää lapsen tuskaa. (Dyregrov 1993, 22–23; Goldman 2000, 10; Saari 2001, 85–86.)

Asiantuntijat suosittelevat, että myös perheen pienimpiä otetaan mukaan hautajaisjärjestelyihin, jotta välttyttäisiin siltä, että lapsi ei tuntisi oloaan vähemmän tärkeäksi. Lisäksi hautajaisiin ja muihin muistamisen rituaaleihin osallistumisen avulla lapsi saa tärkeää mallia surukäyttäytymisestä ja myöhemmin lapsi voi tuntea osallistumisensa hyväksi. Lapsi voi vanhempia tarkkaillessaan oppia paljon siitä kuinka surraan. (Saari 2001, 161; Worden 1996, Hopen & Hodgen 2006, 122 mukaan.) Hautajaisissa lapsella tulisi olla mukana turvallinen ja luotettava aikuinen. Yleensä toinen eloonjäänyt vanhempi ei pysty oman surunsa keskellä lapsesta huolehtimaan. Lapsille tulisi etukäteen kertoa hautajaisissa olevan tapana, että ihmiset itkevät, jotta lapset eivät pelästyisi. (Saari 2001, 161.)

4.3 Luovat toimintamuodot tukena surussa

Nuorilla trauman kokijoilla on rajatut keinot ilmaista itseään puheen avulla (Malchiodi 2008, 10–13). Erkkilä (2007) toteaa, että voi olla useita syitä sille, miksi lapsi ei kykene puhumaan omasta surustaan. Kuitenkin surutyössä on tärkeää, että lapsi saisi ilmaista itseään ja omia tunteitaan. Lapsen maailmaan päästään helpoimmin mielikuvituksen kautta. Kun lapsi on luovan mielikuvituksen tilassa, ajatukset ja tunteet ovat pääsevät vapaampaan kanssakäymiseen. Tämä on terapeuttisen työskentelyn kannalta tärkeää. Luovassa toiminnassa pyritään voimakkaiden tunteiden purkamiseen. Luovassa toiminnassa taideväline, toiminta sekä lapsen ja terapeutin välinen luottamuksellinen suhde synnyttää turvallisen ilmapiirin. Vuorovaikutus terapeutin ja lapsen välillä toimii paremmin, kun hyödynnetään symboleja ja mielikuvia. Luovan toiminnan yhdistämisessä terapiatyöhön on etuna symbolinen etäisyys. Tämä tarkoittaa sitä, että symbolisen epäsuoran käsittelyn kautta lapsi voi samastua esimerkiksi laulun teksteissä esiintyviin henkilöihin ja heidän kohtaloihinsa, eikä hänen tarvitse puhua suoraan suruun liittyvistä asioista. Näin todellista taakkaa kantaakin joku muu kuin lapsi itse. Esimerkiksi musiikki luovan ilmaisun muotona ammattitaitoisen terapeutin ohjauksessa voi mahdollistaa vahvan tunteiden ilmaisun. Siinä onnistuttuaan lapsen on mahdollista käsitellä suruaan sekä päästä irti peloistaan. (Erkkilä 2003, 24–27, 29.)

Myös Malchiodi (2008) esittää traumasta kärsivien lasten hoitomuodoiksi luovia interventioita kuten taide-, musiikki-, tanssi-, draama- ja runoterapiaa. Nämä luovat terapiamenetelmät käyttävät luovuutta, kekseliäisyyttä, mielikuvitusta ja itseilmaisu terapian välineinä. Varsinkin lasten kanssa työskennellessä luovat terapiamuodot ovat todettu hyödyllisiksi. Taide, musiikki, liike ja leikki avaavat uusia kommunikoinnin mahdollisuuksia sekä luovat interventiot tarjoavat mahdollisuuden työstää turvallisesti traumaattisia tapahtumia mielikuvien, kertomusten, musiikin ja muiden taidemuotojen avulla. Luovilla terapiamuodoilla on paljon etuja: ne tarjoavat tekemisen ja keksimisen iloa, leikkiä ja mielikuvituksen käyttöä, itsetutkiskelua ja ne parantavat itsetuntoa. Lisäksi ne kannustavat osallistumaan terapiassa, vähentävät tunneperäistä tunnottomuutta sekä vähentävät muita valitettavia reaktioita. (Malchiodi 2008, 10–13, 19.)

4.3.1 Taide surutyön välineenä

Taideterapian avulla yksilö pystyy ilmaisemaan kokonaisvaltaisesti tunteitaan. Taideterapian tarjoamilla keinoilla on myös helpompi tunnistaa konflikteja väärinymmärrettyjä tunteita. Simonin mukaan taideterapia stimuloi tietoista ja tiedostamatonta mieltä, jonka ansiosta yksilö pystyy vapaammin ilmaisemaan omia tunteitaan (Simon 1981, Zambelli, Clarkin & Heegaardin 1989 mukaan). New Jerseyssä on toiminut taideterapia – ohjelma jo vuodesta 1984 ja ohjelmasta on saatu hyviä tuloksia. Tulosten mukaan lapset ovat pystyneet puhumaan perheilleen paremmin surustaan ja lapset ovat kokeneet saaneensa lohdutusta kohdatessaan samassa tilanteessa olevia muita lapsia. (Zambelli ym. 1989, 60–69.)

Taiteen käytöstä surevien lasten tukimuotona on saatu myös myöhemmin hyviä tuloksia Pohjois-Amerikassa tutkittaessa lapsia, jotka menettivät vanhempansa World Trade Centerin terrori-iskussa. Loumeau-Mayn (2008) mukaan taiteen avulla lapset pystyivät ilmaisemaan vaikeita tunteitaan. Piirtäminen ja muun taiteen muodon käyttö laittoivat lapset työstämään omia tunteitaan ja selviytymään tapahtumasta. (Loumeau-May 2008, 108–109.) Myös Saari (2001) ja Goldman (2000) mainitsevat piirtämisen olevan hyvä keino lapselle käsitellä kuolemaa ja tunnistaa selvittämättömiä tunteita. Piirtämisen jälkeen on tärkeää keskustella lapsen kanssa hänen teoksistaan. (Saari 2001, 262–265.) Loumeau-May (2008) tuo myös esille terapeutin roolin tärkeyden lasten tuotoksien hyväksymisessä. Terapeutin tehtävänä onkin olla valmis kohtaamaan lapsen tuska sekä tarjota lapselle turvallisia rutiineja (Loumeau-May 2008, 108–109.)

4.3.2 Kirjallisuus ja kirjoittaminen surun ilmaisun keinoina

Saari (2001), Holmberg (2003) ja James ja Cherry (1989) pitävät kirjoittamista hyvänä luovan toiminnan menetelmänä. Lasta voi pyytää kirjoittamaan kuolleelle vanhemmalleen jäähyväiskirje, jossa hän voi sanoa kaiken haluttavansa. Kirjeen avulla yksilö saa ilmaistua omia tunteitaan vapaasti ja yksilö saa itse päättää, mitä haluaa kirjeeseen kirjoittaa. Kirjeen kirjoittamisen yhteydessä saattaa päästä esiin voimakkaitakin tunteita mutta kirjeen kirjoittamisen jälkeen olo voi huojentua, kun syvälle patoutuneista tunteista pääsee eroon. Kuolemaa voi myös käsitellä pitämällä surukirjaa, kirjoittamalla runoja tai lukemalla kirjallisuutta. Saari (2001) huomauttaa, että olipa menetelmä mikä hyvänsä, olennaista on, että lapsilla ja nuorilla on keinoja käsitellä kuolemaa. (Goldman 2000, 13; Holmberg 2003, 81–90; James & Cherry 1989, 148–154; Saari 2001, 262–265.)

Malchiodi ja Ginns-Gruenberg (2008) viittaavat Gladdingiin ja Gladdingiin, joiden mukaan on olemassa kahdenlaista kirjallisuus terapiaa reaktiivista- ja vuorovaikutteista terapiaa. Reaktiivisessa terapiassa lapsi lukee huolella valittuja kirjoja tai tarinoita, joiden henkilöihin lapsi voi samastua sekä samalla hänen ymmärryksensä asiasta on lisääntynyt. Vuorovaikutteiseen kirjallisuusterapiaan kuuluu keskustelua luetusta terapeutin kanssa. Molemmassa terapiamuodoissa kirjallisuus on tarkasti valittua ja aiheet liittyvät lapsen traumaattisiin kokemuksiin. Kirjallisuusterapian avulla lapsi ymmärtää traumaattisia kokemuksia, oppii uusia selviytymiskeinoja sekä pohtii uusia näkökulmia asiaan. Lisäksi kirjallisuuden avulla trauma normalisoituu sekä lapsi saa tietoa, kuinka muut ovat kohdanneet tai selviytyneet samanlaisesta tilanteesta. (Malchiodi 2008, 168–183.)

Ylösen (2003) mukaan satujen avulla voi lohduttaa ja antaa toivoa lapsien kohdatessa menetyksiä. Saduissa kerrotaan sanoin ja kuvin samoista asioista kuin todellisuuteen pohjautuvissa kirjoissakin mutta satuhahmojen ansiosta satu ei tule liian lähelle lapsen maailmaa. Satujen kautta tunteita voi kohdata turvallisesti samaistumalla satujen päähenkilöihin. (Ylösen 2003, 135- 137, 143.) Puustjärvi (2007) toteaa satujen auttavan lapsia järjestämään monimutkaisia ja ristiriitaisia tunteita. Lapsi voi myös itse osallistua sadun

tekemiseen tai lasta voidaan saduttaa. (Puustjärvi 2007.) Lisäksi valittavien kirjojen tulisi soveltua lapsen ikään sekä hänen kehitystasoonsa ja tilanteeseen. Pääasia kuitenkin on, että kirjat ilahduttaisivat lasta ja auttaisivat surun käsittelyssä. (Ylönen 2003, 135- 137, 143,146–162; Puustjärvi 2007.)

4.3.3 Musiikkiterapia

Musiikkiterapiaa on käytetty vaihtoehtoisena normaalille suulliselle terapialle. Erkkilän mukaan (2003) musiikkiterapiassa on samat periaatteet kuin muussa terapiassa. Esimerkiksi musiikkiterapeutilta vaaditaan tietyt kriteerit harjoittaakseen terapiaa. (Erkkilä 2003, 34.) Musiikkiterapiassa hyödynnetään symbolien ja vertauskuvien käyttöä. Symboliikan avulla asioihin saadaan etäisyyttä mutta niitä voidaan silti tarkastella ja arvioida asioiden siedettävyyttä. Symbolit ja vertauskuvat mahdollistavat kipeistä tapahtumista keskustelun. Symbolien kautta lapsi pystyy samastumaan laulussa esiintyvien henkilöiden tarinaan. (Erkkilä 2003, 26–33.) Kaikkein tehokkainta musiikkiterapiaa on live musiikin tekeminen, jossa lapset saavat itse tuottaa musiikkia soittamalla, liikkumalla ja laulamalla. Lapset ilmaisevat musiikin ja liikkumisen avulla tunteitaan. Musiikkiterapiaa järjestetään Pohjois-Amerikassa kouluissa erillisryhminä, ryhminä surukeskuksissa sekä suruleireillä. (Hilliard 2008, 64–78.) Suomessa yleisimmin soveltuvia musiikkiterapian muotoja olevan musiikin kuuntelu ja improvisointi. Musiikkiterapiaan voidaan liittää myös musiikin opettelua, musiikillisia leikkejä sekä draamaa. (Erkkilä 2003, 24–27, 29, 34–40.)

Hilliard (2008) esittää musiikkiterapia tunneille tietyn rakenteen. Tunti alkaa osallistujien motivoinnilla (esimerkiksi jokin liikkumisharjoitus musiikin mukaan), jota seuraa terapeutin lyhyt puheenvuoro, jossa terapeutti kysyy, miten osallistujat voivat. Seuraavaksi siirrytään päivän teemaan ja tehdään siihen liittyviä harjoituksia. Harjoituksina voi olla eri soittimilla soittamista, laulamista, sanojen kirjoittamista tai musiikin mukaan liikkumista. Päivän teemana voi olla esimerkiksi hautajaiset, kuoleman käsitteen opettaminen, muistelua, vihan hallintaa tai surun kanssa selviytymistä. Harjoituksen jälkeen terapeutti keskustelee osallistujien kanssa heidän tuntemuksistaan. Lopuksi tehdään osallistujien mielialaa kohottava harjoitus, jolla varmistetaan osallistujien hyvinvointi. (Hilliard 2008, 64–78.)

Musiikkiterapialla on ollut tehokkaita vaikutuksia surevien nuorten ja lasten hoidossa. Hilliard (2008) viittaa tutkimukseen (Hilliard 2001), jonka mukaan tutkittaessa 19 surevaa lasta, musiikkiterapia vähensi merkittävästi surun oireita ja opetti osallistujille monia terveellisiä selviytymiskeinoja. Erkkilän (2003) mukaan musiikkiterapian tavoitteita ovat lapsen kuollutta vanhempaa koskevien muistojen herääminen, käsittely sekä niiden tutkiminen. Lisäksi Hilliard (2008) mainitsee tavoitteiksi helpottaa lapsen sopeutumista muuttuneessa tilanteessa. Kun lapsi menettää vanhempansa, lapsi voi tuntea vajavuutta, joka vaikuttaa hänen itsetuntoonsa. Musiikkiterapian avulla on mahdollista vaikuttaa lapsen itsetuntoon myönteisesti. (Hilliard 2008, 64–78.)

4.4 Tavalliset terapiamuodot

Salosen(2005) mukaan muutama vuosi sitten oli valloillaan yleinen käsitys, jonka mukaan lapsen surusta ei saisi puhua, koska lapsi tulisi siitä surullisemmaksi. Tutkimustulokset ovatkin osoittaneet, että vanhempansa menettäneet lapset jäävät liian usein surussaan yksin. Lapsien traumat ovat aiheutuneet juuri siitä, etteivät lapset ole saaneet apua suruunsa. (Salonen 2005, 18–81.) Poijulan (2008) esittää lohduttavan tiedon, jonka mukaan kaksi kolmasosaa kriisin kohdanneista toipuu kriisistä ilman terapiaa läheistensä tuen avulla (Pojulan luennot 2008). Monet lapset osaavatkin ilmaista surunsa niin, että läheiset ymmärtävät heitä, mutta valitettavasti kaikilta tämä ei onnistu (Cleve 2005). Niemelän (2003) mukaan lapselle olisi hyvä tarjota terapiaa tukimuotona, jos lapsi ei ala normaalisti surra kuollutta vanhempaansa. On kuitenkin vaikeaa pohtia sitä, mikä on normaalia ja usein lapsen tilan arvioiminen on vaikeaa, koska lapsi jatkaa uusien taitojen oppimista traumasta huolimatta (Cleve 2005).

Kun pohditaan terapiahoidon muotoja, ensimmäisinä kriteereinä ovat lapsen ikä ja hänen kokemukset (Cleve 2005, 203). Nuoremmat lapset voivat hyötyä enemmän väliintulosta ja surutyöhön liittyvistä neuvoista. Varsinkin jos lapsi ei muista tapahtunutta, traumaattiset muistot saattavat jäädä muhimaan. Terapian avulla lapsi voi kuitenkin löytää elämänilonsa takaisin. (Cleve 2005.) Vanhemmat lapset voivat olla valmiimpia sitoutumaan pidempiin prosesseihin, joissa käsitellään monimutkaisempia kysymyksiä. (Erkkilä 2003, 54–55; Cleve 2005, 203.)

Erkkilä viittaa Webbiin (2002), jonka mukaan surevien lasten terapioiden perinteiset päätyypit ovat perheterapia, ryhmäterapia ja yksilöterapia. Yksilöterapian etuihin kuuluvat lapsen tarpeiden vastaanottaminen yksilöllisesti sekä mahdollisuus tutkia yksilön syvällisiä tunteita. Haittoina ovat sitoutumisen vaikeus ja häpeän tunteet. Yksilöterapiaa suositellaan silloin, kun on kyse traumatisoituneesta surusta. (Erkkilä 2003, 52–54.) Cleve (2005) toteaa kriisiterapian tarkoituksiksi lievittää lapsen psyykkistä hätää. Terapia auttaa lasta sopeutumaan ja samalla perheen huoli lapsen surun hoidosta vähenee. Terapiassa löydetään tapoja työstää ja hallita voimakkaita tunteita, jotta käsittelemättömät asiat eivät vaarantaisi lapsen myöhempää kehitystä, koska lapsi kohtaa surun uudelleen jokaisessa kehitysvaiheessaan. (Cleve 2005.)

Ryhmäterapian hyötyinä voidaan pitää sen tuovan helpotusta eristäytymisen tunteeseen, normalisoivan kuoleman kokemusta sekä vertaisryhmän tukea. Ryhmäterapian haittoina pidetään sitä, että lapsi voi kuulla ”kauhu” tarinoita, lapsi voi ylikuormittua muiden tunteista sekä vetäytyä omaan kuoreen. Ryhmäterapia on tarkoituksellista suruprosessin keskivaiheilla, kun taas perheterapiaa suositellaan suruprosessin alkuvaiheissa. Perheterapian etuihin kuuluu lapsen roolin havainnoiminen perheessä ja yhteinen kokemusten jakaminen. Haittoina puolestaan on, että perheterapiassa lapsen ääni ei pääse kuulumaan muiden joukosta. Terapioiden tarkoituksena olisi, että lapsi kykenisi aloittamaan surutyöskentelyprosessinsa (Webb 2002, Erkkilä 2003, 52–54 mukaan.)

4.5 Sururyhmät ja -kurssit

Tavallisesti sururyhmät toimivat tiettyjen palvelujen kuten kunnan sosiaalipalvelun, seurakunnan tai järjestöjen alaisuudessa ennaltaehkäisevinä ja täydentävinä tukipalveluina. Suomen Mielenterveysseura järjestää lasten sururyhmiä, joissa kuolemaa ja menetyksiä käsitellään lapsen ikäkauden ymmärryksen mukaisesti. Ryhmässä lapsi saa tavata toisia lapsia, joilla on samanlaisia kokemuksia sekä lapsi saa tietoa surusta ja kuolemasta. Lisäksi lapsi oppii löytämään sanat tunteilleen sekä saa tukea minän kehitykselle ja itsetunnolle. Sururyhmissä kerrotaan tarinoita, askarrellaan sekä leikitään. Erilaisten pelien ja leikkien avulla lapsi rohkaistuu ilmaisemaan itseään ja voi jopa ilmaista sellaisiakin tunteita, joista on vaikea puhua. Tuettu suru -projektin vetäjien mukaan melkein kaikki lapset tuntevat helpotusta osallistuessaan ryhmään. Lapset ovat myös tyytyväisiä siitä, että heille on suotu siellä oma tila, aika ja paikka omien tunteidensa käsittelyyn. (Niku & Sarinko, 2004, 5, 23–24, 37.)

Kärkkäinen ja Lainpelto (2004) esittävät surukurssien olevan hyvää tukea sureville lapsille. Surukurssilla on samanlaisessa elämäntilanteessa olevia surevia lapsia, joilta on kuollut joku lähiomainen. Surukurssilla aikuiset ohjaavat tuokioita, joissa työstetään surua erilaisten toimintojen avulla esimerkiksi luovilla menetelmillä, saduilla tai draaman avulla. Kurssin alussa opetellaan säännöt ja mainitaan tärkeä seikka, jonka mukaan kenenkään ei ole pakko puhua tunteistaan, jos ei halua. Yhteistyö lasten vanhempien kanssa on myös tärkeää. Kurssilla sureva lapsi saa mahdollisuuden kohdata muita surevia lapsia, joita hänellä ei muuten olisi mahdollista tavata. (Kärkkäinen & Lainpelto 2004, 24–27.)

4.6 Opettajan ja koulun tuki surevalle oppilaalle

Opetussuunnitelman perusteet velvoittavat koulut kirjaamaan ylös, miten erilaisissa kriisitilanteissa tulisi toimia. Koulujen opetussuunnitelmista tulisi löytyä myös oppilashuollon järjestämisestä koskeva suunnitelma. Oppilashuolto käsittää oppilaan fyysisestä, psyykkisestä ja sosiaalisesta hyvinvoinnista huolehtimisen. Oppilashuolto työtä varten voidaan perustaa oppilashuoltoryhmä, johon kuuluvat yleensä rehtori, kouluterveydenhoitaja ja – lääkäri, koulupsykologi, erityisopettaja, koulukuraattori sekä opinto-ohjaaja. (Edun oppilashuollon -raportti, Sosiaaliportin oppilas huollon ja koulun sosiaalityön -raportti.)

Dyregrovin, Goldmannin (2000) ja Raundenin (1997) mukaan koulun valmius käsitellä surua ja kriisejä voi alkaa opettajan hyvästä henkisestä valmistautumisesta. Kouluhenkilökunnan tulisi hankkia perustietoa aikuisten ja lasten suru- ja kriisireaktioista. Olisi myös hyödyllistä suunnitella jonkinlainen suunnitelma, mitä tehdä, kun oppilas kohtaa läheisen kuoleman. Opettaja voisi ottaa yleisesti käsiteltäväksi luokassa kuolemantapauksen käsittelemisen. Koulun olisi hyvä kouluttaa opettajia lähettämällä heitä suru- tai kriisikursseille. Näin tietyt opettajat voisivat myös erikoistua aiheeseen ja olla näin muiden tiedonantajana tarvittaessa. Lisäksi koulussa pitäisi olla aiheesta syventävää kirjallisuutta, jota voisi hyödyntää. (Dyregrov & Raunden 1997,78.)

Katalkin (2009) tutkimuksessa (N=98) opettajat eivät kokeneet kuoleman käsittelyä koulussa helpoksi, mutta ei myös vaikeaksi. Puolet vastaajista piti kuoleman käsittelyä vaikeana ja puolten mielestä käsittely oli melko helppoa tai neutraalia. Helpoksi käsitellyn luokassa tekivät oppilaat ja omat kokemukset kuolemasta sekä iän tuoma elämäkokemus. Kuoleman käsittelyä luokassa vaikeuttivat oppilaiden erilaiset käsitykset kuolemasta sekä luokan oppilailla esiintyneet ajankohtaiset kokemukset asiasta. (Katalkin 2009, 32–33.)

Dyregrov (1993) ja Saari (2001) ovat sitä mieltä, että kuolemantapauksen sattuessa oppilaan olisi usein parasta mennä kouluun mahdollisimman pian. Opettajan ja vanhempien varhainen yhteydenpito sekä oppilaan koulunpaluun suunnitteleminen helpottaa oppilaan siirtymistä kouluun. (Dyregrov 1997,79; Holland 2005, 81–91; Niemelä 2003, 119–120.) Opettaja voi myös vieraila perheen luona, jos se heille käy. Tällaisella toiminnalla opettajat osoittavat välittävänsä ja kunnioittavansa perheen surua. (Dyregrov 1997, 79.) Kouluun paluu aika voi olla vaikeaa aikaa nuorelle, sillä lapsi pelkää usein luokkatovereidensa kohtaamista ja heidän kommenttejaan. (Dyregrov 1997,79; Holland 2005, 81–91; Niemelä 2003, 119–120.) Toisaalta kouluun palaaminen täyttää lapsen arjen rutiineilla ja lapsi saa muuta ajateltavaa. Oppilaan olisi kuitenkin hyvä valmistautua luokkatovereidensa tapaamiseen keskustelemalla etukäteen opettajan kanssa. (Niemelä 2003, 119–120.) Useimmiten surevat oppilaat toivovat, että opettaja kertoo tapahtuneesta luokkatovereille, koska on hyvä, että luokkatoverit tietävät valmiiksi, mitä heidän halutaan sanovan tai tekevän. Webbin (2005) mukaan muiden oppilaiden voi olla vaikea löytää sopivaa sanottavaa surevalle oppilaalle. Oppilaat saattavat myös pelätä

saavansa surevan oppilaan kyyneliin tai pelkäävät omaa itku reaktiotaan (Webb 2005, 14.)

Surevan lapsen läsnäolo luokassa edellyttää hienotunteisuutta sekä opettajalta että lapsen luokkatovereiltaan. Oppilaan vanhemman kuolema on syytä nostaa esille lapsen ja perheen toivomalla tavalla. Jos perhe haluaa, opettaja ja oppilaat voivat järjestää pienen muistotilaisuuden. (Niemelä 2003, 119–124; Goldman 2000, 14). Poijulan (2008) mukaan surevaa lasta ei saisi kohdella eri tavalla kuin muita luokassa olevia lapsia (Pojulan luento 2008). Myös Goldman (2000) ja Webb (2005) huomauttavat, että lapset eivät halua tuntea olevansa erilaisia kuin muut. Niemelä (2003, 121–124) huomauttaa, että kouluikäisen voi olla vaikea esittää tunteitaan koulussa.

Dyregrov (1993) toteaa opettajilla olevan suuri merkitys lasten tarpeiden tyydyttäjinä silloin, kun kuolemantapaus koskettaa yksittäistä oppilasta tai koko koulua. Opettajien etuna surun tukemisessa on lapsen ja hänen persoonallisuutensa tunteminen. Opettajat tuntevat myös luokan ilmapiirin ja heidän työhönsä on tiedon jakaminen lapsille. Opettajat osaavat myös hyödyntää tapoja, joilla oppilaita saadaan osallistumaan yhteisiin toimiin. (Dyregrov 1993, 77.) Opettajien tulisi jakaa lapsille oikeaa tietoa kuolemasta ja auttaa lapsia suhtautumaan kuolemaan sosiaalisesti hyväksyttävästi. Opettajan tulisikin käynnistää kaksi selvästi erillistä tukiprosessia, joista ensimmäinen kohdistuu surevaan lapseen ja toinen lapsen vertaisryhmään. Kuoleman läheisyys saattaa aiheuttaa nimittäin kriisin paitsi yksilölle myös koko ryhmälle. Kun luokka kohtaa kuoleman tapauksen omassa luokassaan, herää oppilaille ajatus, että näin voisi käydä hänellekin. Lasten aiemmat käsittelemättä jääneet tunteet voivat myös ilmetä. Siksi olisi hyvä käsitellä kuolemaa avoimesti luokassa esimerkiksi keskustelemalla siitä avoimesti tai tehdä erilaisia kirjoittamisharjoituksia. (Ayalon 1995, 130–135.)

Ayalon (1995) suosittelee erityisesti kuolemaa käsiteltäväksi luokassa seuraavien harjoitusten avulla: kaunokirjallisuuden ja runouden käyttöä, luovaa kirjoittamista sekä draamallisia leikkejä. Lisäksi opettaja voi koota lasten käyttöön kokoelman runoja ja kirjoja, jotka käsittelevät menetystä. Draamaterapiassa käytetään improvisoituja roolileikkejä, jotka käsittelevät ristiriitaisia tilanteita liittyen lasten ja nuorten kokemuksiin tapahtumiin. Draamaterapiassa apuna voidaan käyttää myös sorminukkeja. (Ayalon 1995, 79–80.) Vapaassa kirjoittamisessa pyritään herättämään tunneilmaisua mielikuvituksellisella ja luovalla toiminnalla ja se voi olla oma-aloitteista tai ohjattua. Ohjatussa versiossa ohjaaja valitsee huolellisesti erilaisia ärsykeitä, joiden pohjalta kirjoitetaan. Ärsykkeinä voivat olla kuvat, äänitteet, lauseen osat tai sanomalehtien otsikot. Vapaan kirjoittamisen menetelmää on opettajan helppo soveltaa luokassaan, koska siihen ei tarvita erikoisia välineitä. Kirjallisuusterapiassa käytetään hyödyksi tieto- ja kaunokirjallisuutta. Kirjallisuuden ja lukijan välille syntyy vuorovaikutusta, jonka tuloksena henkilö voi samaistua tekstiin ja teksti voi laukaista tunnereaktioita. Lisäksi teksti voi välittää tietoa kuolemasta ja selviytymisestä. (Ayalon 1995, 36–37, 55–56.)

Jos opettaja käyttää kirjallisuusterapiaa surevien oppilaiden kanssa, tulee hänen lukea ensin kaikki kirjat, miettiä tarinan tai kirjan soveltavuutta, kertoa oppilaalle miksi kirja on olennaista oppilaan lukea, huolehtia, että kirja on sopivantasoisista luettavaa oppilaalle sekä valita kirjoja, jotka tarjoavat lohtua ja rauhoittelua. (Malchiodi 2008, 168–183.)

Surevilla lapsilla on usein koulussa keskittymisvaikeuksia, joita opettaja ei aina osaa yhdistää menetykseen. Opettajan mahdollinen huomaamattomuus saattaa johtua siitä, ettei hän tunne lasten surureaktioita tarpeeksi hyvin. (Dyregrov 1993, 78–80.) Opettajan pohtiessa sopivia tukikeinoja surevan lapsen auttamiseksi, tulee hänen tietää tuettavan lapsen kehitystaso. Opettajan on tärkeää tiedostaa myös se onko lapsen kuoleman ymmärtäminen jo kehittynyt. (Niku & Sarinko 2004, 11.) Opettajan olisi hyvä myös tietää, että oppilas voi olla koulussa ollessaan muissa ajatuksissa sillä hän voi tuntea pelkoa siitä, että hän menettää kotona olevan toisen vanhempansa. (Holland 2005, 81–91.)

Jotkut oppilaat voivat jäädä surunsa vuoksi jälkeen koulutyössä ja he tarvitsevat lisäopetusta (Dyregrov 1993, 78–80; Dyregrov & Raunden 1997, 15). Mutta onneksi useimmat oppilaat selviytyvät itse. Katalkin (2009, 34–35) tutkimuksessa opettajat olivat tukeneet surevia oppilaita keskustelemalla, kuuntelemalla lasta sekä pitämällä heitä fyysisesti lähellä. Opettajat kokivat tärkeäksi myös läheisyyden ja empaattisuuden. Niemelä (2003, 120) neuvoo opettajia olemaan tarkkana ja kuulostella lapsen halukkuutta puhua asiasta. Hän kehottaa opettajia olemaan lapsen lähellä ja antamalla turvallisuutta vanhojen rutiinien avulla. Myös Holland (2005) ja Poijula (2008) tuovat esille koulun ja opettajan mahdollisuuden auttaa surevaa lasta esimerkiksi tukemalla lasta kahdenkeskisissä keskusteluissa, kuuntelemalla lasta, tiedostamalla oppilaan menetyksen sekä ottamalla kantaa suruun. (Holland 2005, 81–91; Poijulan luento 2008.)

Goldman (2000) ja Webb (2005) huomauttavat, että vanhempansa menettäneet nuoret eivät yleensä halua puhua kuolleesta vanhemmastaan. Näin valitsemalla puhumattomuuden nuori kokee saavansa kontrollia omasta elämästään ja samalla hän saa itse normalisoida elämänsä asioita. (Goldman 2000, 9; Webb 2005, 14.) Goldman (2000) toteaa olevan tärkeää päästää lapsi rauhoittumaan luokkahuoneen ulkopuolelle tai antaa hänelle lupa soittaa kotiin kesken koulupäivän, jos hänelle tulee koulussa voimakkaita surureaktioita. Opettaja voi antaa lapselle luvan tehdä tunnin aikana muistikirjaa, johon oppilas kokoaa muistoja ja kuvia kuolleesta vanhemmastaan. Opettaja voi myös muokata oppilaan tehtäviä sopivammaksi oppilaan voimavarojen mukaan ja joustaa vaatimuksissa. (Goldman 2000, 14.)

5. TUTKIMUS

5.1 Tutkimuksen tavoite ja tutkimusongelmat

Tutkimuksen tavoitteena oli saada tietoa lapsen surusta sekä sen vaikutuksista koulutyöskentelyyn. Lisäksi tavoitteena oli saada kokonaiskuvaa siitä, miten lapsen suru ilmenee. Työn tarkoituksena oli saada tietoa lapsen surusta oppilaiden ja opettajien näkökulmasta. Tutkimuksen tavoitteena oli saada tietoa siitä, miten opettaja voi tukea surevaa lasta oman työkokemuksensa ja koulutuksen pohjalta. Koska työssäni painottui koulun rooli suremisprosessissa, toiseksi tutkimusjoukoksi halusin peruskouluikäiset 7-16 -vuotiaat lapset, jotka ovat menettäneet toisen vanhempansa alakouluikäisenä tai nuorempana. Myös toinen tutkimusjoukko luokanopettajat sopi tutkimuksen tarkoitukseen.

Tutkimusongelmia käsiteltiin sekä oppilaan että opettajan näkökulmasta. Tutkimusongelmat tarkemmin:

1. Millaista lapsen suru on?
2. Miten lapsen suru ilmenee koulussa?
3. Onko surulla vaikutuksia koulunkäyntiin?
4. Millaisia valmiuksia opettajalla on tukea surevaa lasta? Millaisia tukitoimia hän voi tarjota oppilaille koulussa? Millaista on yhteistyö surukodin ja koulun kanssa?

5.2 Tutkimusmenetelmät

Valitsin tutkimusmenetelmiksi oppilaille strukturoidun kyselyn ja opettajille teemahaastattelun. Valitsin kyselyn, koska tutkittavan asian arkaluontoisuuden vuoksi anonyyminä vastaaminen olisi oppilaille helpompaa. Opettajia päätin haastatella, sillä haastattelun avulla saisin syvällisen kuvan opettajan keinoista, joilla opettaja voi tukea surevaa oppilasta. Opettajat saivat myös tuoda omia kokemuksiaan vapaasti esille. Haastatteluja varten tein kysymysrunгон ja alustavan teemoittelun (liite 3), joiden pohjalta haastattelu muodostui. Haastattelut nauhoitin tietokoneeseeni asentamani Audacity -ohjelman avulla.

Oppilaille tekemäni kysely oli tarkoitus laittaa internetiin, joten otin yhteyttä OKL:n atk-opettajaan. Hän kehotti minua hyödyntämään Korpissa olevaa kysely – työkalua. Havaitsin idean erinomaiseksi ja aloin suunnitella kyselyä Korppiin. Lopullinen oppilaiden kysely (liite 2) koostui neljästä sivusta, joissa oli sekä avoimia että monivalinta kysymyksiä. Yhteensä kysymyksiä oli 59.

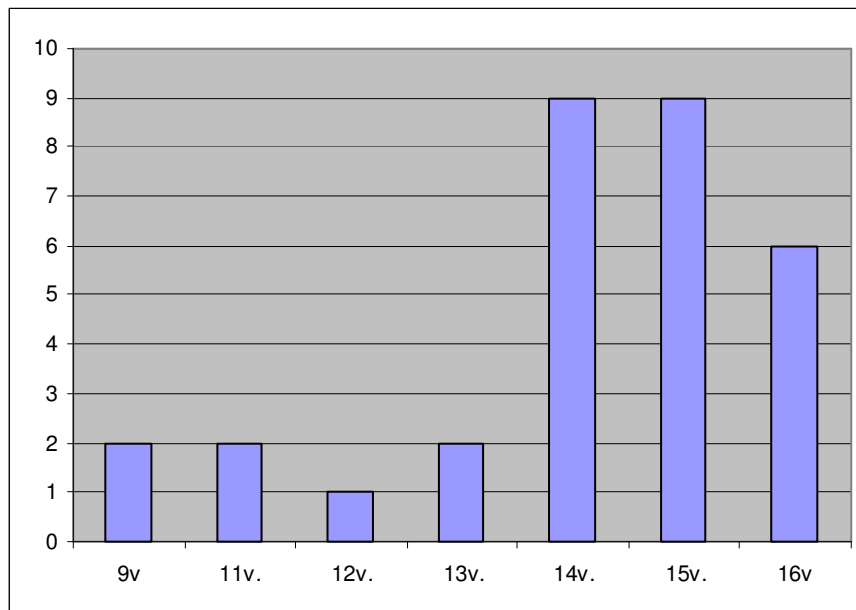
5.3 Tutkimusprosessin eteneminen

5.3.1 Oppilaiden kyselyt

Oppilaiden kyselyn laatimisen jälkeen mietin, miten tavoittaisin peruskouluikäisiä toisen vanhemman menettäneitä lapsia vastaamaan kyselyyni. Mieleeni tuli ensimmäisenä nuorten käyttämät internetsivut, joista erityisesti Mannerheimin Lastensuojeluliiton Nuorten Netti -sivut. Siispä lähestyin Mannerheimin Lastensuojeluliiton Nuorten Netin sivuista vastaavaa ja kysyin voisinko saada heidän sivuille maininnan kyselyni linkistä. Myös gradun ohjaajani oli puhelimitse yhteydessä sivujen ylläpitäjään lupa-asoiden vuoksi. Avasin kyselyn 30.2 ja ensimmäiset testivastaukset sain seuraavana päivänä. Totesin kyselyssä muutaman epäkohdan, joten muutin kyselyä hieman. Lisäsin kyselyn otsikon perään ohjeeksi vastata kaikkiin neljään sivuun, koska kaikki testivastaukset eivät olleet huomanneet viimeistä kyselyn sivua. Lisäksi lisäsin kysymyksen siitä, kumpi vastaajan vanhemmista on kuollut. Korjausten jälkeen avasin kyselyn uudelleen. Tutkimuksen kysely oli auki 1.3–30.6.2009. Halusin saada kyselyni mahdollisimman monen lapsen ja nuoren ulottuville, joten lähetin helmikuun lopussa Demin ja Suosikin päätoimittajille sähköpostia, jossa kyselin mahdollisuuksia saada kyselystäni maininta heidän lehtensä sivuille. Suosikin päätoimittaja ehdotti, että linkillä Koululaisen internet sivuilla (Liite 1) tavoittaisin paremmin kohderyhmäni kuin linkillä Suosikin sivuilla. Linkki Koululaisen internet sivuille ilmestyi 4.3. Demin päätoimittaja ehdotti, että laittaisin Demin internetsivujen keskustelupalstalle ilmoituksen kyselystäni. Laitoin ilmoituksen Suhteet – palstalle 8.3 Kävin katsomassa kyselyjä säännöllisesti sekä nostin välillä omaa ilmoitustani keskustelupalstalla, jotta saisin kyselyn linkin taas mahdollisimman monen esille luettavaksi.

Viikon 11 ja 12 aikana sain eniten vastauksia kyselyyni. Loppujen lopuksi kyselyä katsoneiden määrä oli 113 ja kyselyyn vastanneiden määrä oli 75. Vastauksia tuli runsaasti mutta kaikki vastaukset eivät sisältyneet haluttuun kohderyhmään: toisen vanhemman menettäneet 7-16 – vuotiaat. Kohderyhmään kuuluvia vastauksia tuli 31, joista kaikkiin kohtiin vastanneita oli 23. Näiltä kahdeksalta vastaajalta puuttuivat vastaukset avoimista kysymyksistä. Hyödynsin kuitenkin myös näiden kahdeksan vastaajan monivalinta vastaukset, joten monivalinta kysymyksiin sain vastauksia 31 ja avoimiin 23. Jotkut vastaajista eivät vastanneet ihan kaikkiin kysymyksiin, mutta pääasiassa kyselyihin oli vastattu hyvin. Vastaajien ikäjakauma näkyy taulukosta 2, jossa on mukana kaikki 31 vastaajaa. Vastaajien keski-ikä oli 14. Vastaajista 29 oli tyttöjä ja poikia oli kaksi. Vastaajat olivat kotoisin ympäri Suomea sekä pieniltä että isoilta paikkakunnilta.

TAULUKKO 2. Vastaajien ikäjakauma

5.3.2 Opettajien haastattelut

Etsin työhöni haastateltavia luokanopettajia sattumanvaraisesti sähköpostitse eräästä pienestä kaupungista huhtikuun aikana. Sähköpostissa kyselin heidän kokemuksia surevan oppilaan kohtaamisesta ja halukkuudesta osallistua haastatteluun. Lähetin sähköpostia 19 opettajalle, joista kymmenen vastasi. Viisi opettajaa ilmoitti, ettei heillä ollut kokemusta surevan oppilaan kohtaamisesta ja viisi ilmoitti halukkuutensa osallistua. Sovin haastattelut toukokuun toiseksi viimeiselle ja viimeiselle viikolle. Haastattelut tehtiin iltapäivän aikana opettajan luokahuoneessa. Haastattelupaikka oli rauhallinen ja haastattelujen aikana ei tullut keskeytyksiä. Opettajat olivat varanneet haastatteluille riittävästi aikaa ja haastattelut kestivät noin tunnin. Ensimmäinen haastattelu oli koehaastattelu mutta en huomannut siinä puutteita, joten otin sen myös mukaan aineistoon. Joillekin opettajille lähetin haastattelujen jälkeen vielä muutaman tarkentavan kysymyksen. Opettajien keski-ikä oli 41 vuotta ja työkokemusta heillä oli keskimäärin 16 vuotta. Kolme opettajaa oli valmistunut Joensuun yliopistosta, yksi Jyväskylän- ja yksi Lapin yliopistosta. Neljä opettajaa oli luokanopettajia ja yksi opettaja sekä luokanopettaja että erityisopettaja. Haastateltavien nimet ovat muutettu. Kunkin haastateltavan sitaatit ovat merkitty sisennyksen alussa olevalle kirjaimella: An= Anne, Ar= Arja, I= Irmeli, M= Mervi, U= Ulla ja H=haastattelija.

5.5 Aineiston analyysi

Haastattelujen purku aloitettiin kirjoittamalla haastattelut käsikirjoituksiksi heti haastattelun jälkeisellä viikolla. Jo litteroinnissa aineisto järjestettiin alustavien teemojen alle. Litteroinnissa kävi kuitenkin ilmi, että joissakin haastatteluissa kaikkiin kysymyksiin ei ollut saatu vastauksia, joten opettajia lähestyttiin puuttuvista vastauksista sähköpostitse. Niistä saadut tarkentavat vastaukset yhdistettiin haastattelun käsikirjoitukseen ja aineistoa alettiin käydä lukemalla läpi. Seuraavaksi aloitettiin varsinaisten teemojen hahmottelu. Teemojen selkiytymisen jälkeen aineistoa alettiin luokitella: joka teemalla oli oma koodi, joka merkittiin erivärisillä kynillä käsikirjoituksiin. Sen jälkeen kaikki samat koodit kaikista haastatteluista kerättiin yhteen. Näin kaikkien haastattelujen vastaukset samoista kysymyksistä saatiin saman teeman alle. Saman teeman vastauksia vertailtiin ja luokiteltiin. Luokittelut on muodostettu haastattelujen teemojen mukaisesti.

Oppilaiden kyselyiden analysointi aloitettiin heinäkuun alussa. Ensimmäiseksi kaikki kyselyt tulostettiin ja numeroitiin. Seuraavaksi kyselyjä luettiin monta kertaa läpi, jonka jälkeen kysymykset teemoiteltiin. Kyselyjen vastauksia alettiin järjestellä näiden alustavien teemojen alle. Kustakin kysymyksen vastaus vaihtoehdoista laskettiin prosentiosuuksia ja kunkin kysymyksen vastauksia vertailtiin keskenään. Järjestelyn ja laskemisen jälkeen vastauksista tehtiin yhteenvetoja ja päätelmiä. Käytetyt luokittelut on valittu tutkimusongelmien teemojen mukaan.

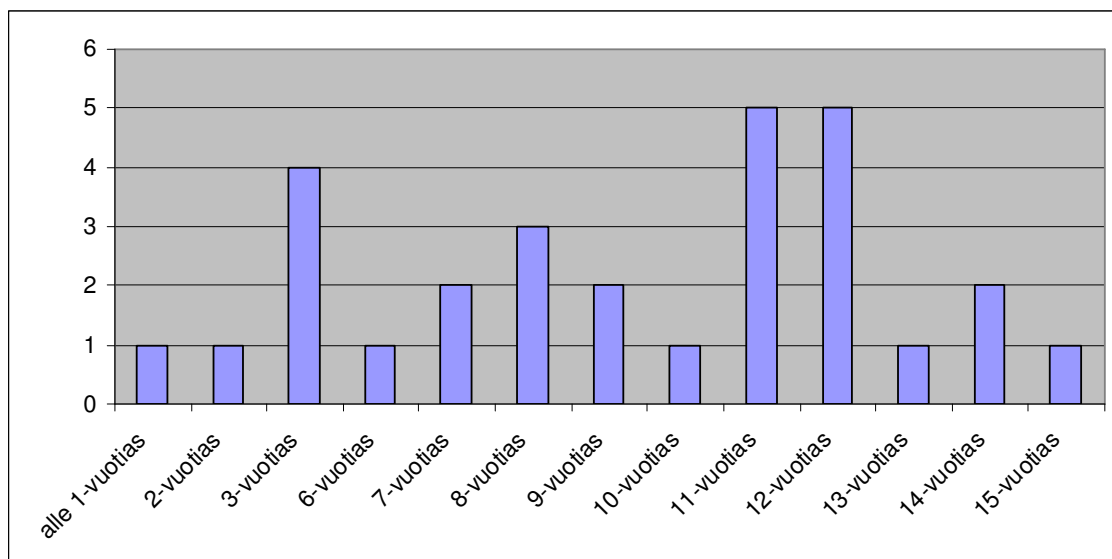
6 TULOKSET

6.1 Oppilaiden kyselyt

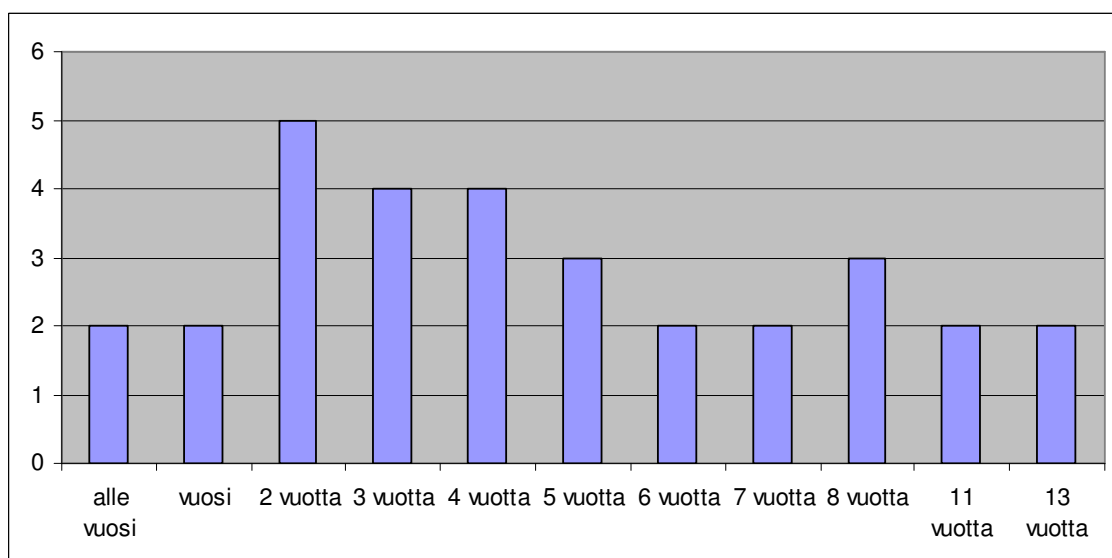
6.11 Vanhemman kuolema ja suru – uutisen saaminen

Vastaajista 77 prosenttia olivat menettäneet toisen vanhempansa kouluikäisenä (taulukko 3). Vastaajien vanhempien kuolemasta oli kulunut keskimäärin 5 vuotta (taulukko 4).

TAULUKKO 3. Lapsen ikä vanhemman kuollessa

TAULUKKO 4. Kuolemasta kulunut aika

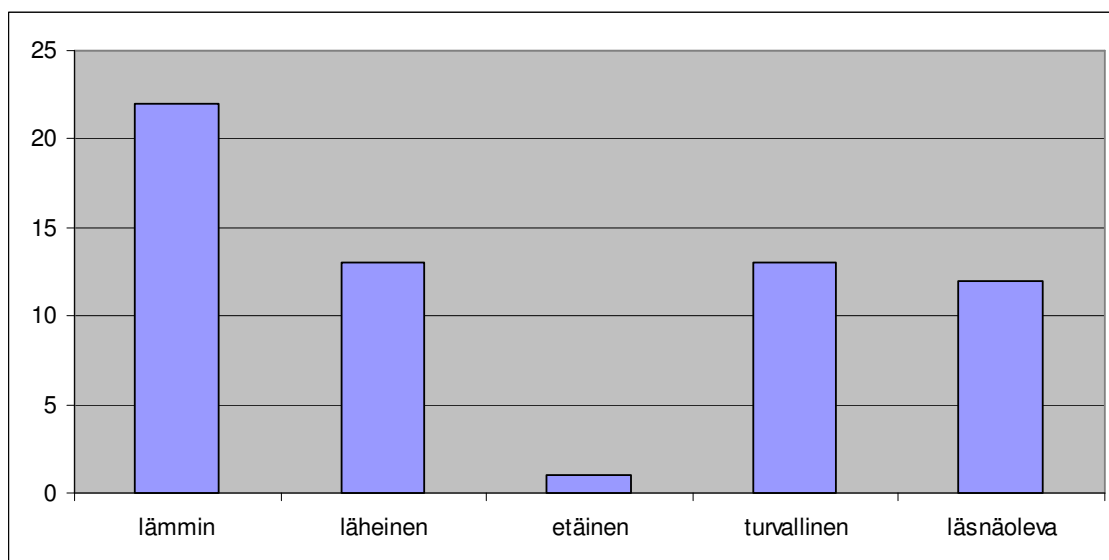

Vastaajista 20:llä oli kuollut isä ja kymmenellä äiti. Yhdellä vastaajista molemmat vanhemmat olivat kuolleet. Suurin osa vastaajien vanhempien kuolemista olivat äkillisiä (83 %).

Vastaajien vanhempien yleisin kuolinsyy oli sydänkohtaus (5). Muita kuolinsyitä olivat syöpä (4), itsemurha (3), auto-onnettomuus (3), sairauskohtaus (2), alkoholismi (2), lääkärin hoitovirhe (1), aivoverenvuoto (1) sekä ampumisvälikohtaus (1). Kahdeksalta vastaajalta puuttuivat tiedot kyseisestä kohdasta.

Taulukosta 5 kuvastuu vastaajien tunnesuhde kuolleeseen vanhempaan. Kukaan vastaajista ei kuvannut tunnesuhdettaan kuolleeseen vanhempaan kylmäksi tai poissaolevaksi. Kolme vastaajaa ei vastannut kysymykseen.

TAULUKKO 5. Lasten tunnesuhde kuolleeseen vanhempaan

Vastaajista 70 prosentille uutisen vanhemman kuolemasta oli kertonut toinen elossa oleva vanhempi. Muita kertojia olivat mummo, isäpuoli, täti, sisko, poliisi ja ratsastuksenopettaja. Yksi vastaajista oli todistamassa kuolemaa. Kolme vastaajaa ei muistanut, miten uutinen heille kerrottiin mutta useimmalle vastaajista asia kerrottiin aamulla rauhallisesti kasvotusten:

"Se tuli mun huoneeseeni ja pyysi siskonikin sinne ja sanoi hiljaa että sairaalasta soitettiin. Teidän isä on kuollut. Ja sitten halasi ja lohdutti meitä ja sanoi että asiasta saa keskustella vapaasti." (tyttö 15v, jolta isä kuollut syöpään).

"Mut herätettiin aamulla ja kerrottiin että äitiä ei enää ole." (tyttö 16v, jolta kuollut äiti rintasyöpään).

Vastaajat kertoivat päivästä, jolloin heidän vanhempansa kuoli seuraavaa:

"Se oli oikeastaan mukava päivä sain kaikkia asioita hoidettua ja oli hyvä mieli. Menin sitten kotiin ja aloin lukemaan kirjaa. Sitten kuulin äitin kutsuvan ja jo äänestä huomasin, että jotain oli tapahtunut. Kun kuulin isän kuolleen se tunne oli kyllä niin

kamala. Siitä eteenpäin en muista paljoakaan, ainakin ihmisiä meillä ravasi ja itkin enemmän kuin koskaan ja me kävimme myös terveyskeskuksessa hakemassa unilääkkeitä. Muistan, että pääni oli silloin tosi kipeä, saattoi johtua itkemisestä.” (tyttö 14v, jolta kuollut isä sydänkohtaukseen).

”Koulupäivä oli ihan normaali. Satoi vettä ja me oltiin käyty katsomassa isää pari tuntia aiemmin (samaan aikaan kuin joka päivä) sinä päivänä sairaalassa. Myöhään illalla, kun tieto oli tullut, söimme jäätelöä ja minä yritin lukea sarjakuvia päästäkseni tyhjältä olostä, olin itkenyt vain vähän.” (tyttö 15v, jolta kuollut isä syöpään).

Uutinen vanhemman kuolemasta oli kaikille raskasta kuultavaa. Vastaajista 17 prosenttia kertoi menneensä shokkiin ja melkein puolet vastaajista (44 %) ei uskonut tai tajunnut koko kuolemaa kuultuaan uutisen vanhemman kuolemasta. Heidän mielestään kuolema ei myöskään tuntunut todelliselta:

”Se tunne on niin vaikea kuvailla. Eka en uskonut ja kysyinkin että huijaatko. Sitten kun ymmärsin että se oli totta koko kehoni läpi meni joku tyhjä aalto. Jotenki en ajatellut mitään ja sitte kun se meni ohi itkin vain suunnattomasti.” (tyttö 14v, jolta kuollut isä sydänkohtaukseen).

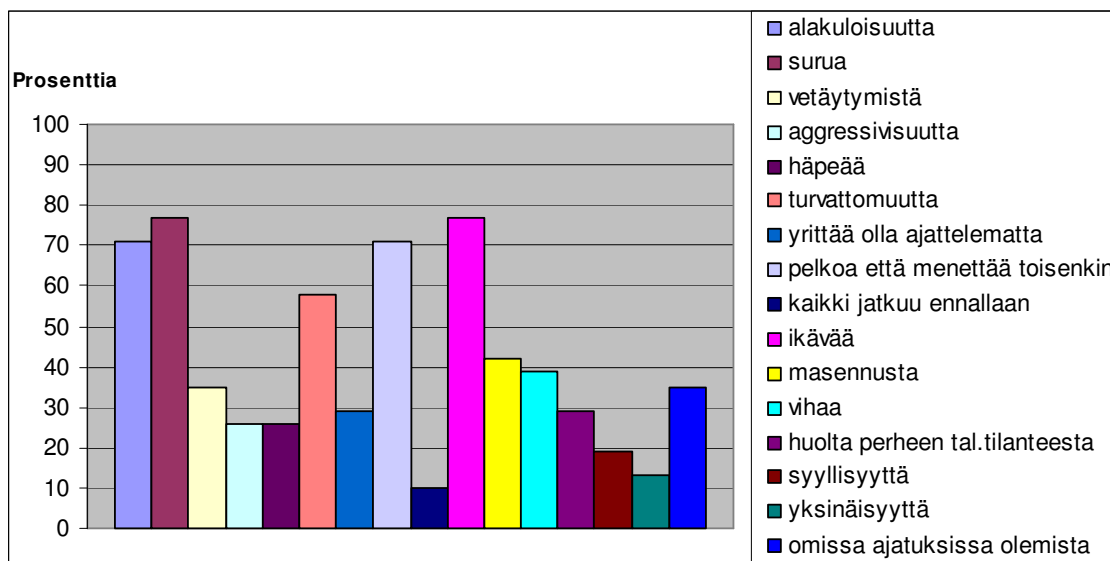
”Se oli pienoinen shokki, mutta koska asia oli melkein ollut jo odotettavissa tuntui, että yksi jännitys on lauennut, eikä enää tarvitse stressata rakkaan läheisen ihmisen kohtalosta. Hetki sen jälkeen aloin kauhuissani miettiä, mitä tulevaisuus ilman isää tuntuisi.” (Tyttö 15v, jolta kuollut isä syöpään).

Muita vastaajien kokemia tunteita vanhemman kuoleman jälkeen oli tyhjyys (22 %), asian ymmärtämättömyys (16 %) sekä huono-olo (16 %).

6.1.2. Lapsen suru

Vastaajat kokivat vanhemman kuoleman jälkeen monenlaisia tunteita: surua oli kokenut 77 prosenttia vastaajista, alakuloisuutta (71 %), ikävää (77 %) sekä pelkoa, että menettää toisenkin vanhemman (71 %). Ruumiillisia oireita esiintyi seuraavasti: päänsärkyä (23 %), mahakipua (19 %) sekä ruokahaluttomuutta (13 %). Kaikki vastaajien mainitsemat surun tuomat tunteet näkyvät taulukossa 6.

TAULUKKO 6. Vastaajien kokemat tunteet

Pyydettyäessä vastaajia kuvailemaan vapaasti, millaisia tuntemuksia vanhemman kuolema on herättänyt, vastauksista ilmeni eniten surun, ikävän, kaipauksen ja epätoivon tunteet. Erilaisuus ja epäreilisuus esiintyivät myös monien vastaajien vastauksissa:

"Tunnen olevani välillä erilainen kuin muut koska minulla on vain äiti elossa. Tunnen myös välillä pelkoa, että ihmiset jotka eivät tiedä isäni kuolemasta, kyselevät jotain vanhemmastani. Isäni kuoleman jälkeen olen myös alkanut pelkäämään enemmän läheisteni puolesta." (tyttö 15, jolta kuollut isä alkoholimyrkytykseen).

"Surua, ahdistuneisuutta, turhautuneisuutta, kaikenlaista ei-helposti-kuvailtavaa. Siitä on se etu, että osaan olla empaattinen, jos saan tietää että joltakin tutulta on kuollut läheinen, tiedän jopa erään toisenkin, jonka isä on menehtynyt. Myöhemmin menetys ketuttaa suunnattomasti, ja se vielä lisää suolaa haavoihin kun kanssaihmiset puhuu, että voi kun niillä on ihana isä, tai sitten raivostuttaa, jos ne haukkuu niiden isää, koska ne kuitenkin tietää, että joukossa on yksi, joka tekisi mitä vain saadakseen edes oman isän (takasin)." (tyttö 15v, jolta kuollut isä syöpään).

Osa vastaajista (22 %) kuvasi oloaan heti vanhemman kuoleman jälkeen tyhjäksi:

"Tyhjältä, ihan kuin maa olisi hävinnyt jalkojen alta." (tyttö 14v, jolta kuollut isä syöpään).

Muita vastaajien kokemia tunteita olivat turhautuminen, turvattomuuden tunteet, viha, paha olo ja kuolemanpelko.

Kysyttäessä vastaajilta, kuinka usein he miettivät vanhemman kuolemaa, 58 prosenttia vastasi usein, 35 prosenttia joskus ja vain seitsemän prosenttia mietti kuolemaa harvoin. Tosin hieman yli puolet vastaajista (55 %) kertoi ajattelunsa vanhemman kuolemasta vähentyneen ajan vuoksi. Silti vastaajista 56 prosenttia oli kokenut erityisiä surukausia, jolloin vanhemman kuolema oli ollut paljon mielessä. Surukausiksi mainittiin isän- ja äitienpäivät, kuoleman vuosipäivät sekä joulun seutu. Myös kuoleman jälkeiset kuukaudet oli koettu raskaiksi. Silloin mikään ei ollut kiinnostanut eikä ruoka ollut maistunut. Yksi vastaaja kuvasi kokemuksiaan:

"Jos olen alakuloinen jostain muusta syystä, mieleen tulee helposti myös äidin kuolema. Myös "vuosipäivät" ja äitienpäivät ovat raskaita." (tyttö 16v, jonka äiti tehnyt itsemurhan).

"Silloin on ollu pakko olla pois koulusta, eikä mikään ole huvittanut." (tyttö 14v, jolta kuollut isä sairauskohtaukseen).

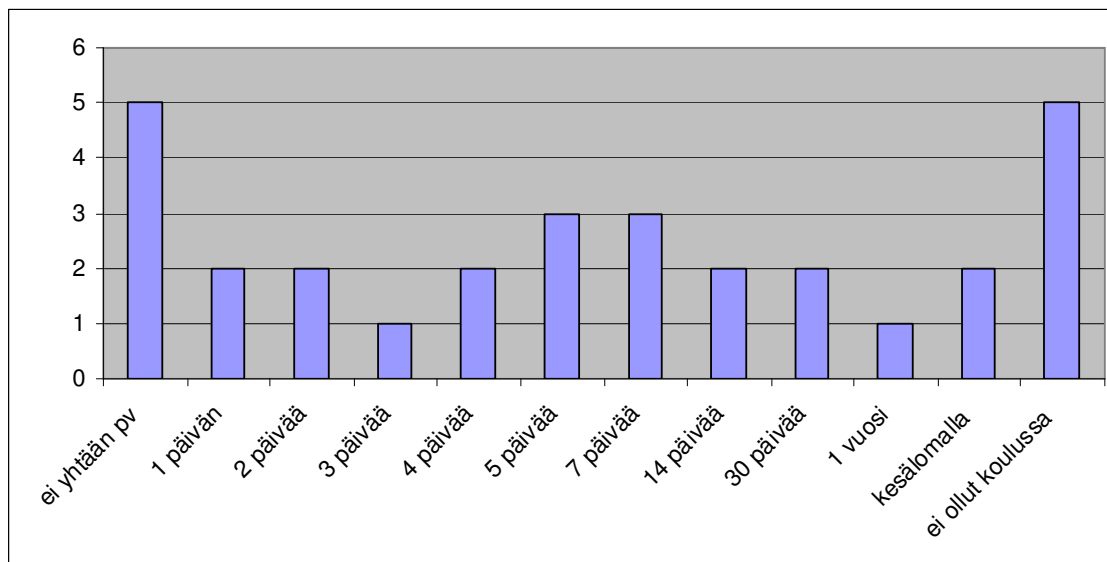
Vastaajat, jotka eivät olleet kokenut erityisiä surukausia (17 %), sanoivat kuitenkin miettivänsä asiaa usein:

"Yleensä tulee surullinen olo, kun kaverit kertovat tehneensä jotain isänsä kanssa." (tyttö 14v, jolta kuollut isä lääkärin hoitovirheeseen).

6.1.3 Surun ilmeneminen koulussa

Vastaajat olivat keskimäärin poissa koulusta kuoleman jälkeen kuusi päivää, jos mukaan ei lasketa vuoden poissaollutta oppilasta (taulukko 7). Vuoden poissaollut oppilas oli erittäin poikkeuksellinen tapaus muihin sureviin lapsiin verrattuna.

TAULUKKO 7. Vastaajien poissaolo koulusta kuoleman jälkeen

Oppilailla esiintyi monenlaisia tunteita, kun he palasivat takaisin kouluun. Vastaajista 17 prosenttia kertoi tunteneensa olonsa oudoksi. Osasta vastaajista kouluun paluu tuntui pahalta (22 %) ja osa vastaajista (17 %) pelkäsi muiden tuijotusta tai suhtautumista asiaan. Eräs vastaaja kuvasi tuntojaan kouluun paluusta seuraavasti:

"Ahdistavalta, koska tiesin, että opettajamme oli ilmoittanut asiasta luokkakavereilleni, ja pelkäsin että opettaja ottaa asian puheeksi luokassa." (tyttö 15v, jolta kuollut isä alkoholimyrkytykseen).

Joidenkin oppilaiden (13 %) mielestä kouluun oli kiva palata, koska he saivat muuta ajateltavaa:

"Se oli kivaa saada muuta ajateltavaa ja nauroin kunnolla, mutta surin kokoajan mielessäni ja tuntui pahalta kun muut yrittävät vältellä jos haluan puhua asiasta." (tyttö 14v, jolta kuollut isä sydänkohtaukseen).

Opettajan ilmoittaminen oppilaan vanhemman kuolemasta muulle luokalle vaihteli tapauksissa. Vastaajien opettajista 81 prosenttia oli kertonut oppilaan vanhemman kuolemasta muille luokkatovereille. Silti vain 61 prosenttia vastaajien opettajista olivat puhuneet tai käsitelleet kuolemaa oppitunneilla. Yksi

vastaajista, jonka opettaja ei ollut puhunut kuolemasta oppitunneilla, kertoi seuraavaa:

"Tuntuu että opettajat yrittävät tavallaan paapoa ja välttää kuolemasta puhumista yleisesti, koska olen kolarin jälkeen lähtenyt aika usein pois kesken koulupäivän tai en ole tullut kouluun ollenkaan. Tuntuu että kaikki yrittää olla jotenkin varovaisia kun mä oon paikalla." (tyttö 15v, jolta kuollut äiti kolarissa).

Vaikka oppilaat palasivat kouluun, heidän ajatuksensa pyörivät silti kuolleessa vanhemmassa: 84 prosenttia oppilaista kertoi miettivänsä vanhemman kuolemaa ollessaan koulussa. Jopa 61 prosentilla vastaajista oli ilmennyt koulussa voimakkaita suruntunteita. Kaksi vastaajaa kuvaili suruntunnetta seuraavanlaisesti:

"En pysty puhua kellekkään ja sanon että on pää kipeä ja menen kotiin kun on koulua jos tulee paha olo. " (tyttö 13v, jolta kuollut äiti sairaskohtaukseen).

"Jos koulussa tulee paha olo, en heti ensimmäisenä lähde kotiin vaan yritän kestää, ja yleensä se menee ohi tunnissa tai parissa. " (tyttö 15, jolta kuollut äiti kolarissa).

Vanhemman kuolemalla oli monenlaisia seurauksia. Hieman yli puolella (60 %) vastaajista vanhemman kuolema oli vaikuttanut nukkumiseen tai unen laatuun. Vaikutukset olivat olleet suurimmillaan kuoleman jälkeisinä aikoina. Vastaajat kuvailivat unen laadun huonontuneen painajaisen ja jatkuvien heräilyjen takia sekä unen määrän olevan vähäistä. Lisäksi joillakin vastaajista oli hankalaa saada unen päästä kiinni, kun asiat pyörivät mielessä. Muutama vastaaja mainitsi iltaisin itkevänsä itsensä uneen.

"Jos on juuri ennen nukkumaanmenoa miettinyt, niin kyllä vähän vaikuttaa. Ei tule unta heti. " (tyttö 14v, joka menettänyt isänsä sydänkohtaukseen).

"On vaikuttanut, sillä itken usein iltaisin ja saattaa olla, etten saa unta koko yönä." (tyttö 16v, jonka äiti tehnyt itsemurhan).

Kaikki vastaajat eivät olleet halunneet käsitellä tunteitaan julkisesti vaan suurin osa vastaajista (70 %) oli peiteltyt suruaan. Suurimmaksi syyksi vastaajat mainitsivat sen, etteivät aina halua tai pysty puhumaan asiasta. Surua oli peitelty eniten kavereiden kesken sekä koulussa. Yksi vastaajista oli peiteltyt sen vuoksi, ettei halunnut sääliä:

"Olen peiteltyt, yleensä esitän kavereilleni välinpitämätöntä ja iloista jos he puhuvat kuolemasta. En halua muistuttaa olevani se "kummajainen", jolle ei saa puhua niistä asioista." (tyttö 16v, jonka äiti tehnyt itsemurhan).

Seuraavissa oppilaiden kommentteja surun peittelystä:

"Jos puhutaan tunnilla vaikka itsemurhasta koitan olla kuuntelematta enkä kommentoi." (tyttö 16v, jonka isä tehnyt itsemurhan).

"Ehkä vähän. Jos joku kysyy että miten oot selvinnyt, niin vastaan aina että hyvin, vaikka tuntuu kyllä joskus että tämä on ihan liian epäreilua." (tyttö 14v, jonka isä tehnyt itsemurhan).

"Kyllä. Joskus vaan itken, ja mietin linkälaista olisi, jos olisi äiti. Vaikka siitä on jo niin kauan." (tyttö 13v, jolta kuollut äiti syöpään).

"En osannut itkeä isän kuoleman jälkeen muiden nähden, joten äitini pelkäsi etten osaa käsitellä asiaa. Kavereiden kanssa en ole oikeastaan koskaan puhunut asiasta, ja kuoleman jälkeen koulussa olin kuin mitään ei olisi tapahtunutkaan." (tyttö 15v, jolta kuollut isä alkoholimyrkytykseen).

On hyvin yleistä, että alakoulussa vanhempia muistetaan isän- ja äitienpäivän aikaan. Kysyttäessä vastaajilta tekivätkö he äitien- tai isänpäivänä kortteja 17 prosenttia vastaajista oli tehnyt kortin koulussa muiden mukana ja vienyt sen sitten jälkikäteen haudalle. Suurin osa oppilaista (40 %) kuvaili tunteitaan äitien- ja isänpäiväkorttien teko aikaan pahaksi tai surulliseksi. Osa surevista oppilaista oli vain ollut tekemättä mitään. Kuitenkin pääsääntöisesti he, jotka eivät tehneet kortteja, saivat opettajalta siksi aikaa muuta tekemistä (17 %). Yksi oppilas matkusti ulkomaille joka äitienpäiväksi välttääkseen korttien teko tilanteet.

6.1.4 Surun vaikutukset koulunkäyntiin

Vain muutamalla surevalla oppilaalla oli ollut koulutyöskentelyssä vaikeuksia ennen vanhemman kuolemaa (13 %). Ongelmia oppilailla oli ollut keskittymisessä ja matikassa. Kuoleman jälkeen ongelmia koulu työskentelyssä esiintyi 35 prosentilla. Silti vain kolme vastaajaa (10 %) oli saanut tukiopetusta opettajalta vanhemman kuoleman jälkeen. Kuoleman kielteiset vaikutukset näkyivät siinä, että oppilaat eivät jaksaneet opiskella (75 %), he saivat huonompia numeroita (38 %) ja heitä ei huvittanut opiskella (25 %). Muita syitä koulun käynnin heikkenemiseen olivat poissaolot, huolestuneisuus omasta vanhemmasta, villiintyneisyys tunneilla sekä motivaation puute. Eräs vastaaja kommentoi koulunkäynti vaikeuksia seuraavasti:

*"En jaksanut tehdä läksyjä ja opiskella, koska oli huoli äidistä."
(tyttö 16v, jolta kuollut äiti rintasyöpään).*

Osalla vastaajista, joilla kuolema ei ollut vaikuttanut koulun käyntiin, numerot olivat pysyneet samana ja joillakin (13 %) kuolema oli parantanut suorituksia.

Yli puolet vastaajista (57 %) kertoivat joidenkin koulutuntien olevan hankalampia kuoleman jälkeen. Eniten vastaajat mainitsivat vaikeiksi tunnit, joilla puhuttiin kuolemasta tai omasta perheestä. Tunneista hankalimmiksi esille nousivat uskonnon- (31 %), terveystiedon- (15 %), kuvataiteen- (15 %) sekä kielten (15 %) tunnit. Vaikka vastaajien mielestä jotkut koulutunnit ovat olleet hankalia kuoleman jälkeen, silti vain 23 prosenttia oppilaista oli joutunut lähtemään kesken päivän pois koulusta surun takia.

6.1.5 Mahdolliset tukitoimet koulussa ja kodin ja koulun yhteistyö

Kodin ja koulun yhteistyö perheen kohdatessa kuoleman tapauksen vaihteli jonkin verran. Suurin osa vastaajien vanhemmista (84 prosenttia) oli kuitenkin kertonut kuolemasta opettajalle. Vastajat (5), joiden vanhemmat eivät olleet kertoneet asiasta opettajalle, oli menettäneet vanhempansa ennen kouluikää. Vastaajien vanhemmista 71 prosenttia oli ollut yhteydessä opettajaan kuoleman jälkeen. Näistä 68 prosenttia oli ollut opettajaan yhteydessä alle kolme kertaa, 23 prosenttia yli kolme kertaa ja yhdeksän prosenttia yli kuusi kertaa.

Suurin osa vastaajista ei ollut puhunut opettajan kanssa kuolemasta kahden kesken (61 %). Yksi tähän ryhmään kuuluvista vastaajista kertoi, että opettaja ei ollut sanonut sanaakaan vaan lähetti hänet suoraan kuraattorille. Vastaajista yhdeksän prosenttia ei muista puhuivatko he opettajan kanssa ja 21 prosenttia vastaajista eivät vastanneet kysymykseen. Vain yhdeksän prosenttia oppilaista kertoivat keskustelleensa opettajan kanssa kahden kesken. Hekin mainitsivat keskustelun olleen hyvin niukkaa:

”Puhuin vain parilla sanalla ku en enempää pystynyt.”(tyttö 14v, jolta kuollut isä auto-onnettomuudessa).

Opettajien panos surevien lasten tukemisessa jäi melko vähäiseksi. Vain 22 prosenttia oppilaista oli saanut lohdutusta opettajaltaan kuoleman jälkeen. Yleisesti opettajat olivat lohduttaneet ottamalla osaa suruun ja kertonut olevansa käytettävissä. Yksi opettaja oli antanut oppilaan itkeä ja toinen oli käskenyt muita oppilaita olemaan kyselemättä kuolemasta, jos oppilas ei halua puhua. Yksi opettaja oli halannut oppilasta ja antanut oppilaalle kortin. Melkein puolet vastaajista (48 %) oli jäänyt ilman minkäänlaista lohdutusta koulussa. Syyksi mainittiin opettajien vaihtuvuus, huonot välit opettajaan sekä se ettei opettaja tiennyt tapauksesta. Yksi opettaja ei ollut noteerannut kuolemaa mitenkään ja hän oli sanonut muille oppilaille, ettei kukaan saa puhua surevalle oppilaalle. Vastaajista 30 prosenttia ei vastannut kysymykseen.

Vaikka oppilaat eivät kokeneet saaneensa suurta tukea opettajilta, enemmistöä vastaajista (81 %) oli lohduttanut normaali kouluarki. Vain 29 prosenttia vastaajista oli keskustellut surusta koulupsykologin tai kuraattorin kanssa. Eräs vastaajista kommentoi kuraattorilla käynnistään seuraavasti:

”Olen kuraattorilla käynyt, mutta yleensä sanon sille vaan, että kyllä tämä tästä. Sama juttu sukulaisille. Ei minua huvita puhua siitä.” (tyttö 15v, jolta kuollut isä sydänkohtaukseen).

6.1.6 Kodin tuki

Vastaajien perheet olivat tavallisia suomalaisia perheitä, joissa oli muutamia perheenjäseniä. Suurimmalla osalla vastaajista oli sisaruksia (siskoja 62 prosentilla, veljiä 84 prosentilla). Vaikka vastaajilla oli perheessä useampi henkilö, jonka puoleen kääntyä, vain 58 prosenttia vastaajista kertoi pystyneensä yleisesti puhumaan huolistaan perheelleen. Näin vastanneet lapset olivat myös keskustelleet perheen kanssa kuolemasta ja kuolleesta henkilöstä. Perhe oli keskustellut yhteisistä muistoista ja siitä, minkälainen

kuollut vanhempi oli ennen ollut. Yleisesti nämä perheet, jotka keskustelivat kuolemasta, olivat pystyneet puhumaan avoimesti ja keskustelua oli käyty paljon. Joissakin perheissä asiasta ei ollut erityisesti puhuttu (39 %) ja joissain oli jopa vältelty:

"Oikeastaan aihetta on vältetty aika paljon hautajaisten jälkeen. Tulee se joskus esille, mutta ei siitä mitenkään erityisesti keskustella." (tyttö 15, jolta kuollut äiti kolarissa).

Hieman alle puolet vastaajista (43 %) kertoi saaneensa tukea perheeltään kuoleman jälkeen. Perheen tuki oli ollut juttelua, muistelua ja lohdutusta. Muutamalla vastaajista suhteet muihin perheenjäseniin olivat vahvistuneet kuoleman vuoksi. Vastaajista 36 prosenttia ei saanut perheeltä tukea. Yksi vastaajista mainitsi äitinsä masentuneen ja jääneen yksin surun kanssa. Seuraavassa kommentti perheen puuttuvasta tuesta:

"En ole erityisemmin saanut tukea, suren sen mielummin yksin omalla tavallani kuin potemalla sitä koko konkkaronkalla." (tyttö 15v, jolta kuollut isä sydänkohtaukseen).

Kaikki eivät vastanneet tähän kysymykseen (17 %) ja yhdellä vastaajalla ei enää ollut perhettä. Vaikka kolmasosa vastaajista ei ollut saanut perheeltä tukea, oli osalla vastaajista (55 %) silti joku aikuinen esimerkiksi sukulainen, jonka kanssa he olivat saaneet puhua surusta. Lisäksi vastaajista 70 prosentilla oli elämässään kaveri, jonka kanssa he pystyivät puhumaan kuolleesta vanhemmasta. Sururyhmistä oli saanut lohdutusta ja apua suruun vain kaksi vastaajaa (6 %).

6.1.7 Oppilaan selviytyminen

Vastaajat olivat ilmaisseet suruaan monin eri tavoin. Eniten vastaajat käyttivät keinona musiikin kuuntelua (77 %), kirjojen/runojen lukemista (39 %), keskustelua kavereiden kanssa (39 %) sekä keskustelua perheen tai sukulaisten kanssa (39 %). Myös iloisten ajatusten ajattelu (29 %) ja piirtäminen (16 %) koettiin tärkeiksi purkukeinoiksi. Vastaajista 68 prosenttia oli käsitellyt tunteitaan kirjoittamalla kuolemasta päiväkirjaan tai vastaavaan. Suurin osa vastaajista (77 %) kertoi heille olevan tärkeää muistella kuollutta vanhempaa ja puhua hänestä. Melkein kaikki vastaajat (87 %) mainitsivat katselevansa kuolleesta vanhemmasta valokuvia ja suurin osa vastaajista (84 %) kävi vanhemman haudalla. Vastaajien surukäyttäytymiselle oli myös ominaista kuolleelle vanhemmille kuuluneiden esineiden säilyttely (84 %). Eräs vastaaja kommentoi kuolleeseen vanhempaansa samaistumisesta seuraavaa:

"Iskän kuoleman jälkeen on tullut sellainen olo, että yritän kantaa sen hienoa luonnetta, ja oon entistä enemmän ajatellu asioita niin kuin hän." (tyttö15v, jolta kuollut isä äkillisesti sydänkohtauksen).

Melkein puolia vastaajia (48 %) oli lohduttanut läheiset ihmiset: elossa oleva vanhempi (26 %) ja ystävät (22 %). Erityisesti oppilaat olivat kiitollisia siitä, että heillä vielä on toinen vanhempi elossa ja hänen seura ja tuki koettiin tärkeäksi. Myös ajan todettiin auttavan (13 %) suruun. Osa vastaajista (13 %) lohduttautui jälleen näkemisen toivossa:

"Lohduttaa ajatukset siitä että tulisin vielä jonain päivänä näkemään iskän, jossain.."(tyttö 15v, jolta kuollut isä sydänkohtaukseen).

Muiksi lohduttaviksi tekijöiksi mainittiin oma rauha ja ajatteleminen, harrastukset, musiikki, elämä, runot sekä netin keskustelupalstoilla avautuminen. Myös ajatus kuolleesta ja hänen suomasta rakkaudestaan toi lohtua muutamalle vastaajalle:

"Ajatus, että hän rakasti meitä ja että hän on nyt toivottavasti paremmassa paikassa."(tyttö 15v, jolta kuollut isä alkoholimyrkytykseen).

Vain yksi vastaaja sanoi, ettei mikään ollut häntä lohduttanut.

Oppilailta kysyttäessä mitä he tekivät ja ajattelivat silloin, kun heistä tuntui oikein pahalta ja he olivat surullisia, vastauksissa nousi esille musiikin kuuntelu (22 %), itkeminen ja muistelu (22 %), harrastukset (14 %), iloisten asioiden ajattelu (13 %), ystävien kanssa oleskelu (9 %) sekä ajatuksien suuntaaminen muualle (9 %). Muita keinoja pahan olon voittamiseksi esiintyi perheen kanssa oleminen, jonkun mukavan asian tekeminen, nukkuminen sekä odottamista että ahdistus hellittäisi.

Oppilaista suurin osa (70 %) oli selviytynyt tai oppinut elämään surun kanssa hyvin. Tosin näin vastanneista puolet sanoi välillä olevan tosi vaikeaa elää surun kanssa. Yksi vastaajista kertoi kokemuksen kasvattaneen:

"Hyvin oon oppinu elämään. Se ei hallitse mun elämää ja muutenkin oon oppinutkin tästä paljon, oon nykyään paljon positiivisempi ja iloisempi." (tyttö14v, jonka isä tehnyt itsemurhan).

Kaksi vastaajaa kertoi, etteivät olleet oppineet elämään surun kanssa. He sanoivat kätkeneensä surun ja hukuttavansa sen arjen kiireisiin. Jotenkuten selviytyneitä oli kaksi. Kolme vastaajaa ei vastannut kysymykseen.

Kysyttäessä mitä lapset sanoisivat kuolleelle vanhemmalle, jos he saisivat mahdollisuuden keskustella hänen kanssaan, melkein puolet (48 %) vastaajista haluaisi kertoa, kuinka paljon he rakastavat kuollutta vanhempaa. Näistä vastaajista osa (40 %) ei ollut koskaan kertonut vanhemmilleen tunteistaan ja heitä kadutti se paljon. Vastaajista 26 prosenttia kertoisi kaipaavansa kuollutta vanhempaa. Osa vastaajista (22 %) haluaisi kertoa kaiken sen, mitä heidän elämässään on tapahtunut:

"Kaikkea mitä oon tehnyt ja kaikkea mitä tein sinä päivänä, kun hän kuoli, sillä olin saanut TET työpaikan ja olin tehnyt kaikkea kivaa ja olisin halunnut kertoa niistä." (tyttö 14v, jolta kuollut isä sydänkohtaukseen).

Vastaajista (3), joiden vanhempi oli kuollut heidän ollessaan 2-3 – vuotias, olisivat halunneet ilmaista kovan halunsa oppia tuntemaan oman vanhempansa. Kaksi vastaajaa halusi kysyä, miksi vanhemman piti kuolla niin aikaisin:

"Kysyisin että minkä takia se jätti meidät?!?!???Miksei se voinu jäädä tänne eikä tarvis olla surullinen eikä kurkkuun sattuis kun itkettä!!!! eikä iskä huutais eikä veljetkää huutais ja iskä ei jois enää ja kaikki vois olla taas hyvin!!!" (tyttö 13v, jolta kuollut äiti sairauskohtaukseen).

6.2 Opettajien haastattelut

6.2.1 Opettajien ja surevien oppilaiden taustatiedot

Haastatteleman opettajat työskentelivät kaikki eri kouluilla ja heillä oli erilaisia kokemuksia surevien oppilaiden kohtaamisesta. Seuraavassa esittelen opettajat ja heidän kohtaamansa surevat oppilaat.

Anne on työskennellyt opettajana 15 vuotta ja hänen työuransa aikana hän on törmännyt kaksi kertaa oppilaaseen, jotka ovat menettäneet toisen vanhempansa. Toinen tapaus (tapaus 1) sattui viisi vuotta sitten ja toisen tapauksen (tapaus 2) oppilas oli haastattelun hetkellä hänen luokallaan. Vanhemmassa tapauksessa (tapaus 1) kyseessä oli tokaluokkalainen poika, joka menetti äitinsä äkillisesti sairaskohtaukseen. Poika oli ehtinyt olla Annen luokalla pari kuukautta. Pojalla oli hyvät välit vanhempiinsa ja sisarensa. Uudemmassa tapauksessa kyseessä oli viidesluokkalainen tyttö, jolta oli hukkunut äiti. Tytöllä ei ollut sisaruksia mutta hänellä oli läheiset välit molempiin vanhempiin.

Irmeli on työskennellyt opettajana 16 vuotta ja hän on kohdannut kaksi vanhempansa menettänyttä oppilasta. Toinen tapauksista sattui kuusi vuotta sitten (tapaus 3). Poika oli menettänyt isänsä ollessaan pieni ja häneltä kuoli myös äiti ollessaan toisella luokalla. Poika oli ollut Irmelin oppilaana kolme vuotta (esikoulusta lähtien). Pojalla oli kaksi veljeä, joista toinen oli täysi-ikäinen. Pojat otti huostaansa heidän sukulaisrouva. Tuoreemmassa Irmelin tapauksessa oli kyseessä viides luokkalainen poika (tapaus 4), joka menetti tulipalossa sisarensa ja isänsä. Poika tuli tapahtuman jälkeen Irmelin luokalle. Pojalla oli kuoleman jälkeen kaksi kotia: toinen lastenkodissa ja toinen äitinsä luona. Hänellä ei ollut läheisiä mummoja tai ukkeja.

Ulla on ollut opettajana 18 vuotta. Hän on kohdannut opettajana ollessaan kaksi vanhempansa menettänyt oppilasta. Tytöltä (tapaus 5) oli kuollut isä hänen ollessaan 3 -vuotias. Tyttöä hän opetti viisi vuotta sitten kolmannesta kuudenteen luokkaan. Tytöllä perheeseen kuului äiti ja kolme sisarta ja perheellä oli normaalit välit. Tytön isä oli kuollut sydänkohtaukseen. Toinen tapaus oli viides luokkalainen poika (tapaus 6), jolta oli kuollut äkillisesti isä ennen joululoman alkua. Pojalla ei ollut sisaruksia.

Mervi on työskennellyt opettajana 17 vuotta ja hän on kohdannut melkein joka vuosi oppilailta, joilta on kuollut toinen vanhempi. Mervi on luokanopettaja ja erityisopettaja. Haastattelun hetkellä hän työskenteli erityisopettajana integroidussa luokassa. Surevat oppilaat ovat yleensä siirtyneet kuoleman tapauksen jälkeen hänen luokalleen. Kuluvan vuoden aikana Mervillä oli oppilaana 9 -vuotias poika, jolta kuoli isä kaksi vuotta sitten työtapaturmassa (tapaus 7). Poika oli jo ennen vanhemman kuolemaa Mervin luokalla mutta kuolema sattui kesäloman aikaan. Pojalla oli sisko ja perheellä oli läheiset suhteet. Pojalla oli lämpimät välit myös isovanhempiinsa.

Arja on työskennellyt luokanopettajana 15 vuotta ja hän on opetustyönsä aikana kohdannut monta surevaa oppilasta. Hän kertoi haastattelussaan kahdesta tapauksesta. Tuoreimmassa tapauksessa (kolme vuotta sitten) poika oli menettänyt isänsä syöpään ollessaan kuudennella luokalla (tapaus 8). Pojalla oli kolme sisarta ja hyvin läheiset välit kaikkiin perheenjäseniin. Pojan isä oli hänelle roolimalli. Arja opetti poikaa neljä vuotta ja oli koko ajan perheen mukana taistelussa syöpää vastaan. Toinen tapaus sattui seitsemän vuotta sitten (tapaus 9). Siinä kolmas luokkalainen poika oli pari kuukautta ennen äidin kuolemaa muuttanut Arjan paikkakunnalle. Arja opetti häntä muutaman kuukauden. Pojalla oli aiemmin kuollut isä ja ollessaan kolmannella luokalla häneltä kuoli alkoholitaustainen äiti. Poika oli hoitanut äitiään ja hänen alkoholiongelmaa monta vuotta. Poika oli Arjan oppilaana vain viikon äidin kuoleman jälkeen, koska poika joutui psykiatriselle osastolle. Yhteenveto opettajien tapauksista on esitetty taulukossa 8.

TAULUKKO 8. Opettajien kohtaamat surevat oppilaat

Anne	tapaus 1 ja tapaus 2
Irmeli	tapaus 3 ja tapaus 4
Ulla	tapaus 5 ja tapaus 6
Mervi	tapaus 7
Arja	tapaus 8 ja tapaus 9

6.2.2 Kodin ja koulun välinen yhteistyö: tiedon saanti kuolemasta ja kuoleman jälkeinen yhteydenpito kodin ja koulun välillä

Haastatellut opettajat saivat tiedon oppilaan vanhemman kuolemasta oppilaalta tai hänen lähiomaiseltaan. Mervi sai tiedon oppilaan isän kuolemasta oppilaan äidiltä (tapaus 7). Äiti oli soittanut opettajalle syksyllä ennen koulun alkua. Arja taas tiesi oppilaansa isän sairastamasta syövästä jo alku ajoista lähtien (tapaus 8). Varsinaisesta kuolemasta hän sai tietää pojan äidiltä, joka laittoi hänelle tekstiviestiä, että nyt ei voi tehdä enää mitään isän hyväksi. Opettaja viestitteli pojan äidille pojan mahdollisesta kouluun paluusta. Arjan toisessa kohtaamassa oppilaan vanhemman kuoleman tapauksessa (tapaus 9) hän sai tiedon oppilaalta itseltään. Oppilas tuli kouluun aivan lukossa ja hän oli vain huutanut, että äiti on kuollut. Ulla ei muistanut, miten hän sai kuulla, että hänen oppilaansa isä oli kuollut oppilaan ollessa pieni lapsi (tapaus 5). Kuolema oli tullut jossain yhteydessä esille mutta siitä ei erikseen ollut puhuttu. Toisessa tapauksessa (tapaus 6) Ulla sai kuulla pojan äidiltä ennen joulujuhlaa, että

pojan isä oli kuollut. Irmeli sai tiedon oppilaan isän kuolemasta oppilaan äidiltä (tapaus 4). Äiti otti yhteyttä opettajaan ennen kuin oppilas siirtyi opettajan luokalle. Toisessa Irmelin tapauksessa (tapaus 3) pojan isovelji tuli kouluun ja kertoi, että heidän äitinsä on kuollut. Yhdessä Annen tapauksessa (tapaus 1) koulun terveydenhoitaja välitti hänelle viestin oppilaan äidin kuolemasta. Myös rehtori oli ollut paikalla. Äidin kuolema oli sattunut viikonlopun aikana. Toisessa Annen tapauksessa (tapaus 2) oppilaan isä oli soittanut Annelle ja selittänyt, miksi lapsi oli poissa koulusta.

Oppilaan vanhemman kuoleman jälkeen kaikki oppilaan vanhemmat olivat yhteydessä opettajiin. Yhdessä Annen tapauksessa (tapaus 1) oppilaan perhe toivoi reissuvihkon välityksellä, ettei asiasta hirveästi puhuttaisi koulussa. Annen kohtaamassa tuoreimmassa tapauksessa (tapaus 2) vanhemmat olivat yhteydessä opettajaan läksyjen ja poissaolojen merkeissä. Irmeli oli jo hyvissä ajoin yhteydessä pojan äitiin ennen kuin poika tuli uutena oppilaana huhtikuussa Irmelin luokalle (tapaus 4). He keskustelivat kasvotusten ja puhelimitse oppilaan kouluun paluusta ja kuolemasta. Pojan äiti tuli käymään koululla ja paikalla oli myös erityisopettaja. Irmeli ja pojan äiti olivat paljon sähköpostitse yhteydessä. Äidiltä tuli viestejä opettajalle moneen otteeseen siitä, että pojalla näyttäisi kaikki olevan hyvin. Irmelin toisessa tapauksessa (tapaus 3) Irmeli oli ollut paljon yhteydessä pojan äitiin pojan oppimisvaikeuksien vuoksi. Kun pojalta kuoli myös tämä äiti, oli Irmeli yhteydessä pojan isoveljeen ja sosiaalitoimeen. Ullan ensimmäisessä tapauksessa (tapaus 5) hän oli yhteydessä tytön äitiin useaan otteeseen oppimisvaikeuksien vuoksi mutta ei kuoleman vuoksi. Pojan tapauksessa (tapaus 6) hän oli yhteydessä pojan äitiin pari kertaa. Hän kommentoi kodin ja koulun välistä yhteistyötä seuraavasti:

U: "Yleensä vanhemmat aina ilmottaa hankaluuksista ja asiasta jutellaan ja sitten yhdessä mietitään että onko tarvetta niin kun jutella ja jos esimerkiksi selkeesti kotona niin kun tuntuu siltä että niin kun tämän takia elämä tökkii ja koulu tökkii niin sitten toki siihen asiaan palataan mutta monesti niin kun aika parantaa. Että kun kuolemalle ei voi mitään."

Arja oli ollut yhteydessä pojan äitiin kuoleman jälkeen paljon (tapaus 8). He näkivät myös vapaa-ajalla, koska molempien lapsilla oli sama harrastus. Toisella Arjan tapauksella (tapaus 9) ei ollut enää vanhempia jäljellä, joten hän oli yhteydessä sosiaalitoimeen ja psykologeihin.

Mervin oppilaan tapauksessa (tapaus 7) Mervi oli yhteydessä oppilaan äitiin puhelimen välityksellä aina tilanteen niin vaatiessa. Esimerkiksi silloin kun oppilas oli ollut koulussa hyvin levoton.

6. 2.3 Surun ilmeneminen koulussa: oppilaan kouluun paluu ja surun käsittely luokassa

Opettajien kohtaamilla surevilla oppilailta suru ilmeni koulussa eri tavoin: toisista oppilaista ei huomannut minkäänlaisia surun merkkejä kun taas toiset oppilaat näyttivät tunteensa avoimesti. Irmelin uudemmassa tapauksessa (tapaus 4)

poika tuli äitinsä kanssa huhtikuussa pojan ensimmäisenä koulupäivänä tutustumaan luokkaan. Äiti samalla varmisti, että tilanne lähtee edes jotenkin sujumaan. Pojan äiti ja Irmeli päättivät, että pojan kokemaa kohtaloa ei nostettaisi koulussa esille. He halusivat antaa pojalle mahdollisuuden käydä koulua normaalisti ja palata tavalliseen arkeen. Luokka ei tiennyt tapauksesta mitään ja asiaa helpotti vielä pojan muutto kaupunkiin toiselta paikkakunnalta. Luokka oli opettajan mielestä ihana ryhmä, johon tulleella surevalla oppilaalla oli hyvät mahdollisuudet ryhmäytyä ja onnistua. Oppilaan suru ei ilmennyt mitenkään koulussa. Oppilaalla ei ollut myöskään poissaoloja koulusta surun takia, eikä hän joutunut lähtemään kesken päivän pois koulusta. Irmeli oli käsitellyt kuolemaa yleisesti uskonnon tunnilla pojan saapumisen jälkeen seuraavanlaisesti:

I: "Ite oon miettinyt että miten mä nään tilanteet hoidan. Esimerkiksi meillä oli tällainen tilanne uskonnon tunnilla että keskusteltiin siitä että onko sellasia asioita lapsilla mitä he ei vois koskaan antaa anteeksi. Kun oli anteeksiantamuksesta puhe. Ja tota jotkut lapset sit .. Tää poika oli jo tullu, oliko hän ollut jo pari viikkoa luokassa tai kuukauden päivät niin tota . Jotain asioita oli joita ei voi antaa anteeksi. Ja joku viittas että jos menettäis perheen. Et sitä ei vois mitenkään antaa anteeks jos oma jos omia rakkaita menettäis ja toinen oli just menettäny..Sillon mä mietin et miten tää asia. Nyt ollaan sellasilla vesillä ettei mennä asiata sorkkimaan. Puhuttiin me asiat sit. Todettiin miten vaikeeta sellanen asia voi olla. Ei lähdetty asiaa purkamaan, koska hänellä pitää saada olla koska se on hänen elämänsä. Hänen ja sen perheen elämä. Et miten opettajana pitää selvittää mikä mulle tällä hetkellä selvästi kuuluu. Ja kaiken sen mitä hän toivoo jos hän haluaa ruveta keskustelemaan."

H: "Oliko tää oppilas millainen tän keskustelun ajan?"

I: "Hän oli hiljaa kyllä. Hän oli hämmentynyt mutta hän kesti sen."

Kun Irmeli sai kuulla toisessa tapauksessa (tapaus 3) pojan äidinkin kuolleen, hän mietti toisten opettajien kanssa, miten asia selvitettäisiin. Koulu oli pieni kyläkoulu ja kaikki olivat jo saaneet tietää asiasta. Muut vanhemmat olivat kertoneet, että heidän lapsensa olivat tulleet illalla viereen nukkumaan. Lapsille oli tullut pelko siitä, että hekin menettävät vanhempansa. Kun kaikki jo puhuivat asiasta, päättivät opettajat pyytää seurakunnalta apua. Irmeli oli kysynyt myös surevalta pojalta haluaisiko hän, että asiasta juteltaisiin luokassa ja sytytettäisiin kynttilä palamaan. Irmelin luokka oli saanut suostumuksen ja he olivat pitäneet kauniin ja pienen muistotilaisuuden luokassa. Lapset ymmärsivät, että opettaja itki, koska hänellä oli niin paha olo tilanteesta. Lapsi itse oli ottanut tilanteen rauhallisesti ja myös muutenkaan koulussa pojan suru ei ollut ilmennyt mitenkään erityisesti.

Mervi painotti haastattelussa vanhempien toiveiden kunnioittamista. Hän sanoi olevansa valmis käsittelemään asiaa luokassa, jos vanhempi niin toivoo. Mervin tapauksessa (tapaus 7) isänsä menettänyt poika oli itse kertonut hyvin

avoimesti kuoleman tapauksesta luokalle. Kuolema oli sattunut alkukesästä ja Mervi ajatteli oppilaan pystyneen puhumaan asiasta, kun aikaa oli jo kulunut. Muut oppilaat olivat olleet ihan normaalisti. Opettajan mukaan muut oppilaat olivat olleet hyvin empaattisia sekä oppilaat yrittivät olla huomaavaisia. Sureva oppilas oli myös myöhemmässä vaiheessa ottanut isänsä kuoleman avoimesti esille. Oppilaan suru ilmeni välillä koulussa voimakkaasti: oppilas sai ”hepuli”-kohtauksia, jossa hän alkoi hillua. Kohtauksien jälkeen oppilas alkoi yleensä itkeä ja sanoi kaipaavansa isäänsä. Oppilaan käytös oli kuoleman jälkeen muuttunut levottomaksi ja toisinaan aggressiiviseksi. Kuitenkin oppilaan käytös rauhoittui pikku hiljaa. Oppilaalla ei ollut koulusta poissaoloja surun takia mutta kerran sattui tilanne, jolloin oppilas lähti kotiin kesken päivän. Mervi mainitsi, että he olivat puhuneet yleisesti kuolemasta oppitunneilla ja kertoi sellaisten tuntien olleen raskaita sureville oppilaille. Hän oli huomannut myös isien- ja äitienpäivien olevan raskaita. Kuoleman ottamisesta esille luokassa hän kertoi seuraavaa:

M: ”Meillähän kävi nyt semmonen tapahtuma viime viikolla että meidän koulun oppilas kuoli. koululla pidettiin hiljanen hetki hänen muistokseen. Kyllä tällekin meidän luokan pojalle niin kyllä se oli kova pala ja siitä omassa luokassa puhuttiin ja kerrottiin että tämmönen on tapahtunut. Että kyllä hänellä oli ilmiselvästi ittensä koossa pitämisessä kova homma. ”

Mervi kertoi, että hänen luokkansa yleensä tekevät äitien- ja isänpäiväkortteja. Hänen aikaisempien surevien oppilaiden vanhemmat ovat ottaneet ajoissa yhteyttä ja kertoneet oppilaiden olevan jo huolissaan korttien teosta.

Arjan kohtaama toinen sureva oppilas palasi kouluun heti seuraavana päivänä vanhemman kuoleman jälkeen (tapaus 8). Poika tuli kouluun hiljaisena ja omissa ajatuksissaan. Hän kertoi kaikille, että nyt on isä nukkunut pois. Pojan luokkakaverit olivat jo tienneet pojan isän sairastaneen syöpää ja he olivat eläneet pojan perheen mukana koko ajan. Arjan mukaan olisi ollut tyhmää yrittää peitellä noin suurta asiaa. Pojan kertoessa asiaa koko luokan oli pakko saada käsitellä omia tunteitaan. Luokassa oli hyvä yhteishenki ja he olivat avoimia. He käsitelivät muitakin vaikeita asioita kuten avioeroja. Luokkakaverit kysyivät pojan tuntemuksia ja Arja lohdutti, että nyt pojan isän ei tarvinnut enää kärsiä. Pojan suru ilmeni kaikkein eniten pelkona siitä, että hänen isänsä kärsii kivuista. Arjan mukaan pojan käytös muuttui isän sairauden jälkeen. Ennen isän sairastumista poika oli hyvin varautunut ja negatiivinen lapsi. Poika tuli ainoastaan toimeen oman opettajan Arjan kanssa. Isän sairastumisen jälkeen pojasta tuli hyvin itkuinen, herkkä, hänen kipukynnyksensä aleni sekä hänellä oli usein pinna kireällä. Myös hänen ajatuksensa olivat paljon kotona ja isässä. Välillä hän vihasi isäänsä, koska hän aiheutti pojalle niin pahoja tuntemuksia. Surun vaikutukset näkyivät oppilaassa kauan. Arja kuvaili vaikutuksia seuraavasti:

Ar: ”Tää kuolema tuli niin väärään aikaan että se oli kutosen kevät kun hänen isänsä kuoli ja mä niin toivoin ettei se ois sattunut just sillon. Sitten tuli kesä ja alko yläkoulu. Opettajat vaihtu, joka tunti eri opettaja. Me oltiin käyty tutustumassa aiemmin että suurin osa oli tuttuja. Mä kuulin sit mun omalta

pojalta kun ne oli samassa koulussa että äiti kuule hän istuu kaikki välitunnit huppu silmillä. Että aikuiset yrittävät käydä ja puhua mutta kun ei suostu.”

Luokka oli puhunut kuolemasta monilla eri oppitunneilla. Arja kertoi seuraavaa:

Ar: ”Tuleehan se, kuolema tulee esille. Uskonnon opetuksessa hautajaisten muodossa. Meillä sitä kuolemaa käsiteltiin kyllä muillakin tunneilla. Musta on turha lähtee luokanopettajana erittelemään eri tunteja. että meillä oli kuolema melkein koko ajan läsnä. Mutta kun siitä puhuttiin niin tää poika välillä istu mun sylissä vaikka oli iso poika olevinaan. Niin hän tuli itkemään syliin ja kaikki hyväksy sen. Meillä oli hirmu hyvänhenkinen porukka ja halailtiin paljon ja puhuttiin paljon. Että kuolema kuuluu elämään mut sen kaa pystyy elämään. ja puhuttiin siitä miten pahalta tuntuu menettää rakas ihminen ja sitä haluais helpottaa. Poika puhui monella tunneilla isästään ja hänen kärsimyksistään. Että mikä vaihe oli menossa syövän kanssa.”

Arjan luokassa tehtiin myös isän- ja äitienpäivä kortteja. Sureva poika ei kuitenkaan kokenut tilannetta pahana, koska hän piti askartelusta ja piirtämisestä. Näillä tunneilla ei ollut mitään ongelmaa mutta myöhemmin tuli kirkko vierailu isänpäivän seuduilla. Oppilas oli istunut Arjan vieressä ja kirkon loputtua Arjan nahkaliivi oli ollut pojan itkusta litimärkä. Poika oli itkenyt koko kirkon ajan. Oppilas ei ollut kuitenkaan joutunut poistumaan koulusta kesken päivän, eikä hänellä ollut poissaoloja surun takia. Itse asiassa Arja kuvasi oppilaan poissaoloja seuraavasti:

Ar: ” Ei ollu poissaoloja. Täytyy sanoa että joskus tuli jopa itelle semmonen olo että voi kun olisi että miks ei hän sairastu? (naurua) Että olis semmonen päivä että vois olla niin kun vähän rennommin. Silleen että ne tuntosarvet ei tarte olla niin esillä itellä.”

Arjan toisessa tapauksessa (tapaus 9) hän ei käsitellyt oppilaan kohtaamaa kohtaloa mitenkään luokan kanssa. Arja kertoi pojan kouluun paluusta seuraavaa:

Ar:” Poika oli monta vuotta hoitanut äitiänsä ja poika tulee aamulla kouluun aivan lukossa. Silmistä näki jo suoraan että nyt ei oo kaikki kunnossa. Ja ensimmäisenä kysyin häneltä että mitä on tapahtunut ja poika vaan huutaa että äiti on kuollut. Ja sit soitettiin poliisit paikalle ja kaikki mahdolliset ja äiti oli kuollut. Semmone tilanne oli vielä että hän oli joka yö, äiti kun tuli kapakasta niin kuullu sen kun äiti tulee eteiseen ja rojahtanu siihen eteiseen ja poika kattonut että äiti voi hyvin. Että tätä oli tän lapsen elämä. ja tästä ei tiedetty mitään. Yksinhuoltajaäiti. Hänet passitettiin siitä sitten psykologille ja sieltä selvis sitten tää koko vyyhti että tää poika oli selittänyt että miks juuri nyt kun minä en jaksanut nousta. Viikon hän oli koulussa ja sitten otettiin psykiatriselle osastolle.”

Ullan toinen sureva oppilas (tapaus 6) palasi kouluun seuraavana päivänä isänsä kuolemasta. Isä oli kuollut joulujuhla päivänä ja seuraavana päivänä koulussa oli vain todistusten jako. Ulla ei ehtinyt jutella surevan pojan kanssa ollenkaan, koska paikalla oli paljon vanhempia ja poika oli ehtinyt lähteä jo kotiin. Luokan kanssa Ulla ei ollut käsitellyt kuolemaa mitenkään. Ulla kommentoi asiaa seuraavasti:

U: ”Ei puhuttu luokan kanssa. Että ei että yleensä tämmösissä kuoleman tapauksissa niin se ei oo mikään semmonen ilmotusluontonen asia. Että nyt tällä oppilaalla on kuollut äiti tai isä. Vaan että tota siitä puhutaan jos pyydetään. Että jos vanhemmat on sitä mieltä että siitä pitää puhua niin tai että se oppilas on sitä mieltä että pitää puhua mutta ei ainakaan minun aikana oo kertaakaan ollu tai tullu sellasta pyyntöä että olis tarvetta niin kun yleisesti puhua. Aina perheen ehdoilla.”

Ullan toisessakaan tapauksessa (tapaus 5) hän ei ollut käsitellyt kuolemaa mitenkään luokan kanssa. Tytön isän kuolemasta oli kulunut jo kuusi vuotta, kun hän tuli Ullan luokalle ja Ulla arveli, että asia ei enää ollut niin akuutti, että sitä pitäisi erikseen käsitellä. Ullan mielestä kummassakaan tapauksessa (tapaus 5 ja 6) suru ei ollut näkynyt mitenkään koulussa:

U:” Ei mun mielesteä että tää tyttöhan on sellanen hiljanen tyttö. Mutta mä en tiä sitten. Lapset yleensä ovat erilaisia kotona kuin koulussa eli että kun mä kerron esimerkiksi että on hiljanen ja rauhallinen ja hyvin hillitty niin se voi olla ihan päinvastaista siellä kotona. Mutta tämän tytön muistan sellasena hiljasena. Ei ehkä hirveesti viitannut mutta halus osallistua kyllä. Ei minun mielestä mitä nyt neljä vuotta toiminnassa oltiin niin missään näkynyt että olis voinut ajatella että on jotakin semmosta taustalla. Kummassakaan oppilaassa ei oo havaittavissa mitään käytöshäiriöitä ellei sitten että lapsethan voi reagoida asioihin monella tavalla että eihän se tarkoita sitä että pitää olla jotenkin räväkkä ja näkyvä että jotkut lapset reagoi niin että niistä tulee tämmösiä että pitää olla koko ajan esillä ja on hirveän huomionkipeitä. Ja varmaan toiset lapset on just niitä että ne sulkeutuu. Tämä juttu on tässä tytössä että ehkä hän oli enemmän sulkeutuvainen kuin ulospäinsuuntatunut. Ehkä koulu on semmonen paikka että täällä on niin paljon kaikkee muuta ja kavereita ja näin niin se ne tunteet ei ehkä oo niin pinnassa. Ja ehkä se on paikka sitten vähän unohtaakin. Että ehkä se koti on sit sellanen jossa sit niin kun enemmän alkaa ne asiat muistua ja on sitten ne kaikista läheisimmät on sitten siellä kotona. ”

Ulla mainitsi, että tyttö (tapaus 5) oli tehnyt isänpäivä kortteja samalla tavalla kuin kaikki muutkin. Ullan mukaan hän on aina sanonut, että on olemassa vaihtoehtoja: kortin voi tehdä myös ukille. Asiasta ei tehty mitään ihmeellisempää numeroa. Ulla oli puhunut oppitunneilla kuolemasta ja hautajaisista uskonnon tunnin yhteydessä mutta muulla tunneilla kuolema ei

ollut tullut esille. Pojan tai tytön vanhemman kuolemasta ei puhuttu millään tunneilla. Surun takia poissaoloja koulusta ei tytöllä eikä pojalla ollut.

Annen kohtaama sureva oppilas (tapaus 1) oli pari päivää poissa koulusta kuoleman jälkeen. Anne oli kertonut muille luokkakavereille, miksi oppilas oli poissa koulusta. Jotkut pojan kavereista jo tiesivätkin asiasta. Kun poika tuli takaisin kouluun, hän ei halunnut, että kuolemasta puhutaan enää luokan kuullen. Hän ei halunnut, että asiasta tehdään suurta numeroa. Suru vaikutti hieman pojan käytökseen. Pojasta tuli hiljaisempi. Annen mukaan poika ei koskaan ollut mikään mekastaja. Poika muutti perheineen muutaman kuukauden päästä toiselle paikkakunnalle. Anne on puhunut luokalleen kuolemasta silloin, kun jonkun mummo tai pappa on kuollut. Annen mielestä on parempi puhua asioista kuin lakaista ne maton alle. Yleisesti oppitunneilla Anne ei ole erityisemmin puhunut kuolemasta mutta äidinkielen tunneilla kuolema tulee monien lasten tarinoissa esille. Annen mukaan varsinkin pojat kirjoittavat herkästi tarinoita, joissa ammutaan ja kuollaan:

An: ”Sit me ollaan juteltu siitä että onko se kuolema aina sitten ratkasu. Että sitä tulee televisiosta ja joka paikasta. Et siellä sitä on ehkä sivuttu mut ei sillä lailla kun uskonnossa sitten. Riippuu varmaan niin luokastakin. Jotkut luokat on tosi keskustelevaisia ja siinä tulee niin kun kysymyksiä ja ajatuksia ja ne pohtii enemmän. ja jotkut luokat on semmosia että actionia että mennään tästä näin ettei hirveesti pysähdytä miettimään asioita. Luokat on hyvin erityylyisiä et mikä menee yhelle et tää käsittelytapa et nyt tehään nyt näin et nyt on tämmönen sattunut ja jutellaan ja tälle mut se ei välttämättä toisella ryhmällä toimi. Et pitää aistia vähän et mikä täällä on fiilis et onko nyt se oikee aika vai ei. Tartteeko he vai ei. Eikä sitä aina tietysti voi tietää. Kun luokan oven aukasee niin mä heti tiiän mikä on tunnelma, että mikä fiilis on päällä.”

Annen kohtaama toinen sureva oppilas (tapaus 2) oli koulusta poissa kolme päivää äitinsä kuoleman jälkeen. Anne kertoi tytön saaneen kotona hysteria kohtauksia, mutta koulussa hänellä ei esiintynyt suurempia merkkejä surusta vaan tyttö oli koulussa vain tavallista hiljaisempi. Annen mukaan tällaisilla tavallista hiljaisimmilla ja vetäytyvillä lapsilla suru ei välttämättä näy ulospäin. Kun taas vilkkaan lapsen kanssa suru näkyisi toisella tavalla. Tytön luokkakaverit tiesivät tytön äidin kuolemasta, koska tytöllä oli paljon kavereita samalla luokalla. Anne ei käynyt asiaa koko luokan kanssa yhdessä läpi, koska Annen mielestä puskaradio oli jo toiminut. Jos joku olisi tunnilla ottanut asian esille, Anne olisi sitten alkanut keskustella asiasta.

6.2.4 Surun vaikutus koulumenestykseen

Mervin, Annen, Ullan ja Arjan kohtaamilla surevilla oppilailla (tapaukset 1,2, 5,6, 7 ja 8, 9) ei ole esiintynyt oppimisvaikeuksia ennen vanhemman kuolemaa tai sen jälkeen. He eivät ole myöskään antaneet tukiopetusta tai helpotettuja töitä sureville oppilaille. Anne mainitsi, että kummankaan hänen oppilaan (tapaukset 1 ja 2) opiskelutaidot eivät muuttuneet. Anne oli hyvin huojentunut siitä, että juuri hänen luokallaan ollut tyttö (tapaus 2) oli jaksanut käydä koulua surusta

huolimatta. Arjan kohtaama sureva oppilas (tapaus 8) oli ”laiska” ja häneltä oli jatkuvasti kotiläksyt tekemättä. Kuitenkaan pojan laiskuus ei pahentunut isän kuoleman jälkeen. Arja mainitsi, että jos hän oli poissa koulusta, poika oli alkanut hankalaksi: hän huuti ja itki pitkin käytäviä. Arjan mukaan koulu oli pojalle helpotus ja henkireikä, koska poika pääsi pois kotoa ja pystyi unohtamaan isänsä sairauden.

Haastatelluista opettajista vain Irmelin opettamista surevilla oppilailla oli ollut surun takia vaikeuksia koulutyöskentelyssä. Irmeli oli ollut yhteydessä surevan oppilaan (tapaus 4) aikaisempaan opettajaan ja tiedustellut oppilaan koulumenestyksestä, koska poika tuli Irmelin luokalle vasta huhtikuussa. Pojalla ei ollut oppimisvaikeuksia ennen isänsä kuolemaa mutta kuoleman jälkeen hänellä oli keskittymisvaikeuksia. Hän oli saanut eräästä Allu -testistä vain ykkösen. Matemaattisesti poika oli hyvin lahjakas ja hänellä oli kokeetkin mennyt hyvin. Opettajan mukaan ne vaikeudet, joita pojalla oli aiemmin edellisessä koulussa ollut, selvästi korostuivat ja pahenivat isän kuoleman jälkeen. Poika ei jaksanut tehdä kaikkia tehtäviä tunneilla ja hänellä ei aina ollut kirjoja mukana. Toisessa Irmelin kohtaamalla surevalla oppilaalla (tapaus 3) oli ollut isänsä kuoleman jälkeen oppimisvaikeuksia ja Irmeli oli juuri ollut selvittämässä oppilaan vaikeuksia pojan äidin kanssa, kun pojan äiti äkillisesti kuoli. Pojan äidin kuoleman jälkeen hänen oppimisvaikeutensa jatkuivat.

6.2.5 Opettajien omat valmiudet ja koulutus surevan oppilaan kohtaamisessa

Kaikkien opettajien mielestä opettajankoulutus ei ole antanut riittäviä valmiuksia surevan oppilaan kohtaamiseen. Anne kertoi yliopiston olleen lukion tietojen kertaamista ja oppiaineisin tutustumista mutta ei sitä, mitä oikeasti työelämässä joutuu kohtaamaan. Arja kommentoi seuraavaa:

Ar: ”Ei ole antanut valmiuksia. Että opettajaksi mun mielestä ei voi lukea. Siihen kasvetaan. Ja täytyy sanoa että tää on aikamoinen koulu. Tää on jatkuvaa oppimista. Koko ajan lisää ja lisää ja lisää ja se että pystyt myös vaihtamaan sitä suunnitelmaa sen mukaan eessä on. Tilanteet on hyvin hektisiä.”

Irmelin mukaan vuosien varrella on tullut entistä enemmän esille voimavaroja vaativia ja raskaita tilanteita. Myös Arja kertoi hänelle heränneen huolia siitä, miten paljon hänen surevan oppilaan elämään sattuu ja hän myös mietti monta kertaa sitä onko huomenna edessä se tilanne, että syöpä on nujertanut pojan isän lopullisesti. Irmeli koki omien voimavarojensa rajat kuullessaan oppilaansa (tapaus 3) toisenkin vanhemman kuolleen:

I: ”Ja seuraavana maanantaina kun tullaan kouluun, tuli hänen isoveljensä, joka oli jo aikuinen ja kertoi että heidän äitinsä on kuollut. Ja ei ollutkaan ketään jäljellä. Toinen veli joka oli hikisesti 18. Mulle tuli sellanen tunne, että mä olin just selvittänyt tän äitin kanssa näitä asioita ja mietitty mikä tän lapsen paikka on. Missä hänen ois helpoin oppia asioita. Mulla oli silloin iso yhdysluokka 20 oppilasta. Silloin mä aloin miettimään että mä en enää kestä tätä. Vielä tästä et mut pyydettiin sinne hautajaisiin koulunjohtajan kanssa. Laskettiin kukka haudalle. Se oli kanssakova pala. Voi hyvänen aika. Mut se tuntu jotenkin hyvältä et sai olla siinä.”

Myös Mervi ja Anne kertoivat, että vuosien varrella kuolema oli tullut lähemmäs oppilaita, koska oppilaat pystyvät puhumaan siitä avoimesti. Heidän mukaansa oppilaat eivät vain keskenään supattele asiasta vaan kyselevät ja pohdiskelevat asioista rohkeasti:

An: ”Kyllä ja ne nostetaan esille. Nyt on sattunut niin paljon kaikkee tälläisiä erikoisia tilanteita: on ampumisia ja sit on pidetty hiljaisia hetkiä ja on puhuttu asioista lasten kaa luokittain ja yhteisesti. Silloin kun ite kävin koulua niin ei asioista puhuttu lakastiin vähän niin kun maton alle niin kun monta muutakin asiaa varmaan. Mutta turha niistä asioista on tehdä sellaisia itsetarkoituksia että nyt on taas sattunut tällänen ja asioiden suurenteleminen. Et voi olla jos liikaa puhutaan tai liikaa tuodaan esille niin sekin tuo lapsille pelkoja.”

Ulla, Irmeli, Anne ja Arja eivät etsineet kirjallisuudesta lisää tietoa siitä kuinka kohdata surevaa oppilasta. Mervi mainitsi käyneensä erillisen kolmen opintoviikon mittaisen suru- aiheisen koulutuksen, josta he saivat hyvän materiaali paketin siitä, kuinka kohdata sureva oppilas. Hän oli tukeutunut pakettiin, kun hän oli seuraavan kerran kohdannut surevan oppilaan.

Kysyttäessä opettajilta täydennyskoulutuksen tarpeesta surevan oppilaan kohtaamisessa melkein kaikki opettajat (neljä opettajaa) kokisivat sen hyödylliseksi. Mervi mainitsi, että jokaisen opettajan pitäisi saada jonkinlainen briiffaus siitä, miten sureva oppilas tulisi kohdata. Hänen mielestään ei ole tarvetta suurehkoon täydennyskoulutukseen mutta jotakin koulutusta olisi hyvä saada. Irmelin mukaan kaikkeen opettajan työssä on tänä päivänä koulutustarve. Anne myönsi että nykyään kouluissa kohtaa paljon kaikenlaisia ongelmia: ei vain oppimisen vaikeuksia vaan myös perheitten ongelmia ja henkisiä ongelmia. Hän kertoi miettineensä usein, kuinka erilaisissa ongelmatilanteissa toimisi. Ensin hän on omien tuntojensa kautta miettinyt, mikä voisi olla oikea ratkaisu mutta usein hän on kantapään kautta joutunut oppimaan. Arja puolestaan epäroi täydennyskoulutuksen tarvetta:

Ar: "Hirveen vaikee mulla on sanoo mitään.. Että tietysti joku vois sanoo jotain koulutusjuttuja ja mihin vois mennä mutta se on turhaa jos et sä ite halua et se on jonkun ulkopuolisen juttu .Mä en nyt oikein tiedä että miten sitä vois tai mikä. Riittämättömyyttä kokee kaikki. Jos joku opettaja sanoo että hän pystyy hoitaa tilanteen kun tilanteen niin se valehtelee. Se on totta. Riittämättömiä me ollaan kaikki siinä vaiheessa kun jokin napsahtaa tai tulee näitä elämäntilanteita. Mutta me voidaan ajatella ja mä oon sitä mieltä että meille opettajille kehitty sellanen halu auttaa ja se empatia on hyvin voimakas.Jja jos ei oo niin sit kannattaa harkita uranvaihtoa. Että näkee sen ja osaa mennä siihen tilanteeseen ja siihen mieleen kun sattuu. Että niitä ei kaikkia etukäteen harjotella."

6.2.6 Opettajan tuki- ja auttamiskeinot surevaa lasta kohdattaessa

Haastatellut opettajat osasivat mainita monia keinoja, miten surevaa lasta voi tukea. Opettjien mukaan tukeminen alkaa keskustelemisesta. Kaikki opettajat olivatkin jutelleet surevien oppilaiden kanssa kahden kesken kuolemasta. Keskusteluissa opettajat olivat kysyneet oppilaan vointia mutta oppilaat olivat olleet hyvin niukkasanaisia paitsi Arjan ja Mervin oppilaat (tapaus 7 ja 8), jotka olivat hyvin avoimesti kertoneet tunteistaan opettajille. Anne korosti haastattelussa opettajan tukemisen rooliin vaikuttavan lapsen halukkuuden puhua asiasta ja ylipäätään lapsen tapaan reagoida asiaan. Anne painotti tuntosarvien herkkyyttä ja sitä, että pitää olla varovainen lähestyessään oppilasta, ettei vaan astu kenenkään varpaille ja, ettei oppilas tulisi loukatuksi tai nolatuksi. Saatuaan niukkoja vastauksia oppilailta, Anne ja Irmeli päättivät olla hienovaraisia ja olla kysymättä kuolemasta sen enempää. He ajattelivat, että jos oppilas ei halua heille puhua niin oppilaat voivat sitten puhua muiden kanssa. Anne mainitsikin, että opettaja ei voi tuputtaa omaa halua käsitellä asiaa vaan lasten tunteja pitää kuunnella ja edetä heidän mukaansa. Irmeli ja Anne kuitenkin totesivat, että oppilaille tulisi tehdä selväksi, että apua on

tarvittaessa saatavilla. Annen mukaan lapsen reagoiessa kuolemaan voimakkaasti opettajan tulisi yrittää tukea lasta kuuntelemalla ja juttelemalla. Jos lapsi ei reagoi kuolemaan koulussa, Anne yrittää olla mahdollisimman neutraali ja olla ottamatta asiaa esille:

An:” Et sit ehkä pitää vaan omat tuntosarvet vaan silleen kohallaan että kuka sitä apua enemmän tarttee ja kuka selviytyy sit kotijoukon voimin. Et ehkä vois enemmän auttaa se jos siihen ei puutu koulussa hirveesti et mahdollisimman normaalia vaan täällä ja suree sit kun haluaa.”

Irmelikin myönsi olevansa varovainen ihmisenä että hän mieluummin seuraa ja katsoo asioita kuin menee kaivelemaan ja nostamaan pinnalle sellaisia asioita, jotka ovat juuri rauhoittuneet. Myös Mervi ja Ulla mainitsivat haastattelussa, että jos oppilas tulisi hänen luokalleen ja hänen vanhemman kuolemasta olisi kulunut kauan aikaa, eikä oppilas toisi asiaa esille, silloin he painottaisivat hiljaista tukemista.

Mervi ja Ulla on pitänyt hyvänä lähestymistapana tukea surevaa oppilasta juttelemalla ensin oppilaan vanhemman kanssa. Perheen tuki on kuitenkin lapselle ensisijaista ja perhe saa toivoa, miten he haluaisivat opettajan käsiteltävän asiaa lapsen kanssa. Vanhemmilta Mervi on saanut tietoa siitä, millä tavalla oppilas käy kuolemaa lävitse.

Arja korosti opettajan käytettävissä olemista ja opettajan aitoutta:

Ar:”Olemalla aito ihminen silleen että miten tuetaan toista kanssa ihmistä ja kunnioittamalla niitä lapsen tunteita. Että minä en haluu järjestää mitään keinotekoista ja semmosta ulkopuolista tuokiota. Että se keinotekoisuus on kaikista vaarallisinta mitä silloin voi tehdä. Siinä ei auta mikään muu kun mennä tilanteeseen täysillä ja elää se hetki. Että se on koko ajan opettajalla se vastuu se aikuisen vastuu että minun tehtävä on pitää kaikki selväjärkisenä ja niin ettei traumoja tuu. Se on tärkeätä että antaa lapselle merkki että minä tiedän missä mennään ja että mulla on aika. Mut sit tossa lapsen surun kohtaamisessa sitä ajattelee että kaikesta eniten sitä on keskeistä heittäytyä sen lapsen ajatusmaailmaan ja jos itkettää niin ei pidetä sitä. Ja toinen on että lapsi saa kohdata turvallisen aikuisen että saada syli. Tää tuntuu hassulta että iso ihminen tarvitsee syliä mutta se on totta. Ihminen tarvitsee syliä ja olkapäätä että ne on järisyttäviä juttuja. Ja sit jos lapsi valitsee sinut sellaseksi aikuiseksi jonka kanssa on turvallista ja hyvä olla niin ota se vastaan.”

Myös Anne ja Irmeli mainitsivat opettajan empaattisuuden olevan tärkeää. Arja kertoi hänen luokkansa hyvän yhteishengen ja musiikin tukeneen oppilasta hänen surussaan. Arjan mukaan musiikin kautta sureva voi ilmaista tunteitaan ja saada helpotusta. Pojalla (tapaus 8) musiikki edisti kuoleman hyväksymistä.

Irmeli oli tukenut oppilasta seuraavanlaisesti:

I: "Että se mitä minä oon pystynyt tekemään tämän lapsen osalta. Että mä seuraan että hänellä on kavereita. että hän ryhmäytyy ja saa oman paikkansa tuossa ryhmässä. Ja hän jaksaa tehdä tehtävänsä ja että kuulen hänen kuulumisensa että onko kaikki hyvin ja äitin kanssa ollaan oltu sähköpostitse yhteydessä. Mut mä oon ennen kaikkea kattonu sitä että tää arki täällä sujuis niin että siitä ei tulis enää mitään ylimääräistä. Mä pyrin muutenkin, mulla on 23 oppilasta, tietysti mulle on uusia lapsia kaikki, koska vuodessa ei silleen ehdi tuntemaan kaikkai hyvin, mut se mitä pystyy luokanopettajana toimimaan seuraamaan hyvin tarkasti millaiset välit siellä on keskenään. Mitä niille lapsille kuuluu. Lasta kerkee ja pystyy lukemaan aika paljon. Kun vaan haluaa."

Anne ja Irmeli olivat myös konsultoineet asiasta muutaman kerran koulun terveydenhoitajaa ja tukeutunut koulun kansioihin. Myös Ulla mainitsi koululla olevan tällaisia tilanteita varten ohjeistuksia kriisi kansiossa. Irmeli kertoi myös keskustelleensa surevasta oppilaasta koulukuraattorin kanssa. Kuraattori oli neuvonut, että lapsen kanssa voi puhua suoraan kuolemaan liittyvistä asioista. Irmeli kertoi saaneensa apua seurakunnalta:

Ir: "Sit me saatiin ihan seurakunnalta apua. Siellä on hyvää kirjallisuutta. Jätettiin tää asia nuorisohjaajien vastaan ja sieltä me saatiin ihan selkeitä ohjeita et ja sieltä saatiin tämmönen surutyön kansio mistä saa vinkkejä miten tää asia lapsen kaa selvitetään. Totta kai ite äitinä, aikuisena ja opena ymmärtää jotakin. Mut se on niin kova juttu, se on niin kun niin lopullinen juttu."

Kaksi opettajaa oli ohjannut surevan oppilaan koulukuraattorille tai koulupsykologille. Mervi kertoi, että yhden oppilaan äidin kanssa siitä vaihtoehdosta keskusteltiin mutta oikeaa tarvetta ei tullut pojan käytöksen rauhoittuessa. Koulukuraattori oli sanonut Arjalle, että pojan (tapaus 8) voi laittaa hänen luokseen tulemaan, jos on tarvetta. Poika oli käynyt kuraattorin luona mutta hän ei ollut pystynyt puhumaan kuraattorille. Irmelin oppilas (tapaus 4) oli myös käynyt kuraattorin juttusilla mutta poika oli todennut, että terapiasta ei ole apua, että hän miettii kuolemaan liittyviä asioita kuitenkin koko ajan. Poika olisi halunnut, että asiat siirtyisivät taustalle. Kuraattori oli vastannut hänelle, että siihen voi mennä vuosia ennen kuin ymmärtää, miten tärkeää terapia on. Arjan toisessa tapauksessa (tapaus 9) Arjan ja koulun voimavarat eivät riittäneet pojan auttamiseksi vaan apuun tarvittiin psykologit ja sosiaalitoimet mukaan pojan löydettyään äitinsä kuolleena. Yhteensä kolme surevaa oppilasta (tapaukset 4, 8 ja 9) olivat käyneet terapiassa vanhemman kuoleman jälkeen. Muutamit opettajat mainitsivat ottavansa ensin yhteyttä oppilashuoltoon ja sitten koulukuraattoriin.

Kaikki opettajat kertoivat toisten opettajien vertaistuen olevan tärkeää silloin, kun opettajat kohtasivat surevan oppilaan. Opettajat kertoivat, että heidän kouluillaan opettajat olivat keskenään puhuneet surevista oppilaista ja he olivat seuranneet yhdessä, miten surevilla oppilailta on lähtenyt koulu sujumaan.

Kaikki pitivät erityisen hyvänä sitä, että toisille opettajille sai purkaa huolensa. Irmeli kommentoi opettajien yhteistyötä:

H: "Et sä oot kokenut et se autto juttelu tän kuraattorin kaa?"

I: Kyllä ja kaikki se verkosto kaikki monien eri asiantuntijoiden yhteistyö. Mä allekirjoitan sen niin kun täysin koska mä en voi olla hänelle kuin ope. Mä en taas ite jaksa jos mä alan kantaa kaiken harteillani. Se on niin rankaa tää homma. Meillä on tää on sellanen työpaikka jossa voi tuoda tällaisia asioita esille. Varsinkin niitten opettajien kaa jotka opettaa tätä oppilasta. Meillä on määrätty oppilashuoltoryhmä, joka kokoontuu säännöllisin väliajoin. Täinkin lapsen asioista on multa kyselty et onko niitä (ongelmia) vastasin et tällä hetkellä on niin että asiat kulkee. Voi olla että tulevaisuudessa tulee jotain muuta. Kyllä me ei olla yksin tässä."

Kaikki opettajat olivat sitä mieltä, että oppilaan ikä vaikuttaa oppilaan tukemiseen. Annen mukaan asiasta tulisi puhua oikeassa mittasuhteessa: pienemmille heidän vaatimalla tavalla ja isommille heidän vaatimalla tavalla. Mervi kertoi pienten oppilaiden sekä tuovan tunteensa esiin että myös keskustelevan asioista avoimemmin. Pienet oppilaat ottavat myös vastaan opettajan tuen paremmin. Kun taas isommat oppilaat kätkevät pahan olon sisäänsä ja työntävät auttajia loitommaksi. Arja kuitenkin sanoi, ettei oppilaan ikä vaikuta sylin tarjoamiseen. Isompikin lapsi tarvitsee syliä ja läsnäoloa.

Melkein kaikkien opettajien kohtaamille sureville oppilaille oli yhteistä se, että ainakin yksi heidän oppilaista oli muuttanut toiselle paikkakunnalle muutaman kuukauden kuluttua kuolemasta. Yhteistä opettajien vastauksissa oli myös se, että kaikki opettajat painottivat normaalin kouluarjen auttavan surevaa oppilasta.

8 POHDINTA

Tutkimuksen tarkoituksena oli saada tietoa siitä, miten lapsen suru ilmenee koulussa ja onko sillä yhteyksiä vanhemman kuoleman jälkeen esiintyviin oppimisvaikeuksiin. Lisäksi tavoitteena oli myös saada tietoa opettajan voimavaroista ja kyvyistä tukea surevaa lasta. Opettajien mukaan vain muutamilla oppilailla suru ilmeni koulussa oppilaan hiljaisuutena ja vetäytymisenä, itkuisuutena, levottomuutena tai aggressiivisuutena. Suurin osa oppilaista kuitenkin kertoi ajatuksiensa olevan kuolleessa vanhemmassa myös koulussa mutta usein peittelevänsä suruaan koulussa (ks. s. 16). Opettajien mukaan oppilailla ei ollut poissaoloja surun vuoksi (ks. s. 17). Opettajien haastatteluista ilmeni, että joka viidennellä oppilaalla esiintyi oppimisvaikeuksia surun vuoksi kun taas oppilaiden kyselyiden mukaan joka kolmannella oppilaalla esiintyi oppimisvaikeuksia vanhemman kuoleman jälkeen. Opettajien haastattelusta saadut tulokset olivat samansuuntaisia kuin Wordenin (2001) tekemässä amerikkalaistutkimuksessa. Oppilaat kertoivat heillä esiintyneen jaksamattomuutta, numeroiden alenemista ja keskittymisvaikeuksia sekä oppilaita ei enää mikään huvittanut.

Vaikka tutkimuksissa (Dyregrov 1993; Dyregrov & Raunden 1997; Holland 2005) on korostettu opettajia olemaan joustavia surevien oppilaiden koulutyöskentelyä kohtaan, haastatteluista opettajista vain yksi oli antanut tukiovetusta surun vuoksi ja kyselyyn vastanneista oppilaista vain kolme oli saanut tukiovetusta. Kuitenkin oppilaiden kyselyiden mukaan osalla vastaajista vanhemman kuolema oli negatiivisesti vaikuttanut koulun käyntiin: ennen vanhemman kuolemaa oppimisvaikeuksia esiintyi 13 prosentilla oppilaita ja kuoleman jälkeen niitä esiintyi 35 prosentilla oppilaista.

Tutkimuksen mukaan surevien lasten yleisimpiä tunteita vanhemman kuoleman olivat suru, alakuloisuus, ikävä sekä pelko toisen vanhemman menettämisestä. Myös unihäiriöitä oli esiintynyt yli puolella oppilaista. Tutkimus osoitti, että yli puolet vastaajista oli kokenut surukausia äitien- ja isänpäivien, kuoleman vuosipäivien ja joulun tienoilla. Vain alle kolmasosa oppilaista oli keskustellut koulukuraattorin tai -psykologin kanssa surusta. Tulokset ovat yhdenmukaisia Dyregrovin (2003), Niku & Sarinko (2004) sekä Poijulan (2008) tutkimusten kanssa.

Opettajat pitivät tärkeänä kahdenkeskistä keskustelua surevan oppilaan kanssa ja he olivat yrittäneet keskustella oppilaiden kanssa mutta suurin osa surevista oppilaista oli puhunut vain vähän kuolleesta vanhemmasta ja surustaan. Myös surevien oppilaiden mukaan suurin osa heistä ei ollut puhunut opettajan kanssa kuolemasta ollenkaan. Oppilaat eivät siis olleet vastaanottavaisia opettajan tarjoamalle avulle. Tämä voi johtua oppilaan halusta normalisoida elämänsä (ks. Goldman 2005 ja Webb 2005 s.29) tai siitä, että oppilas ei kokenut välejä tarpeeksi läheiseksi opettajan kanssa. Ristiriitaista on kuitenkin se, että vaikka opettajien haastatteluista kävi ilmi, että he olivat antaneet tukea oppilailla, oppilaiden mukaan vain pieni osa oppilaista oli saanut lohdutusta omalta opettajalta vanhemman kuoleman jälkeen.

Opettajat pitivät tärkeänä tukimuotona keskustelua, kuuntelemista ja empaattisuutta (ks. s.29). Opettajat myös painottivat tuntosarvien tärkeyttä ja hienovaraisuutta lähestyessään surevaa oppilasta (ks. s 28). Opettajien mukaan tukea ei pitäisi liiaksi tyrkyttää mutta tehdä selväksi, että opettaja on paikalla oppilasta varten. Kaikki opettajat korostivat myös opettajien vertaistuen tärkeyttä kohdattaessa surevan oppilaan ja osa opettajista turvautui koulun kriisi oppaisiin. Opettajien ja oppilaiden mukaan normaali kouluarki oli parasta apua surevalle lapselle. Opettajien saadessa lupa puhua luokassa oppilaan perheen kuolemantapauksesta opettajat olivat keskustelleet asiasta hyvin avoimesti. Samaa lähestymistapaa suosittavat myös Aaylon (1995) ja Dyregrov (1993).

Melkein kaikki oppilaat olivat oppineet elämään surun kanssa. Oppilaan selviytymistä oli auttanut musiikin kuuntelu, kirjallisuus, kavereiden ja sukulaisten kanssa käydyt keskustelut sekä kuolleen vanhemman muistelu. Myös Malchiodin (2008), Erkkilän (2007) Saaren (2001), Hilliardin (2003) ja Holmbergin (2007) mukaan luovat toimintamuodot tukevat surutyötä. Opettajien mukaan oppilaan oman perheen tuki oli ollut lapsille kaikkein tärkein tukimuoto. Sen sijaan vain vajaa puolet oppilaista kertoi saaneensa omalta perheeltä tukea kuoleman jälkeen. Tämä pieni luku heijastuu varmaan siihen, että vain hieman yli puolet (61 %) oppilaiden perheistä ylipäättään keskusteli kuolemasta yhdessä. Vanhempansa menettäneet lapset kuuluvat riskiryhmään, jotka voivat myöhemmin sairastua psyykkisesti (Dyregrov 1993; Holmberg 2003; Puustjärvi 2007). Erityisesti riski kasvaa, jos lapsi joutuu myöhemmin kohtaamaan lisää stressi tekijöitä (Rutter 1983). Näiden tietojen varassa koulukuraattorin tai koulupsykologin tarve surevien oppilaiden tilanteessa oli yllättävän vähäistä: vain vajaa kolmasosa oppilaista oli keskustellut koulupsykologin tai koulukuraattorin kanssa surustaan. Tämä tulos on yhdenmukainen Poijulan (2008) tutkimuksien mukaan. Mielenkiintoista olisikin tutkia ovatko oppilaat kokeneet terapian hyödylliseksi surun käsittelyssä?

Oppilaiden mukaan suurin osa heidän vanhemmistaan oli kertonut kuolemasta opettajalle. Oppilaat, joiden vanhemmat eivät olleet kertoneet asiasta opettajalle, olivat menettäneet vanhempansa ennen kouluikää. Vanhemmat eivät tässä tapauksessa välttämättä kokeneet tarpeelliseksi kertoa asiasta opettajalle, koska kuolemasta oli kulunut aikaa. Haastateltujen opettajien mukaan kaikki oppilaiden vanhemmat olivat olleet yhteydessä opettajaan kuolemantapauksen jälkeen. Yhteydessä opettajat olivat olleet puhelimitse, tekstiviestitse, sähköpostitse sekä reissuvihkon välityksellä. Yhteydenpidon määrä oli vaihdellut surusta ilmenneiden ongelmien mukaan. Enemmistö oppilaiden vanhemmista oli ollut yhteydessä opettajaan alle kolme kertaa. Kaikki opettajat mainitsivat kunnioittavansa perheen toiveita siitä, kerrotaanko kuolemasta muulle luokalle ja muutama opettaja aloitti tukitoimensa oppilaille keskustelemalla ensin asiasta oppilaan vanhemman kanssa.

Useat tutkimuksen tulokset olivat samansuuntaisia kuin kansainvälisissä tutkimuksissa esiintyneet tulokset. Tuloksista ilmeni myös jotain uutta, mitä ei ole aiemmin käsitelty. Sellaista oli muun muassa opettajakoulutuksesta puuttuva tieto ja valmennus siitä, kuinka sureva oppilas tulisi kohdata. Opettajien mielestä koulussa kohtaa tänä päivänä paljon erilaisia tilanteita, johon opettajat eivät ole saaneet koulutusta. Lisäksi suurin osa opettajista piti

täydennyskoulutusta asiasta tarpeellisena. Uutena asiana paljastui myös surevien oppilaiden perheiden muutto vanhemman kuoleman jälkeen. Opettajille oli sattunut monta tapausta, jolloin vanhemman kuoleman kohdannut lapsi oli joko tullut uutena oppilaana opettajan luokalle tai vaihtanut kuoleman jälkeen toiseen kouluun. Myös oppilaiden tuloksista ilmeni jotain uutta: vain hieman yli puolet opettajista oli käsitellyt oppilaan vanhemman kuolemaa koulussa sekä puolet surevista oppilaista ei ollut saanut opettajalta minkäänlaista lohtua.

Tämän tutkimuksen yleistettävyydestä ei voi sanoa mitään varmaa, koska jokainen lapsi kokee surun omalla tavallaan. Toiset lapset ovat herkempiä kohdatessaan traumaattisia tapahtumia huolimatta tukitoimista kun taas toiset lapset voivat omata hyvien tukijoukkojen lisäksi suojaavia tekijöitä, jotka auttavat kriisin kohtaamisessa (Kepler-Uotisen luennot 2007). Oppilaiden kyselyt antavat kuitenkin esimerkkejä siitä, miten lapsi kokee oman vanhemman kuoleman ja miten se vaikuttaa koulutyöskentelyyn. Haastateltujen opettajien joukko jäi pieneksi, joten siitä ei voi tehdä suurempia yleistyksiä. Yksittäisten opettajien äänet tulivat kuitenkin selvästi esille lainauksien yhteydessä. Opettajien pieni osallistumismäärä voi johtua siitä, että kaikilla lähestymilläni opettajilla ei ollut kokemusta surevasta oppilaasta tai että opettajilla ei ollut aikaa haastattelulle viimeisinä kiireisinä kouluviikkoina.

Tutkimuksen luotettavuutta lisäsi oppilaiden nimettöminä vastaaminen sekä opettajien nimien muuttaminen. Haastattelupaikkana oli opettajan luokkahuone ja haastattelun ilmapiiri oli avoin ja rauhallinen. Lisäksi haastatteluun oli varattu tarpeeksi aikaa ja se tallennettiin nauhalle. Kvalitatiivisessa tutkimuksessa tulosten toistettavuus ei ole tärkeää mutta tässä tutkimuksessa tutkimustavat ovat selostettu niin tarkasti, että tutkimuksen voisi toistaa uudelleen. Yksi tutkimusmenetelmien rajoitus liittyi kyselyjen täyttämiseen. Kaikki oppilaat eivät olleet vastanneet jokaiseen avoimeen kysymykseen. Erityisesti kahdeksan vastaajaa oli jättänyt kaikki avoimet vastaamatta ja joistakin avoimista kohdista puuttuivat vastauksia useilta vastaajilta. Jatkotutkimuksissa kysely – menetelmää voisi kehittää pyytämällä vastaajien yhteystiedot, jotta heihin voisi ottaa yhteyttä puuttuvien vastausten vuoksi.

On esitetty ristiriitaisia tuloksia siitä, mikä ikä olisi kriittisin ikä menettää toinen vanhempi (Garmezy 1983). Olisikin mielenkiintoista tutkia onko jollakin tietyllä iällä ja surusta selviytymisellä yhteyksiä? Entäpä eroaako suomalaisten poikien ja tyttöjen suru toisistaan? Ristiriitaisia tutkimustuloksia on esitetty myös siitä onko äkillinen vai odotettu vanhemman kuolema kaikkein traumaattisinta lapselle. Haastatellun opettajan mukaan syöpään kuolleen vanhemman kuolema oli lopulta helpotus oppilaalle. Myös yksi oppilas kertoi jännityksen ja stressin launneen kun hänen isänsä viimein kuoli syöpään. Tämä olisi tutkimuksen arvoinen asia.

Tämä tutkimus kokosi yhteen keinoja, joilla surevia oppilaita voi kohdata ja tukea. Koska on hyvin todennäköistä, että opettaja tulee kohtaamaan jossain vaiheessa työuraansa surevan lapsen, olisi asiaan hyvä olla perehtynyt. Asiasta tietämisen tärkeyttä lisää vielä surun pitkäaikaiset vaikutukset koulutyöhön ja lapsen myöhempään hyvinvointiin (Dyregrov 1993; Puustjärvi 2007). Opettajan

kohdatessa surevan oppilaan olisi tärkeää olla hienotunteinen ja edetä oppilaan ja hänen perheensä toivomalla tavalla. Olemalla empaattinen ja läsnä oleva opettaja voi helpottaa lapsen olotilaa. Kaikkein tärkeintä on kuitenkin tarjota oppilaalle syliä ja olla hänen tukenaan.

LÄHTEET

- Ayalon, O. 1995. Selviydyn! Yhteisön tuki ja selviytyminen. Jyväskylä: Mannerheimin lastensuojeluliitto, Suomen Mielenterveysseura, Suomen Punainen Risti.
- Abdelnoor, A. & Hollins, S. 2004. The effect of childhood bereavement on secondary school performance. *Educational Psychology in practice*, 20, 1, 43-54.
- Bowlby, J. 1973. Attachment and loss. volume 2. Separation, anxiety and anger. London: The Hogarth press Ltd.
- Bowlby, J. 1980. Attachment and Loss Volume 3 Sadness and depression. United States of America.
- Cleve, E. 2005. Pidä isää kädestä. Kaksivuotias kriisiterapiassa. Suomenkielinen laitos. Helsinki:WSOY.
- Dowdney, L. 2000. Annotation: Childhood Bereavement Following Parental Death. Cambridge University Press. University of Surrey. U.K.J. *Child Psychol.* Vol 41, No. 7, pp. 819-830.
- Dunderfelt, T. 1992. Elämänkaaripsykologia. Porvoo: WSOY.
- Dyregrov, A. 1993. Lapsen suru. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Dyregrov, A. & Raundalen, M. 1997. Sureva lapsi ja koulu. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Edun internetsivut. Oppilashuolto. Viitattu 30.6.2009. www.edu.fi
- Erkkilä, J. 2003. Musiikkiterapian mahdollisuudet lapsen surussa. Teoksessa J. Erkkilä, T. Holmberg, S. Niemelä & H. Ylönen (toim.) Surevan lapsen kanssa. Jyväskylä: Tuettu suru -projekti, 15–56.
- ETRA-liitto ry. 2009. Surun kohdatessa. Viitattu 24.6.2009. <http://www.etra-liitto.fi/terveys/te6.html#alku>
- Felner, R.B., Ginter, M.A., Boike, M.F. & Cowen, E.L. 1981. Parental death or divorce and the school adjustment of young children. *American Journal of Community Psychology* 9, 181-190.
- Garmezy, N. 1983. Stressors of childhood. Teoksessa Garmezy, N. & Rutter (toim.), M. Stress coping and development in children. New York: McGraw-Hill Book Company, 43-8.
- Goldman, L. 2000. Helping the grieving child in the school. *Fastback* 460, 8-17.

- Heiskanen, T. 1994. Takaisin elämään. Henkinen tuki ja onnettomuudet. Helsinki: SMS-Tuotanto Oy.
- Hilliard, E.R. 2008. Music and griefwork with children. Teoksessa Malchiodi, C. Creative interventions with traumatized Children. New York: Guilford Press, 62-80.
- Hirsjärvi, H. & Hurme, H. 2000. Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Yliopistopaino.
- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2007. Tutki ja kirjoita. Keuruu: Otava.
- Holland, John. 2005. Lost for words: Loss and bereavement awareness training. Jessica Kingsleys publishers.
- Holmberg, T. 2003. Leikkiin on kirjoitettu lapsen surun sanat. Teoksessa J. Erkkilä, T. Holmberg, S. Niemelä & H. Ylönen (toim.) Surevan lapsen kanssa. Jyväskylä: Tuettu suru -projekti, 57–98.
- Hope, R.M. & Hodge, D.M. 2006. Factors Affecting Children`s Adjustment to the death of a parent: The social work professional`s viewpoint. Child and adolescent social work journal 23, 107-126.
- James, J.W. & Cherry, F. 1989. The grief recovery handbook. A step by step program for moving beyond Loss. New York: Harper&Row publishers.
- Kepler-Uotinen, K. Luento. Syksy 2007. Jyväskylän yliopisto.
- Katakin, R. 2009. Kuoleman käsittely ja lapsen surun kohtaaminen alakoulussa opettajan näkökulmasta. Pro gradu –tutkimus. Jyväskylän yliopisto. Erityispedagogiikka.
- Kärkkäinen, M. & Iainpelto, T. 2004. Lapsen suru on raidallinen. Mielenterveys 43, 24–27.
- Lindqvist, M. 2003. Surussa lapsen kanssa. Teoksessa J. Erkkilä, T. Holmberg, S. Niemelä & H. Ylönen (toim.) Surevan lapsen kanssa. Jyväskylä: Tuettu suru -projekti, 9-11
- Loumeau-May, L.V. 2008. Grieving in the public eye: Art therapy with children who lost parents in the World Trade Center Attacks. Teoksessa Malchiodi, C. Creative interventions with traumatized children. New York: Guilford Press, 81-111.
- Malchiodi, C. 2008. Creative interventions and childhood trauma. Teoksessa Malchiodi, C. Creative interventions with traumatized children. New York: Guilford Press, 3-21.
- Malchiodi C.A. & Ginns-Gruenberg, D. 2008. Trauma, loss and bibliotherapy: The healing power of stories. Teoksessa Malchiodi, C. creative interventions with traumatized Children. New York: Guilford Press, 167-185.

- Niemelä, S. 2003. Kädenojennus lapselle surussa. Teoksessa J. Erkkilä, T. Holmberg, S. Niemelä & H. Ylönen (toim.) Surevan lapsen kanssa. Jyväskylä: Tuettu suru -projekti, 99–124.
- Niku, A. & Sarinko, E. 2004. Sureva lapsi. Teoksessa A. Laimio (toim.) Yhdessä suru on helpompi kantaa: opas lasten ja nuorten sururyhmien ohjaajalle. Tuettu suru -projekti, Suomen mielenterveysseura. Helsinki : SMS-tuotanto.
- Poijula, S. 2002. Surutyö. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Poijula, S. 2007. Lapsi ja kriisi. Selviytymisen tukeminen. Jyväskylä: Gummerus.
- Poijula, S. Luento. Kevät 2008. Jyväskylän yliopisto.
- Puustjärvi, A. 2007. Menetyksen kohtaaminen, suruprosessi ja traumatyö. Viitattu 24.6.2009. http://www.lpsy.org/docs/A226_PUUSTJARVI.pdf
- Rutter, M. 1983. Stress, coping and development: some issues and some questions. Teoksessa Garmezy, N. & Rutter (toim.), M. Stress, coping and development in children. New York: McGraw-Hill Book company, 1-42.
- Saari, S. 2001. Kuin salama kirkkaalta taivaalta. Helsinki:Otava.
- Salonen, K. 2002. Lapsen suru kaipaa aikuista. Mielenterveys 41, 14–17.
- Salonen, K. 2005. Kriisiterapia voi auttaa pientäkin lasta. Mielenterveys 1,18–21.
- Sosiaaliportti. Oppilashuolto ja koulun sosiaalityö. Viitattu 30.6.2009. http://www.sosiaaliportti.fi/fi-fi/lastensuojelunkasikirja/tyoprosessi/ehkaiseva_lastensuojelu/toimintamuotoja/oppilashuolto_ja_koulun_sosiaalityo/
- Tremblay,G.C & Israel A.C.1998 . Children`s adjustment to parental death. American Psychological Association D 12. Clinical Psychology: Science and practise. New York: University at Albany, 424-438
- Työryhmä Lauha Peltola, Kaarle Viika, Salli Kivimäki. 1988. Surun Lintu, lapsi kysyy kuolemasta. Tyttöjen keskus 1988.
- Webb, N. B. 2005. Introduction. Helping bereaved children. A Handbook for practitioners. New York: The Guilford Press, 3-44.
- Worden, J.W. 2001. Children and grief. When a parent dies. New York: The Guilford Press.
- Ylönen, H. 2003. Kuljettiin siniseen puutarhaan –satu ja todellisuus lastenkirjoissa. Teoksessa J. Erkkilä, T. Holmberg, S. Niemelä & H. Ylönen (toim.) Surevan lapsen kanssa. Jyväskylä: Tuettu suru -projekti, 125–162.

Zambelli, G. C., Clark, E. J. & Heegard, M. 1989. Art Therapy for bereaved children. Teoksessa Waedson H, Durkin J. & Perach D. Advances in art therapy. New York.

Liite 1: Viesti Koululaisen ja Nuorten Netin sivuilla

Hei koululainen!

Opiskelen luokanopettajaksi ja teen päättötyötäni aiheesta lapsen suru.

Jos sinulla on kokemuksia surusta (toinen vanhempasi on kuollut), voisitko vastata lyhyeen kyselyyni? Vastauksesi olisivat minulle hyvin arvokkaita.

Tietosi pysyvät tuntemattomana ja täysin nimettömänä. Kiitos avustasi!

Jos haluat lisätietoa, ota rohkeasti yhteyttä: jenni.k.o.karhunen@jyu.fi

Pääset kyselyyn [tästä](#).

Liite 2: Kysely oppilaille

Kysely (Vastaa kaikkiin neljään sivuun!) sivu (1/4)

Taustatiedot

Ikä

Sukupuoli

Montako veljeä sinulla on?

Montako siskoa sinulla on?

Minkä ikäinen olit, kun menetit
vanhempasi?

Kaupunki, jossa asut

Miten kauan tapahtumasta on?

Kuinka monta päivää olit poissa
koulusta vanhemman kuoleman
jälkeen?

Kumpi vanhempasi on kuollut?

Kysely (Vastaa kaikkiin neljään sivuun!) sivu (2/4)

Rastita oikea vaihtoehto

kyllä ei

Oliko vanhempasi kuolema äkillinen?

kyllä ei

Asuivatko vanhempasi yhdessä kun toinen vanhempasi kuoli?

kyllä ei

Onko vanhempasi ollut yhteydessä opettajaasi kuoleman jälkeen?

alle 3 kertaa

yli 3 kertaa

yli 6 kertaa

Kuinka usein?

kyllä en

Pystytkö puhumaan perheellesi huolistasi?

kyllä en

Oletko kirjoittanut kuolemasta päiväkirjaan tai vastaavaan?

kyllä en ihan sama

Haluatko, että vanhempasi kuolemasta puhutaan?

kyllä en

Oletko osallistunut sururyhmiin?

kyllä ei

Onko sinulle tärkeää muistella vanhempaasi ja puhua hänestä?

kyllä en

Katseletko vanhemmastasi valokuvia?

kyllä en

Käytkö vanhempasi haudalla?

kyllä en

Säilytätkö hänelle kuuluvia esineitä?

kyllä ei

Onko normaali arki koulupäivineen auttanut sinua surussasi?

usein joskus harvoin

Minkä verran yleensä mietit vanhempasi kuolemaa?

kyllä ei

Onko ajattelu vanhempasi kuolemasta vähentynyt ajan myötä?

kyllä ei

Oliko vanhempasi kertonut kuolemasta opettajallesi?

kyllä ei

Oliko opettajasi kertonut asiasta luokkakavereillesi?

kyllä en

Mietitkö vanhempasi kuolemaa esimerkiksi ollessasi koulussa?

kyllä ei

Onko sinulla ilmennyt koulussa voimakkaita surun tunteita?

kyllä en

Oletko joutunut lähtemään kesken päivän pois koulusta surun takia?

kyllä ei

Oletteko koulussa puhuneet tunneilla kuolemasta?

kyllä en

Oletko saanut opettajalta tukiopetusta kuoleman jälkeen?

kyllä en

Oletko keskustellut surustasi koulupsykologin tai kuraattorin kanssa?

kyllä en

Oletko saanut puhua surustasi aikuisten (esim. tuttavien) kanssa?

kyllä ei

Onko sinulla ketään kaveria, jonka kanssa voit puhua asiasta?

Onko sinulla esiintynyt vanhempasi kuoleman jälkeen
alakuloisuutta
vetäytymistä
aggressivisuutta
häpeää
turvattomuutta
yrität olla ajattelematta koko asiaa
pelkoa (esim. että menetät toisenkin vanhempasi)
kaikki jatkuu ennallaan
päänsärkyä
mahakipua
ikävä, kaipuuta
masennusta
vihaa
huolta perheen selviytymisestä/rahatilanteesta
syyllisyyttä
ruokahaluttomuutta
yksinäisyyttä
omissa ajatuksissa olemista

[Tallenna ja siirry edelliseen osioon](#)[Tallenna ja siirry seuraavaan osioon](#)

Kysely (Vastaa kaikkiin neljään sivuun!) sivu (4/4)

Kirjoita muutamalla lauseella vastaus kuhunkin kysymykseen

Millä tavalla vanhempasi kuoli?

Kuka kertoi sinulle uutisen?

Miten sinulle kerrottiin uutinen?

Mitä muistat siitä päivästä, kun vanhempasi kuoli?

Miltä sinusta tuntui juuri silloin, kun sait tietää, että vanhempasi kuoli?

Millaisia tunteita vanhempasi kuolema on sinussa herättänyt? Kuvaile vapaasti.

Oletko kokenut erityisiä surukausia, jolloin asia on ollut paljon mielessäsi? Kerro tilanteesta.

Onko vanhempasi kuolema vaikuttanut yleisesti sinun nukkumiseen tai unen laatuun? Jos on niin miten?

Oletko peitellyt suruasi? Jos olet niin kerro millä tavalla.

Miltä sinusta tuntui mennä takaisin kouluun kuoleman jälkeen?

Puhuitko opettajan kanssa kuolemasta kahden kesken? Jos puhuit, miltä se tuntui? Kuvaile vapaasti.

Onko sinulla ollut ennen vanhemman kuolemaa ongelmia koulutyöskentelyssä? Jos on ollut niin mitä? (esimerkiksi oletko jaksanut tehdä läksysi, oletko jaksanut keskittyä koulutyöhön?)

Onko vanhempasi kuolema vaikuttanut koulutyöskentelyysi? Jos on niin miten?

A rectangular text input field with a light gray border. On the right side, there are three vertically stacked buttons: a small square with an upward-pointing triangle, a small square with a downward-pointing triangle, and a small square with a rightward-pointing triangle. At the bottom left, there are two small square buttons with leftward-pointing triangles, and at the bottom right, there is a small square button with a rightward-pointing triangle.

Ovatko jotkut koulutunnit olleet hankalampia kuoleman jälkeen? Jos on niin mitkä?

A rectangular text input field with a light gray border. On the right side, there are three vertically stacked buttons: a small square with an upward-pointing triangle, a small square with a downward-pointing triangle, and a small square with a rightward-pointing triangle. At the bottom left, there are two small square buttons with leftward-pointing triangles, and at the bottom right, there is a small square button with a rightward-pointing triangle.

Vanhempasi kuoleman jälkeen, mitä olet tehnyt silloin, kun muut luokkakaverit tekevät esimerkiksi isänpäivä- tai äitienpäiväkortteja? Miltä se on sinusta tuntunut?

A rectangular text input field with a light gray border. On the right side, there are three vertically stacked buttons: a small square with an upward-pointing triangle, a small square with a downward-pointing triangle, and a small square with a rightward-pointing triangle. At the bottom left, there are two small square buttons with leftward-pointing triangles, and at the bottom right, there is a small square button with a rightward-pointing triangle.

Miten olette perheessänne puhuneet kuolemasta?

A rectangular text input field with a light gray border. On the right side, there are three vertically stacked buttons: a small square with an upward-pointing triangle, a small square with a downward-pointing triangle, and a small square with a rightward-pointing triangle. At the bottom left, there are two small square buttons with leftward-pointing triangles, and at the bottom right, there is a small square button with a rightward-pointing triangle.

Oletko saanut perheeltäsi tukea vanhempasi kuoleman jälkeen? Millaista tuki on ollut?

A rectangular text input field with a light gray border. On the right side, there are three vertically stacked buttons: a small square with an upward-pointing triangle, a small square with a downward-pointing triangle, and a small square with a rightward-pointing triangle. At the bottom left, there are two small square buttons with leftward-pointing triangles, and at the bottom right, there is a small square button with a rightward-pointing triangle.

Millä tavalla opettaja on sinua lohduttanut?

A rectangular text input field with a light gray border. On the right side, there are three vertically stacked buttons: a small square with an upward-pointing triangle, a small square with a downward-pointing triangle, and a small square with a rightward-pointing triangle. At the bottom left, there are two small square buttons with leftward-pointing triangles, and at the bottom right, there is a small square button with a rightward-pointing triangle.

Kun sinusta tuntuu oikein pahalta ja olet surullinen, mitä teet tai ajattelet, että sinulle tulisi parempi olo?

A rectangular text input field with a light gray border. On the right side, there are three small square buttons with upward, downward, and leftward arrows. On the bottom left, there are two small square buttons with leftward and rightward arrows.

Miten olet mielestäsi selviytynyt/oppinut elämään surun kanssa?

A rectangular text input field with a light gray border. On the right side, there are three small square buttons with upward, downward, and leftward arrows. On the bottom left, there are two small square buttons with leftward and rightward arrows.

Mikä on lohduttanut sinua? Kuvaile vapaasti.

A rectangular text input field with a light gray border. On the right side, there are three small square buttons with upward, downward, and leftward arrows. On the bottom left, there are two small square buttons with leftward and rightward arrows.

Jos saisit nyt mahdollisuuden keskustella kuolleen vanhempasi kanssa, mitä asioita kertoisit hänelle?

A rectangular text input field with a light gray border. On the right side, there are three small square buttons with upward, downward, and leftward arrows. On the bottom left, there are two small square buttons with leftward and rightward arrows.

Tallenna ja siirry edelliseen osioon

Valmis! Tallenna vastaukset

Liite 3: Opettajien haastattelussa käytetyt teemat ja kysymykset

Opettajan omat kokemukset surevista oppilaista, montako surevaa oppilasta kohdannut opettajana?

Oppilaan tapaus

Sukupuoli, ikä, millainen kuolema oli (oliko äkillinen)?

Oppilaan perhesuhteet: oliko oppilaalla läheinen suhde kuolleeseen vanhempaan?

Onko hänellä sisaruksia (vanhempia/nuorempia)? Mummot, ukit, kummit?

Kuvaile oppilasta ennen kuolemaa: persoonallisuus, sosiaalisuus, koulumenestys

Kertominen

keneltä kuultu tapauksesta, kertoiko vanhempi/sukulainen?

surun esille otto luokassa: kerroitko luokalle heti

miten muut oppilaat reagoivat kun kerroit?

oliko oppilas paikalla kun ilmoitit?

Oppilaan kohtaaminen

milloin oppilas palasi kouluun, miten pian vanhemman kuoleman jälkeen?

miten kohtasit oppilaan kun hän tuli kouluun?

miten oppilas reagoi oppilaisiin, sinuun?

miten luokka kohtasi oppilaan?

keskusteliko opettaja oppilaan kanssa kuolemasta/surusta?
kahdenkeskistä/luokan kanssa

Onko oppilas halunnut puhua kuolemasta?

oliko oppilas hyväksynyt kuoleman?

tajusiko oppilas kuoleman lopullisuuden?

Surun ilmeneminen:

Millä tavalla suru ilmeni (oliko oppilas vihainen, ahdistunut, peloissaan, tunsiko hän syyllisyyttä, surua, oliko hän vetäytynyt, luokan pelle, aggressiivinen, alakuloinen, masentunut, ruokahaluton)

onko oppilaan käytös muuttunut? Mihin suuntaan, miten?

miten paljon suru näkyi koulussa?

miten kauan surun vaikutukset näkyivät oppilaassa?

onko jotain tapauksia ollut jossa on yhtä-äkkiä tullut surua esiin?

Onko oppilas soittanut kotiin kesken tunnin? Onko joutunut poistumaan koulusta kesken päivän?

Vaikutus koulumenestykseen:

Miten suru on vaikuttanut koulumenestykseen? Onko esiintynyt kouluvaikeuksia, oppimisvaikeuksia, keskittymisvaikeuksia, jos on milloin ongelmat alkoivat, jatkuiko kauan?

Oletko antanut tukiopetusta/ helpotetut työt

Onko ollut ongelmia tietyissä oppiaineissa, jos on miten opettajana voi korjata tilannetta?

oletteko puhuneet kuolemasta oppitunneilla?

onko oppilaan surun käsittely tullut myöhemmin esille tunneilla (eri oppiaineissa)

Tukeminen:

Osallistuiko oppilas hautajaisiin?

Onko oppilas osallistunut sururyhmiin?

Open auttamiskeinot: Miten voi auttaa/tukea oppilasta?

Auttamisyritysten vaikutus

Oppilaan iän vaikutus auttamiseen: opettajan mielipide, vaikuttaako ikä tukitoimiin, miten?

Auttaminen ja koulutus siihen: miten peruskoulutus antanut valmiuksia kohdata surevaa oppilasta?

Taidot auttamiseen: Miten opettaja kokee omien taitojensa riittävyyden? Etsitkö kirjallisuutta/ tietoa asiasta? Ovatko opettajat keskustelleet keskenään opettajanhuoneessa (vertaistuki)?

Täydennyskoulutuksen tarve

Oletko ohjannut lasta koulukuraattorille/ koulupsykologille?

Surun vaikutus oppilaan terveyteen, poissaolot, paljonko? Miten jakautunut (heti vai myöhemmin)?

Kodin ja koulun välinen yhteistyö: miten paljon ollut yhteydessä kotiin, kumpi aloittanut?